

Avrupa ile Asya
Arasındaki Adam

Gâzi Mustafa Kemal I

Dagobert Von Mikusch

Cumhuriyet'in okurlarına armağandır.
Parayla satılmaz.

A V R U P A L E A S Y A
A R A S I N D A K A D A M
G A Z M U S T A F A K E M A L

I

Nurer U URLU ba kanlı nda bir kurul tarafından hazırlanmı tır.

Dizgi Yayımlayan:
Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. .
Baskı: Ç a da Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. ti.
Mart 2000

D A G O B E R T V O N M K U S C H

A V R U P A L E A S Y A
A R A S I N D A K A D A M

GAZ MUSTAFA KEMAL

I

Türkçesi: Esat Nermi Erendor

Cumhuriyet GAZETESİNİN
OKURLARINA ARMA ANIDIR.

K TAP ÜZER NE B RKAÇ SÖZ

Bu kitap sadece bir Atatürk biyografisi değildir. Atatürk'ün ya antısı ele alınırken, hem onun içinde ya adı Osmanlı imparatorluğu, hem de bu imparatorlukla ilişkileri olan diğer ülkeler, sosyal, siyasal ve ekonomik açılarından inceleme konusu yapılmakta, böylece ortaya karıştırmalı bir tarih tablosu çıkmaktadır. Bu arada Atatürk'le ilgili çeşitli olaylar anlatılırken, bunlarla Avrupa tarihindeki benzerleri arasında karıştırmalara yer verilmektedir. Burada yazarın, inceden inceye yapılmış gözlemlere dayanarak, özgün de erlendirmelere yönelen bilim adamı kimliğiyle karıştırmayı yapıyoruz.

Bu de erlendirmelerde göze çarpan bir özellik, yazarın Atatürk'ün kimliğini ve eylemlerine duyduğu derin ve içten hayranlıktır. Ne var ki bu hayranlık, Doğu edebiyatlarında örneklerine pek çok rastlanan bir övgü, bir kaside biçiminde dile getirilmiyor. Olağanüstü nitelikte bir kimlik için, çağdaşlarından nasıl farklılaştığı, gerçekçi ve akılcı tutumuyla kendisini olayların akıntısına kaptırmayıp, aksine onların üstüne çıkmayı nasıl başardı, her zaman nasıl hep

haklı çıktı ı vurgulanıyor. Kitap, Türk okuyucusu için de-
il, Avrupalı okuyucu için yazılmıştır. Yazar bu okuyucuya
özellikle bir noktayı belirtmeye ayrıca özen gösteriyor. Bu
da, Atatürk'ün nice u ra larla dolu hayatında, özellikle de
Kurtulu Sava ı'nda içinde bulundu u elveri siz ko ullar-
dır. İlk bakı ta Avrupalının yadırgayaca ı böylesi bir or-
tamda, Atatürk'ün ba arılamaz denileni ba armasının, ka-
zanılmaz denilen sava ları kazanmasının, yapılamaz deni-
len devrimleri yapabilmesinin, asıl hayranlık duyulması ge-
reken eylemler oldu unu belirtiyor. Ayrıca, uza ı görebil-
en, çok geni kapsamlı dü ünebilen bir büyük adamla, an-
cak önündekini görebilen, alı ılmı m dı nda dü ünemeyen
bir yı m küçük adamın yazgılarını birle tirmelerinden do-
an bunalımlar üstünde durulup, bunca olumsuz ko ula-
ra men, Atatürk'ün bu bunalımlardan sıyrılarak gösterdi i
beceriye özellikle de iniliyor. O zaman, ça ım a an
bir önderin, kendi insanlarını ça mm düzeyine getirebil-
mek u runda verdi i zorlu sava bir destan niteli ine bürü-
nüyor. Böylece Atatürk de, mutlu sonla biten bir trajedinin
kahramanı olarak destanla ıyor.

Yazarın O'na duydu u hayranlık, bu destanın dile ge-
tirildi indeki içten heyecanda kendisini bulmaktadır. Bura-
da da yazarın sanatçı ki ili iyle kar ıla ıyoruz.

Kitap, yer yer bir romanın sürükleyici havasına gir-
mekte, ba arılı betimlemelerle bütün bir ça , insanlarıyla,
törcierile. olumlu olumsuz yanlarıyla gözümüzün önüne
serilmektedir. Çoktan tarihin malı olmu ki iler, geçmi in

karanlıklarıdan çıkıp satırların arasında dolaıyor. Her milletten politikacılar, askerler, hükümdarlar, serüven adamlardır bunlar. Kimine iyi diyoruz, kimine kötü; kiminin davranışını olumlu buluyoruz, kimininkini olumsuz; kiminden hoşlanıyoruz, kimine öfkeleniyoruz; tıpkı bir romanda olduğu gibi. Bu kitapta tarih romanlaıyor. Burada da yazarın romancı kişiliğiyle karşılaşılıyor.

Ele aldığı konuyu derinlemesine ve iyi niyetli bir tutumla inceleyen: tarihe yön vermiş bir büyük adama duyulan hayranlıkla, bir destanın coşkusu içinde okuyucuyu da ortak edebilmeyi başararak; yakın tarihi hem Türklerin, hem diğer ülkelerin açısından ele alarak, olayların gelişmesindeki heyecanı bize verebilen bu kitabın, Türk okuyucusunun da büyük ilgisini çekeceğine inanıyoruz.

Kitap ilkin 1929'da yayınlanmış, daha sonra bir son bölüm eklenerek defalarca basılmıştır. İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika'da yayınlanan bu eser, toplam yedi yabancı dile çevrilmiştir.

Esat Nermi Erendor

B R N C B Ö L Ü M

1. TÖREN

"Çocuklu umdan silinmez bir berraklıkla hatırladım tek ya antı okula ba lamamam sorunuyla ilgiliydi." Daha soma reformlar gerçekle tirecek olan büyük devrimci böyle anlatıyor. "Bu konuda annemle babam farklı görüş teydiler. Annem eski törelere, eski göreneklere göre yeti mi ti ve bütün varlı ıyla sakin, yumu ak, hiçbir eyin sarsamadı ı bir dindarlı a ba lıydı. Bundan dolayı da benim sarıklı bir hocanm, katı slam gelene ine göre dinsel ö retim yaptı ı mahalle okuluna gitmemi istiyordu. Bunu istemesinin bir nedeni de, böyle bir okula ba lanırken gelenek gere i dinsel bir törenin yapılmasıydı. Böylesi bir törenle o günü unutulmaz bir gün kılmak, bu ekilde de çocu a ailesiyle olan ba ının ötesinde, artık ciddi yükümlülükler öngören büyük Müslüman toplulu una katıldı ının bilincini a ılamak amaçlanıyordu.

Buna kar ılıklı babam ileri görü lü bir adamdı, sarıklı takımından ho lanmazdı ve Batı'dan gelme dü üncelerin ate li bir yanda ıydı. Bundan dolayı da arzusu beni, Ku

ran'ı de il de, yeni bilimleri ö retimini temeli yapmı laik bir okula vermektir.

Görü lerdeki bu çatı madan küçük manevrayla sonunda galip çıkan babam oldu. Görünü te annemin iste ine uyarma, benim alı ılmı dinsel törenle Fatma Molla Kadın din okuluna gönderilmeme razı oldu.

Okula ba layaca ım günün sabahı annem bana beyaz bir giysi giydirdi, ba ıma sırma i lemeli bezden bir sarık sardı, elimde de yaldızlı bir dal tutuyordum. Az soma hoca bütün ö rencileriyle birlikte, ye ile boyanmı olan kapımızın önünde göründü; bir dua okundu, parmak uçlarımı gö süme ve alnıma götürerek aımemin, babamın, hocanın önünde e ildim, hepsinin ellerini ayrı ayrı öptüm. Yeni arkada larımın "ya a" diye ba rı maları arasında, ne eli bir alay eklinde kentın sokaklarından geçerek caminin yanında bulunan okula gittik. Buraya varılınca tekrar hep bir a ızdan bir dua okundu; hoca beni elimden tutup duvarları çıplak, kubbeli bir salona götürdü, burada bana Kuran'm kutsal dünyasının kapılan açılacaktı.

Kısa bir süre soma tam olarak hatırlayamıyorum babam beni pek fazla bir zorlukla kar ıla madan Fatma Molla Kadın okulundan çıkarıp, Avrupa modeline göre özel bir ilkokulu yöneten ya lı emsi Efendi'ye götürdü. Annem memnundu, arzusu ne de olsa yerine gelmi ti ve inancına saygı gösterilmi ti. Çünkü gönlünün iste i olan tören yapılmı bulunuyordu."

Bu çocukluk ya antısının o zamanlar 1880'de do du-
una göre yedi ya ında bulunan Mustafa'yı unutulmaz
derecede etkilemi olmasına a mamalı. Kendi evinde yüz
yüze gelip de babasmm zekice davranı ıyla büyümesini
önledi i bu zıtlık, daha soma hep kar ısına çıkacak bir ana
sorun olacaktı. Eskinin yeniyle çatı ması, böylesi bir ikili-
in olu tu u dönemde do mu bulunanların gözleri önün-
de hep somutla mı , soma da ki iliklerinin olu umunda
belirleyici bir etken olmu tur.

O günlerde Osmanlı mparatorlu u ku kusuz henüz
sarsılmı durumda de ildi. Büyük halk yı nları, Musta-
fa'nın annesi gibi; Allah'ın takdir etti i bu düzeni derin bir
saygıyla benimsemi durumdaydı; padi ahlarını da Al-
lah'ın yeryüzündeki kutsal temsilcisi olarak görmekteydi.
Din ve hayat kesin bir birlik içindeydi; Tanrısal buyruklar-
la insanların koydu u yasalar arasında hiçbir çeli ki yok-
tu; dünya nimetlerinden yoksun olu a ise sakin bir sabırla
katlanılıyordu, çünkü bu yoksulluk ilerde cennette her e-
ye sahip olunarak giderilecekti.

Aslmda peygamberin ye il bayra ı altoda, genellikle
hiç de kötü ya amlmıyordu. Türk efendiydi, ya da hiç de-
ilse öyle oldu unu sanıyor ve sava ların yükünü omuzlu
yordu. Askerlik hizmetine alınmayan yerli Hristiyanlarla
Yahudilerin i leri tıklarındaydı. Vergiler gerçi hem a ır, hem
de geli igüzeldi, ama vergi kaçırmanın da bin türlü yolu
vardı. Yabancılar ise bir ayrıcalıklar a mın koruması altın

da hemen bütün ticareti ellerinde tutuyorlar, gerektiğinde devlet kasasının eksisini bile tamamlıyorlardı. Bunlar ülkeye yalnızca Batı'nın mallarını ve kültür araçlarını getirmekle kalmamışlar, onun huzursuzluğunu da taşıyorlardı.

Yıl 1887, halifelik tahtında oturan Sultan Abdülhamit'tir; Osmanlı hanedanının uzun hükümdarlar listesinde herhalde ehliyesiz denilecek olanlardan biri de o. Çok sevilen bir padişah olan Abdülmecit'in ikinci oğluydu; kader onu hiç umulmadık bir anda, biraz da ürkütücü biçimde en yüksek iktidar makamına çıkarmıştı. Kendisinden önceki iki padişah, halk iradesinin sözcüsü sayılan ulemanın desteğiyle girişilen darbelerle tahtlarından indirilmişlerdi.

İlkin amcası Abdülaziz'i indirmişlerdi (*); bu padişahın olağandışı hayallere dalan ruhu giderek ölçüyü kaçırmıştı, sonunda Tann'ya benzemek kuruntusu içinde dengeğini yitirmişti. Tahttan indirildikten somaki günün sabahında, kendisini bilek damarları kesilmiş olarak yatağında ölü buldular. Hekimler kurulu bunu intihar olarak açıkladı. Kamuoyu ise başka kanıdaydı.

Ondan sonra tahta çıkan V Murat'ın durumu daha iyi olmadı. Aslında devleti yönetenler nazırlardı. Bunlardan Abdülaziz'e karşı darbeye katılmış olanlardan ikisi, nazırlar kurulu toplantısında, öç almak isteyen biri tarafın

(*) Osmanlı hanedanında tahta çıkma sırası, babadan oğula geçme esasında göre de il, ailenin en yaşlı üyesine göre belirleniyordu.

dan öldürüldü (*). Avrupa yakasındaki illerde ayaklanmalar sürüp gidiyordu; Hristiyanlarla Müslümanlar birbirlerini bo azlamaktaydı; büyük devletlerin o zamanki adıyla düveli muazzamın filoları gözda ı vermek için hemen ko up gelmi lerd i. mparatorluk parçalanmak üzereydi. V. Murat zayıfbünyeliydi, birkaç ay soma iyile meyecek derecede ruhsal hastalı ı bulundu u gerekçesiyle, devleti yönetecek yetenekten yoksun oldu u ilân edilerek tahttan indirildi. Bu önemli hastalı na ili kin rapor ise daha sonra alelacele düzeniettirildi. Küçük karde i Abdülhamit o zamanlar 34 ya mdaydı; uzun boyu, Vakur bakı lı iri gözleri, kudret belirtisi kartal burnuyla gösteri li bir ehzadeydi; çok iyi ata biniyor, çok ustaca kılıç kullanıyordu; Sultan Osman'm kılıcım ku andı ında bütün ba kent onu Türk devletinin yenilikçi hükümdarı diye alkı layarak selâmladı.

Her iki padi ahın da tahttan indirilmesinde, asıl yönlendirici kafa olan sadrazam Mithat Pa a, tahta çıkarken Abdülhamit'i ünlü "1876 Me rutiyeti"ni ilân etmekle yükümlü kılmı tı. Zeki, enerjik bir adam olan Mithat Pa a son derecede ba ına buyruk ve ha in mizaçlıydı; Türkiye'nin hızla modernle tirilmesiyle Avrupa'da iyi izlenimler uyandınlaca ı, böylece de "Bosforun Hasta Adamı"na yöneltilebilecek müdahaleler için her türlü bahanenin bertarafedilece ini dü ünüyordu. Ne var ki bu konuda çok acı hayal krnklıklanna u rayacaktı.

(*). Çerkez Hasan olayı.

Tam iki yıl sonra Ruslar, Plevne'de Türklerin anlamlı bir savunmayı gerçekleştirmelerine rağmen İstanbul kapılarına dayandılar. İlgili büyük devletlerin birbirlerini çekememeleri sayesinde ki, Osmanlı imparatorluğu kolunun, bacasının kesilmesiyle belirsiz ölümüne neden olacak bir ameliyattan kurtuldu; böylesi kurtuluşu ilk kez oluyor değildi, son kez de olmayacaktı. 1878 Berlin Kongresinde, Bismarck'ın çabasıyla, çıkmak üzere olan bir dünya savaşı önlenildi; Türkiye gerçeği Tuna boylarında birkaç ilini vermek zorunda kaldı, ama yine de her iki kıtadaki sınırlar içinde egemenlik durumunu zedelenmeden korudu.

Abdülhamit ilk saltanat yıllarında bu kötü deneyimlerinden kendi hesabına yararlanmayı bildi. Mithat Paşa, bir çeşit saray nazırı gibi, hükümeti kendi bildiği şekilde yönetmeyi düşünürken, sürgüne gitmek zorunda kaldı. Daha soluk almaya vakit bulamadan da, Sultan Abdülaziz'i öldürtmekle suçlanarak hapse atıldı, çok kısa bir süre sonra da orda, tam anlamıyla açıklanamamı bir şekilde öldü.

Padişah hiç de küçümsenmeyecek bir adam oldu. Onu kısa zamanda gösterdi; ülke için ne gerekiyorsa hepsini kendisinin daha iyi yapacağını kanısındaydı, bundan dolayı da bütün yönetimi tek başına eline aldı. Kendi anlayışına göre doğru bildiği şeyler vardı, ancak bunlarda hep yanıldı; daha doğrusu kaderini belirleyen kendisini aşıp geçen tarihin akışı oldu. Fakat yine de imparatorluğu zar zor da olsa otuz üç yıl daha ayakta tutmayı başardı.

Aslında o da reformlar istiyordu; devletin varlığını sürdürebilme kavgasında, de i en ko ullara ayak uydurulması zorunlulu unu o da biliyordu. Fakat bu süreç ate li yenilikçilerin istedi i gibi de il, daha akıllıca, daha ılımlı bir tarzda ceryan etmeliydi. Yenilikçilerin zorlaması elbette göz önünde tutulacaktı, fakat onlar bu tutumlarıyla ne yazık ki dı tehlikeler kar ısında haklı kaygılara yol açıyorlardı.

Hele me rutiyet... Müslüman halk yı nları için esrarengiz bir kelimededen, içeri i bulunmayan soyut bir kavramdan ba ka ey de ildi. Sorumlulukların bilincinde olarak kendi kendisini yönetme, yüzde doksanı okuma yazma bilmeyen bir halka bir çırpıda benimsetilebilir miydi? Nitekim bir süre soma Jön Türklerin demokrasilerini ne kılı a soktukları ya da sokmak zorunda kaldıkları görülecektir.

Hayır, eski dayanakları fırlatıp atmazdan önce, yeni destek direklerinin konması gerekirdi. Reform önce zihinlerde yapılmalıydı, soma da bedenlerde. Eski slami devlet yapısında bir modernle tirmeye, bu zorunlu, fakat son derece rizikolu giri ime kalkı mazdan önce, Avrupalıların yanında çıraklık yapılmalı, becerileri inceden inceye ö renilmeli, neyin gerekli olup neyin olmadı ı iyice anla ılmalıydı.

1876 Anayasası sessizce bir kenara kondu, parlamento toplantıya ça rılmadı. Abdülhamit'in görü üne göre buna daha zaman vardı, imdilik sırası de ildi. Fakat bir yandan da gençli e Batılı dü üncelerin kapılarını açan da o oldu, hiç de ilse saltanatının ilk döneminde kafaların yeni

lenrnesi konusunda ileri görü lü davrandı. Laik okullar açddı, buralarda slâmî dü ünçe yapısına göze çarpacak derecede ters dü en yeni bilimler ö retiliyordu. Batı üniversitelerine gençler gönderildi, çok sayıda subay Avrupa ordularında e itim gördü, yurtdı ndan ö retmenler ve uzmanlar getirildi. Galatasaray'da, Türkiye'nin Oxford'u olan bu okulda, seçkin bir aydın zümresi modern bilginin bütün olanaklarıyla yeti tirilmekteydi.

Ancak yurtiçindeki bu dönü üm ürünlerini verinceye kadar, kom uların giderek artan baskısının da gözden uzak tutulmaması gerekiyordu. Her an için daha güçlü olanların saldırısına u ranabilirdi. Buna kar ılık yapılabilecek olan yalnızca sakınan davranmak, kurnazca oyalamak, sözde garantiler vermek, aldatma ve kandırma yollarına sapmaktı, yani güçsüz olanın sava araçlarıydı. Böylece Abdülhamit diplomatlık sanatının bir büyük ustası oldu. Tehlike bulutlan toplanmaya ba lanır gibi olunca, her seferinde hasımlardan birini di erine kar ı kı kırtmayı, soma da her ikisinin arasından bir tilki kurnazlı ıyla sınılmayı ba ardı.

mparatorlu un görkemli ba kenti stanbul'da, peygamber vekili sert, fakat giderek daha da kaygı verici olan bir inatla bu arada belli belirsiz vehimlere de kapılmı tı atalannm büyük mirasını elinde tutmak için çabalarken, ülkenin bir kö esinde, üstelik dini bütün kimselerin arasında bir erkek çocuk do mu tu; bu çocuk bin yıllık halifelik tahtım devirmek ve son sultam ülkeden kovmak görevini üstlenecekti.

Küçük Mustafa'nın ailesi Selanik'in Türk mahallesinde ah ap, dar bir evde otarmaktaydı; eskili in gri pasıyla kaplı, her yanda görülen cinsten bir evdi bu. Pencereleer sık kafeslerin arkasında saklıdır, kapılar her zaman sımsıkı kapalı durur. Dı ardan kapımn piriç tokma ı çalınınca, gelen kimseye ne istedi ini sormak üzere, ilkin kapının yan tarafındaki dört kö e gözetleme deli i açılırdı; gelen bir erkeke evdeki kadınlara gözden kaybolmaları için vakit bırakılırdı. Daracık yollar ve sokacıklar düzensiz karmakana ıklıklan içinde, bir i e yaramaktan çok, bir tabloda yer almaya daha elveri liydiler; bu yollarda gürültülü trafik yoktur, ba ırıp ça ırmalar yoktur, ses yoktur. Orda burda belki oyun oynayan bir grup çocu a rastlarsınız; bu ülkede gençli in özelli i olan sessiz, a ır ba lı davranı larıyla oyunlarına dalıp gitmi lerdir. Kimi sarıklı, kimi fesli adamlar a ır, ölçülü adımlarla gelip geçerler; yapılacak her tela lı hareket âdeta onlann vakarını zedeleyecek gibidir. Kadınlar, karalara bürünmü kadınlar, hepsini birbirine benzer kılan ya maklar içinde, rahibeler gibi giyinmi olarak, ço u kez iki er iki er, ürkek, hemen hiç ses çıkarmayan bir yürüyü le evlerin önünden kayıp giderler. Her ey huzur dolu, âdeta mutlu ve biraz da uykulu bir sessizlikle kaplanmı gibidir; arada sırada çe it çe it sebzeler, meyveler ya da çiçekler satan bir satıcının, arkı söylercesine makamla uzun uzun haykırı ı bu sessizli i yırtar. Bu adamlar sokak satıcılı ı ini, iirimsi bir kıllı a sokmasını, örne in

eftalileri ev kadınlarının hoşuna giden beyitler okuyarak satmasını bilirler.

Mustafa, kendi içine kapanık, geleneklerine bağlı, böylesi dinginlikte bir dünyada büyüdü ve başlangıçta hiçbir şey üstüne titremeyen bu güven ortamını bozmayacak mı gibi görünüyordu.

Çağın huzursuzluklarından ancak pek azı, evlerinin sakin hayatını etkileyebilmekteydi. Burada evin eksenini anneydi; her şey canlılığı, sıcaklığı, iyiliği ve yumuşaklığı yön veren oydu. O zamanların Türk kadını, gelenek ve görenek gereği ailenin çerçevesi içinde yaşardı. Evin dışındaki heyecanlar, eğlenceler, hele erkeklerle bir araya gelmek ona yasaktı. Kocasının yakınlarına bile kendisini göstermezdi ve güneşin batmasıyla birlikte sokaklarda, meydanlarda tek bir Müslüman kadına rastlanamazdı.

Böylesi esrarlı bir tabuyla çevrili halde kadının yaşamı çok dar sınırlar içinde yoğunlaşmıştı. Kadın küçük, fakat tümüyle kendisine ait bir dünyada benliğini arıyor, bütün varlığını onunla dolduruyordu. Ama bu sınırlı dünyanın içinde egemen olan da kendisiydi; ona hele anne olması, törensel bir hüviyetle derin saygı gösterilir, el sürülmez bir çeşit kutsal hale etrafını kuşatır ve onu dış dünyanın kaba gerçekleriyle yakın temasından korurdu. Dini inançla kutsalla tırlanmış evlilik başı ise bir bakıma özgürlük demektir. Böylesi bir başın am bunaltmaz, aksine onu yüceltirdi. Bu şekilde bir kenarda kalmak, gün

delik hayatın da da asından uzakta durmak, ki inin iç dünyasını geli tirmeye yarıyordu.

Mustafa'nın annesi Zübeyde Hanım uzun süre slâmi yetin katı çevresi içinde ya adı, dünyanın sorunlarından pek az haberi oldu ve Avrupa'da adına e itim denilen eyden de uzak kaldı ne var ki bu yüzden ne insanlı ındaki yüksek hasletlerin zenginli inde bir azalma olmu ta, ne de de erli ve geçerli olan eyleri ayırt etmede kafası daha az çalı mak-taydı. Onun ki ili inden çevresine sürekli sakin bir ı n yan-sıtmaktaydı. Kendi iste iyle ilk bakı ta çapra ık görünen yollara sapmı o luna hiçbir zaman engel olmamı , ki isel arzularını dı a vurmamı , ki ili im geli tirmesinde o lunu serbest bırakmı , ço u kez de onu anlamaya gücü yetme-mi ti. Çok geçmeden de o lu, anne için tümüyle yabancı bir dünyanın içine dalmı tı. Anne ise kaygılarını ve tasalarını içine gömerek kenarda kalmı tı. Bütün hayatı fedakârlık, fe-ragat ve ba kaları için ya amaktan ibaretti, ama belki de özellikle bundan dolayı farkında olmadan o lunu derinle-mesine etkilemi , ona tüm bilgilerden, tüm becerilerden çok daha önemli olan tertemiz insani de erleri a ılamı tı.

Daha sonraları en olmayacakmı gibi görülen atılım-lara kalkı mayı göze alabilen bir büyük ruhsal enerjinin tü-kenmek bilmez kayna ı haline gelecek bu adamdaki ken-dine güven duygusu, özellikle de benli in ba larından kur-tulabilmesi, ba kalarına yönelik özgeci tutumu, herhalde annesinden ona geçmi bir miras olsa gerektir.

Galiba o ul da bunu, annesine neler borçlu oldu unu

biliyor ya da seziniyordu. Çünkü annesi ya adını sürece ona, Türkiye gibi analara aırısı de er vermenin gelenek oldu u bir ülkede bite her zaman görülmeyecek derecede derin bir saygı ve sevgiyle ba lı kalmı tır. Bu da onun ba kaca duygulara, genellikle duygusallı a pek yer vermeyen karakterinin insancıl açıdan en sempatik özelliklerinden biriydi.

Benli indeki gerçekçi, uyanık, ileriye yönelik ve inançsız yanları da herhalde babasından almı olmalıdır. Ailenin kökeni hakkında pek az ey biliniyor. Mustafa'nın soyunun Küçükasya'nın iç kesimlerinden Anadolu köylüleri oldu u ve pek uzak sayılmayan bir zamanda oradan Selanik'e göç etti i söyleniyor. Bu söylenti do ru olabilir. Daha'sonraları devlete yön verecek bir adamda bulunan a a ılanmaya katlanmayan dikba lılık, akıllıca kurnazlık, inatçı sebatkârlık gibi özellikler genellikle Anadolu insanına özgü karakter belirtileridir. Yaratılı tan basit insanın do ru sözlülü üne sahipti. Onun sarı m ve mavi gözlü olması da Anadolu kökenli olu una kar ı ileri sürülecek bir görüş ü destekleyecek nitelikte de ildir. Siyah saçlı insanların yo un Oldu u Akdeniz kıyılarından, Küçükasya'nın içlerine, do uya doru ne kadar çok gidilirse, sarı m tiplere de o kadar sık rastlanır. Burada Güneydo u Avrupa'nın özellikle de Yakındo u'nun, yani asıl Türkiye bölgesinin çok karma ık ırk sorununu ayrıntılı ekilde ara tırmak gerekiyor: ne var ki bu bölgeye ça lar boyu, o kadar çok halk üst üste gelmi , birbirlerini öylesine etkilemi lerdir ki, ırk konusunda doyurucu bir açıklama yapılması olanaksızla mı tır.

Babası, Ali Rıza, bir subayın o lu, önceleri gümrük memuru olarak çalı mı , soma da kereste ticaretiyle u ra - maya ba lamı . Özgürlükçü dü üncelerle aydınlanmı olanlardan biri; slâmî devlet yapısının çürüklü ünü anla - mı tı, imparatorlukta tepeden tırna a köklü reformların yapılması gerekti i kanısına varmı olanlardandı. Ne var ki bu görü te olanlar imdi, 70'li yılların geriye dönü ve hayal kırıklı ı ortamında, ülkede sesleri çıkmayan bir zümre halindeydiler. Tevekkül içinde umutlarını gelece e ba lamı lar, böylesi bir görev için daha iyi hazırlanmı , daha sonraki nesillerin bu umutlarını gerçekle tirmesini beklemekteydiler. Yoksa babası ne diye biricik o luna Mustafa'nın bir erkek karde i çok küçükken ölmü , sade - ce bir kız karde i kalmı tı yumu ak bir kararlılıkla esaslı, fakat yeniça a özgü bir temel e itimin yolunu açsın?

Bu ilk çocukluk yılları, küçük Mustafa için kısa süren bir mutluluk dönemi olmu olmalıdır. Güvenceyle dolu bir yuva, sevgiyle ba lanılmı , bir tane ve her ey oldu u ko - layca hissedilen bir anne, kendisiyle oyunlar oynanabilecek küçük bir kız karde , okula gitmeyi e lenceli kılan ya lı, dost bir ö retmen. Soma da baba, derin saygı beslenen ve ak am eve geldi inde, selâm niyetine töre gere i eli öpülen bir baba. Onun yanında oturulmaz, onun yanında lafa kan ılmaz. Eski görgü kuralları katıydılar, ama bunların yava yava terk edilmesine yol açan yumu ak bir hava da vardı.

Fakat baba ansızın öldü. Aile geçim bakımından zor durumda kalıverdi. Anne Selanik'teki evi kapatarak, her iki

çocu uyla birlikte köye, karde inin yanma ta ndı; karde i- nin Selanik'ten at yürüyü üyle iki saat uzaklıkta Langaza köyünde küçük bir çiftli i vardı. Küçük Mustafa burada da- yısının i ine yarayabilirdi, öyle ya yeterince güçlü görünü- yordu; kaygılanmaya hiç gerek yok, dayısı Mustafa'yı iyi bir çiftçi yapardı, bu da bir adamı geçindiren bir meslekti.

Yani koyunları gütmek, ahırları temizlemek ve buna benzer basit, fakat sa lı a yararlı i ler demektir bu. Çocu- un ho una gitmi ti do rusu. Okul, hep okul kalır ve bu- rada açık havada ya amak, daracık kentte ya amaktan çok daha güzeldir. Ba langıçta i ler Mustafa'ya hiç de kolay gelmedi, ama bu çe it çalı ma adaleleri geli tiriyor, vücu- du da çelikle tiriyordu. Çiftçi olacaktı, hem niye elmasın- dı? Çiftçilik insanı kendi kendisinin efendisi yapar ve kim- seye de boyun e dirmezdi.

Küçük Mustafa'nın en ho landı ı u ra , açık havada tarlaların ortasında oturup sürüyle gelen kargaları ekin- lerden uzak tutmaktı. Ba lıca i i de buydu. Arada sırada küçük kız karde inin de yanma geldi i oluyordu, ama ço- u kez yalnız ba ına kalıyordu, saatlerce yalnız. O zaman insan dü ünebilir, hayaller de kurabilir. Neyi dü ünürdü, nelerin hayalini kurardı? nsanın kendisi de bilmez bunu. Masmavi gökyüzüne bakarak, boz atmacaların daireler çize çize uçu unu seyre dalar, dü ünceler de birbirini iz- ler durur.

Ne var ki bu sırada anne, o lu için sessizce ba ka bir gelecek kararla tırmı tı.

2. ASKER Ö RENC

Köyde geçen bu iki yıllık çıraklık devresinden sonra, günün birinde Mustafa tarladaki bekçilik nöbetinden eve çağırıldı. Annesi ona yeniden Selanik'de okula gidebileceğini söyledi; teyzelerinden biri Mustafa'yı yanına alacağını bildirmişti. Okul ve üst baş için gerekli parayı ise anne biriktirmişti bulunuyordu.

O günlerde çok kez üzgün görünen annenin şimdi dışarı vuran ne esi, hülyaları ve serbestliyle avare saatlerin bitmesini gidermek ister gibiydi. Kaldı ki Mustafa'nın kendisi de zaman zaman gizli bir huzursuzluk, belli belirsiz sıkıntılar da duymamıştı; içindeki körle tirilmiş güçler kıpırdanmaktaydılar.

Köyde bu zoraki kalı on bir yaşındaki çocuğa sağlık bakımından iyi gelmişti. Temiz hava ve adalelerin sürekli iletilmesi vücudunu geliştirmiş ve direncini artırmıştı. Bu da ona tükenmek bilmez enerjisini ve sinirlerinin çelik gibi sakinliğini sağlayacak bir zindelik sermayesi oluşturmuydu. Daha sonraki yıllarda başına gelecekti.

anüstü i ler için, sahip bulunması zorunlu ilk önko ul-
lardı bunlar. Öte yandan nice zaman yalnız ba ına kalı ı
ona, belirli bir konuda uzun uzadıya dü ünme, kılı kırk
yararcasına kafa yorabilmek gibi alı kanlıklar a ılamı ,
çevreden soyutlanmak ve yalnız ba ına kalabilmek yat-
kınılı ını güçlendirmi ti.

imdi gitti i ortaokulda burası da özelbir kurulu ta,
o zamanlar Türkiye'de okula devam zorunlulu u yokta
çarçabuk kendini toparlamı tı. Ö renmek ona güç gelmi-
yordu. Fakat fazla gayretli bir ö renci de de ildi. Özsaygı-
sına fazla duyarlı biçimde dü kün olu u, kolayca parlayan,
içine kapanık mizacı ö retmenlerin her zaman sevgisini
kazanmasını engelliyordu. Bu hali tam bir yıl sora onu
acıklı bir olaym içine sürükledi.

Aslında olayın nedeninde pek trajik bir taraf yokta.
Bir okul arkada ıyla kavgaya tutu mu , bundan da çocuk-
ların iki taraf olması sonucu tam bir meydan dövü ü do -
mu ta. Ne yazık ki o sırada Kaymak Hafız dedikleri Arap-
ça ö retmenleri ko up gelmi ti. Kabahatli oldu u kanısına
vardı ı Mustafa'yı yakalamı , ona bütün sınıfın önünde bir
ibret dersi vermi ve bu ders Mustafa'nın vücudunda kimi
mor, kimi kahverengi de nek izleri bnakmı tı.

Mustafa kendi görü üne göre, haksız yere çarpıtıldı-
ı bu cezayı sessizce sineye çekmi ti. Ama soma eve ge-
lince, bir daha okula dönmeyece ini bildirmi ve bu kara-
rından da dönmemi ti.

Pekala, pek güzel, ama imdi ne olacaktı? Mustafa'nın gitti i okula benzer, ikinci bir okul Selanik'de yokta; kalkıp ba ka bir kente gitmek için ise parasal durumları elveri li de ildi. Yoksa tekrar dayının Langaza'daki çiftli ine mi gidecekti? Hayır, imdi bamba ka plânları vardı Mustafa'nın.

Bundan somasını kendisi öyle anlatıyor: "Kom umuz bir Binba ı Kadri Bey vardı, o lu Ahmet askeri okula gidiyordu. Bu okulun ö rencileri güzel üniformalar giyiyorlardı ve ne zaman Ahmet'e rastlasam kendisine gıpta ediyordum. Ayrıca sokaklarda da sık sık, süslü üniformaları içindi subaylara da rastlıyordum, böylesine pırıl pırıl bir üniforma giyebilmek için subay olmam gerekti i kanısına vardım".

Zaman zaman bu arzusundan annesine de bahsetmek istedi. Fakat anne bunun sözünü bile ettirmiyordu. Renkli kılı ı olan her eyden ürkmekteydi. Asker olmak, günün birinde belki de sava a gitmek demektir, oysa tek bir o lu vardı onun. Ba ka her ey olabilirdi o lu, ama asker asla.

Ne var ki öfkeli Kaymak Hafız, istemedi i halde yazgısını belirlemi ti onun. Çünkü imdi Mustafa için iyi bir eyler yapmaktan ba ka çıkar yol kalmamı tı. nsan bir eyi kafasına koymaya görsün, eninde sonunda gerçekle -tirir bunu.

Annesine ya da yakınlarından ba ka bir kimseye hiçbir ey sezdirmeden on iki ya ındaki çocuk, babasının bir arkada ına ba vurup, aklına koydu u i i yapması için onu

nu yardımını rica etti. Eski bir asker olan bu adam, askerce istekleri anlayı la kar ıladı. Selanik'deki askeri okulun yöneticileriyle görü üp, Mustafa'mn sınavlara sokulmasını sa ladı; o da smavı ba arıp okula kabul edildi.

Askeri okulların giderleri padi ah tarafından kar üa nırdı. Böylece burdaki ö rencilerin ö retimlerini sürdürmelerini adeta padi ahın kendisi üstlenmi gibi oluyordu; dolayısıyla da i in akaya gelir yanı yoktu. Serke lik yapan ya da yeterince ba arı gösteremeyen, nefer olarak orduya gönderilir, orda yıllarca askerlik yapmak zorunda kalır, bo az toklu una e itim gördükten soma, belki astsubaylı a yükselebilirdi. Ba ının üstünde böylesi bir Demokles'in kılıcı asılı durunca, insan boyun e meyi, her zaman do ru ve adaletli olmasa da kurallara uymayı ö reniverir; nefsine egemen olmaya alı ır, ancak sık sık içinden isyanetmek arzusuna da kapılır.

Genç Mustafa'mn en ho landı ı ders matematikti, nitekim çok geçmeden bu dersin parlak bir ö rencisi oldu. Matemati in hayaladen arınımı , nesnel, apaçık olu u, onun gerçeklere yönelik ruhuna uygun geliyordu. Burda sadece verilmi nicelikler vardı, gerçekte var olan nicelikler; burda kesin kararlar verilmesi gerekiyordu; "olabilir" ya da "a a ı yukarı" sözlerine yer yoktu. Matematik problemleri üzerinde ileri geri lafedilemezdi, onları çözmek gerekiyordu; küçük çapta bir strateji i te. Özellikle de zorlukları çekiciydi. İlk bakı ta durum muamma gibi görü

nüyorsa da, çözümlü de yine onun içinde saklıydı, yapılacak olan iş sadece bu çözümlü bulup ortaya çıkarmaktı. Bir ödevin üstüne ısrarla dümek, onun can alıcı noktasını bulmadan rahat etmemek, do u tan kılı kırk yancının mizacına göre eylerdi biraz da.

Bu sa ın bilim dalında bütün arkadaşlarından daha ilerdeydi. Çok geçmeden matematik ö retmeniyle aralarında dostça bir yakınlık kuruldu. Dünyanın kendisini tanıyacağı adı da bu ö retmenden alacaktı. Ö retmenin de adı Mustafa'ydı, bu yüzden "Böyle olmayacak bu" dedi, "aramızda bir fark olmalı, Onun için bundan böyle senin adın Kemal olsun!" Bu adı siciline de kaydettiler. Kemal yetkin demektir. Ö retmen ona bir çe it belleticilik görevi de verdi; arkadaşlarının ödevlerini denetleyecek, gerekirse konuyu bir defa daha açıklayacaktı. Böylesi bir ayrıcalıklı yere geçmesi, ondaki kendine güven duygusunu daha da peki tirmişti; bu ekilde ön plâna çıkması, dürüst bir özele tiri e iliminden kaynaklanan a ın çekingen alçak gönüllülü ünden sıynlmasma yararmıştı.

Bu sırada "Kemal" gönül heyecanlarından da uzak kalmadı. On dört yaşının co kusuyla kom ulan olan bir genç kıza sevdalandı. Ku kusuz kızla konu abilmisi de il-di, onu sadece uzaktan seyrediyor ve çevresinde pervane oluyordu. Ak am üzerleri okuldan eve döner dönmez, pantolonunu çarçabuk ütülettiriyor, sonra da arkadaşlarıyla oynamak bahanesiyle hemen soka a fırlıyordu. Ancak

oyun oynamak yerine, sevdiği kızın evi önünde bir a a 1 bir yukarı geziniyor, bu dolaşması mizacındaki inatçı sebatkârlık nedeniyle saatlerce sürüyordu. Belki de o taze güzellik, kafeslerin ardından kendisini ona gösteriyor ve pantolonu bıçak gibi ütülü, vefalı övalyesine kara gözlerinin ok ayıcı bakışlarıyla tekkür ediyordu.

Ne var ki böyle küçük, gerçekten sevimli oyalanmalar, yeni adından övünç duyan delikanlının basamak basamak yükselmesine engel olmadı. Burdaki alt sınıfları tamamlayanlar, ülkede pek az bulunan demiryollarından biriyle Selanik'ten birkaç saatte gidilen, Makedonya'nın iç kesimindeki Manastır'a, askeri liseye giderlerdi. O zamanlar Osmanlı imparatorluğu geniş bir toprakta, Adriyatik Denizine kadar bütün Balkan yarımadasını kaplamaktaydı.

Mustafa Kemal'in Manastır'a geldiği yıl, kent silah takırları ve savaş gürültüleriyle dolup taşıyordu; bunlar daha somut kendisine hayatının uzun bir dönemi boyunca hep eşlik edecek bir melodinin henüz uzaklardan yankılanan ilk sesleriydi. Top arabalarının tok takırlarının eşlik ettiği uzun asker dizileri caddelerden geçiyor, bu sırada padişahın sadık savaşçıları Anadolu'daki yurtlarının yanık havalarının söylüyorlardı. Türkler yine komşularından birine karşı cepheye gitmekteydiler. Bu sefer kavga Girit Adası yüzünden çıkmıştı; Avrupa'daki dengenin koruyucuları için başlıca sorunlardan biri olmuştu bu Girit. Yunanlılar bu adada milli ve hayati önemde hakları vardı.

sındaydılar, Türkiye de kendisine ait olan eyi haklı olarak kendili inden vermek istemiyordu. Yeryüzünün kodamanları ise sık sık görüldü ü üzere kesin bir çözüm ekinde görü birli ine varamamı ve i i olurluna bırakmı lardı.

Askeri fidanlıkta yeti mekte olan, gelece in mare al lan yanı ba larında ceryan eden sava ı ku kusuz büyük bir merakla izlemi ler ve henüz yetersiz de olsa, uzmanlık dallerında kazanılmı bilgileriyle ya lı generallerin yürüttükleri harekât üzerinde ate li tartı malar yapmı lardır.

Yurt sevgisiyle çarpan kalpleri hayal kırıklı ına u ramayacaktı. 1897'de yapılan bu Teselya seferi, uzun bir süre için son kez sava ansının gülmesiyle, Türkiye için zaferle sonuçlanmı tı. Yunanlılar sürekli geri çekilip, bir zamanlar tanrıların oturdu u Olemp da ının kar ısında topla mak zorunda kalmı lar, çok geçmeden de soluklan büsbütün tıkanmı tı. Ordulanm komutası Yunanistan'ın genç veliahdı Konstandin'deydi; o sırada az ötede, Manastır'da askeri ö renci olan biriyle, yirmi be yıl sonra bu sefer kral olarak, ku kusuz en zorlu ve en son sava ında boy ölçü ecekti. Manastır'daki ö renci ise imdi ikinci ya da birinci sınıftaydı. Bu dönemde herkesin e ilimleri ve yetenekleri açıkça ortaya çıkmaktaydı; karakterler daha göze çarpar biçimde birbirinden farklıla ıyor, daha sonraki yılların erke inde ki ili inin ilk çizgileri belirginle iyordu.

O zamanlar on sekiz ya lannda olan Mustafa Kemal'in nasıl bir izlenim uyandırdı ını, en iyi ekilde bir

okul arkadaşının a zından ö reniyoruz: "Her zaman bir kenarda kalırdı" diye anlatıyor bu arkadaş, "kendi içine kapalı, sessiz durur ve kimseyle yakın arkadaşlık kurmazdı. Fakat bu haline rağmen asla nobran ya da aksi biri değildi, tersine güleryüzlüydü, yapmacıktan uzak bir sıcakkanlılığı vardı. İnen garip yanı da uydurdu: Kendisi hiç ortaya çıkmadı ı halde, bizi hep o yönetir, fakat bunu sezdirmezdi. Çok okurdu; okudu u bir kitap üzerinde dü ünmesi ise, üç katı daha fazla zamanını alırdı. Bir defasında ona "Bizimle oynamıyorsun, her zaman uzakta duruyorsun, ne dü ündü ünü de hiçbir zaman söylemiyorsun, nedir amacını senin?" diye sorduk.

"Ben öyle sizler gibi olmak istimiyorum, ben bir şey olmak istiyorum cevabını vererek yürüyüp gitti."

Daha somaları onu efsanele tiren yazılar, portresini de abartılı biçimde çizmektedir. Kesinlikle bilinen ise yeterince basittir: Arkadaşın üzerinde etkili olan ve onların güvenini kazanan, yetenekli bir öğrencidir; bir de kendi bildiği yolda gitmek niyetindedir.

Her zaman dostça davranan görünüşünün ardında, kesin kararlılığını ve inatçı irade gücünü saklayan, bu hemen anlamaz insanı arkadaşın biraz yadırgamı olmalıdırlar. Kendisini elbette ki olduğundan büsbütün farklı biçimde de erlendirecek de illerdi. Zaten onun yüzünde, her zaman görülen tiplerin birbirine rahatça kansan, temiz çizgileri, yumuşak düpedüzlüğü yoktu. Benliği de Doğulu in

sanlara özgü, yorgun melankoliden hiçbir belirti yansıtmıyordu; Islâmiyetin getirdiği iyiyi itçe, insanca büyük, fakat yine de sava madan, tevekkülle yazgıya boyun eğmek demek olan, huzuru Tanrı'da aramak doğrultusunda da onda hiçbir eğilim yoktu. Onun karakteri daha çok eski göçebe Türkleri hatırlatıyordu; gücünü yitirmeyen canlılığı, pervasız atılganlığı, sertliği ve hainliğiyle dünyaya nam salması bu ırkmın özellikleriydi.

Yılda bir defa tatillerde eve gidiliyordu. Fakat annesiyle araması geçici bir sosyallük girmiydi. Çünkü Zübeyde Hanım Morali Ragıp adında biriyle yeniden evlenmişti; kocası bütün servetini kaybetmişti. Morali tanınmış bir bey olan Abbas'ın oğullarındandı. Annesinin ikinci kez evlenmesini onun için bir türlü hazmedemiyordu. Daha sonra bundan "Ben anneme âşıkım, annem de bana" diye bahseder. Üveybabaıyla asla konuşmadı, onun için böyle biri mevcut değildi. Ne var ki annesi birkaç yıl sonra yeniden dul kaldı.

Mustafa Kemal Selanik'de geçirdiği tatilde, irerler okullarındaki bir Fransız rahibinden gizlice Fransızca dersi aldı. Çünkü Fransızca öğretmeni, en çok matematikle ilgilenen bu öğrenciyi, kendi dersinde daha az başarılı olduğundan azarlıyordu, bu azarlamalar da onun pek gücüne gitmekteydi. Fransızca iyi bildiği tek yabancı dil olarak kaldı.

Bu dönemi anlatırken "Manastır'da öğrenciler arasında genellikle canlı bir çabalama havası yaygındı, herkes en başarılı olmak istiyordu" der. Bu da bilimin kaynakla

rı uzun süre kendilerine kapalı kalmı bir gençli in ö ren-
me açlı ı, Batı'nın ileri atılımına bir an önce yeti mek is-
teyen bir halkın ate li çabasıydı.

Böylece merdivenin basamakları birbiri ardından tır-
manıldı. Sınavlar engelini a ılmasıyla Mustafa
Kemal de, kendisine daha yüksek askeri bilgilerin kapısı-
nı açacak imzalı mühürlü diplomayı aldı. Böylece ülkenin
ba kentinde bulunan sava sanatı akademisine, "Harbi
ye"ye geçti.

Yüzyılın sonlarında stanbul'u eski anlı geçmi ini
ak am güne i aydınlatmaktaydı. Kent hâlâ Pierre Loti'nin
tasvir etti i gibiydi: nşanın gönlünü ferahlatan bu kent
renkli, albenili, aynı zamanda mistik bir büyüyle kaplı-
ydı; karanlık sırlar, göze çarpan zıtlıklar, çeli kiler ve hızlı
de i imlerle doluydu. Görkem ve çöküntü burda yanya
nadır: Yıkıntıların hemen yanı ba ında pırıltılı mermerle-
riyle saraylar yükselir; gerçek güzelli in huzur dolu ritmi-
ne, yalancı ta ların cafcaflı parlaklı ının akordu bozuk
sesleri karı ır.

Ortaça 'la Yeniça birbirleriyle inatla kar ı dururlar.
Önü açık, küçük dükkanında zanaatkar oturmu , çömlek-
çi çarkım döndürmekte ya da eski Bizans'daki gibi bir ba-
kır kaba çekiç sallamaktadır, aynı anda onun biraz ötesin-
de en modern yolcu vapurlarından biri Altmboynuz'un
önündeki limanda demir atmaktadır. Tramvaylar sabahın

erken saatlerinde, geceden kurulmu ve suçlu gömle i içinde bir biçarenin sallanıp durdu u bir dara acınm önünden geçebilir.

Çok farklı görünüşleri ve özellikleriyle her biri kendine özgü kentler olan semtler, ya ama biçimleri ve töreleriyle de birbirlerinden ayrılırlar: İki tarafım denizin kucakladığı yerde eski İstanbul kurulmu tur, burası Türk bölgesidir: Bir tahta evler, labirentine camileri harikulade yapıların gölgesi vurur; e ri bü rü, çarpık çurpuk bir yoldan "Babı-ali" çıkılır, bu caddenin en tepe noktasında Harbiye Nezaretinin dört kö eli "Serasker Kulesi", asker bir milletin alabildi ine belirgin bir simgesi halinde yükselir; bu sırada bakı larınız bir burnu ye il tara lar halinde, maviliklerle çevrili kıyılara indi i, Sarayburnu do rultusundaki ahenkli siluete takılın; bir zamanlar sultanların oturdu u, içinde nice sırlar saklayan kö kler buradadır, halifeli in alameti peygamberin kaftanı da burda muhafaza edilmektedir. Ötede, kar ı kıyıda, dolambaçlı yollarıyla eski Galata bir yamaç üzerinde yükselir ve do ruca Yeniça kenti, Hıristiyanların ve yabancı elçiklerin kenti Pera ile birle ir. Do u ve Batı, o zamanların bu iki ayrı dünyası burda Altınboynuz'da, onanın bir türlü bitmek bilmeyen Galata köprüsüyle, ünlü yay köprüsüyle birbirine ba lanmı tır. O günlerde bu köprüde renkli bir kalabalık iti ip kakı ır; Türkler, Araplar, Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Makedonyalılar, Kürtler, Suriyeliler, Çerkezler, Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler,

Yezidiler, Dürziler, Maroniler, Malin evrensel imparatorluğunu dolduran halklar, dinler ve ırklar mozaiğinin canlı bir tablosunu meydana getirirlerdi.

Doğunun bu kozmopolit kentine "Dersaadet" diyorlardı, yani mutluluk kapısı; doğa bu beldeye güzelliğinin ve bereketin her türlü süsünü bahsetmiş, o da varlığını zenginlik ve bolluk içinde sürdürmüştü, şimdi de kendisine sunulan nimetleri telaşla toplayıp, bunların tadını daha hırslı biçimde çıkarıyordu. Burada yükselmek için güvenli yollar; ille de çıkılması gereken, önceden saptanmış basamaklar yoktu. Herkese bütün olanaklar açıldı; açığız olan, gözüpek olan, daha çabuk saldıran kazanıyordu; sokakta avare dolan anın kucağına bir rastlamın, içi dolu bir kese fırlatması da olmayacak iplerden deildi. Hayat sürüp giden bir serüvendi; talih de kör talih de çoğu kez; bir gün ve bir geceden daha kısa zaman içinde tersine dönebiliyordu. Bugün yoksul köşesinde pinekleyen, yarın lütuflar güneğinin parlak ışıklarıyla aydınlanabiliyordu. Önü sıra atlılar giden gala arabası içinde, debdebeyle sokaklardan geçen, yıldızlı makam sahipleri birkaç saat sonra kendilerini zindanda bulabiliyor, ya da Arabistan'ın bilmem hangi uzak köşesine doğru sürgün yolunu tutuyordu.

Avrupa kurnazlık Doğunun zevkleriyle birleşti mi: Afyon, esrar, bunaltıcı mehtaplı gecelerde hülyalara dalırdıran uyuklamalar ve çeşit çeşit, farklı farklı kadınlar. Ancak burada başörtülü Müslüman kadınından elden geldi

ince uzak durmak gerekiyordu, en azından gayrimüslim kimse için bir zorunluluktu bu. Böyle bir gönül oyununun tehlikesi, gerçi onu daha da çekici kılabılır, ama bu çekicilik insanın sırtına kolayca bir bıçak yemesiyle de sona erebilir, öte yandan kutsal yasayı çi nemi sayılan kadın da bir daha çıkmamacasına Bo az'm sularında kaybolup gidecektir.

Mustafa Kemal, yirmi ya mda subay adaydır; bir ta - ra yatılı okulunun kısır çevresinden bir büyük kentin hareketli hayatına geçti ini anlatmı tı. Kitaplar bir süre için kenara itildi, hayatmda ilk kez dünya nimetlerine diledi ince el atmanın tadını çıkaracaktı. Bir zamanlar pek gıpta etmi oldu u o gösteri li üniforması içinde, endamı yerinde bir delikanlıydı imdi; pek uzun boylu de ildi, fakat geni omuzlu, ince belli bir dar kalçalıydı; erkekçe terlemi bıyıklarının uyarılarını hiçbir eilde engellemiyordu artık. Sofra kurulmu ta, i sadece lokmaları atı tırmaya kalmı tı.

O da bunu yaptı, hem de her i inde her zaman görüldü ü tarzda, kusursuz, esaslı, etkili biçimde yaptı. Kadın denilen varlı ın esrarını ke fetmeye u ra tı; böylece delikanlılık yıllarında acı çektiren, rahat kaçırılan, kafasını kurcalayan sır ortadan kayboldu. Bu sırrı anlama hevesi ne var ki daha çok nesnel, hatta yüzeysel plânda kaldı; çarçabuk giderilen kaçamak arzular, ne eyle taçlanan saatler, ayak ba ı olmayan tadı çıkarılıp soma da unutulmuş ilikilerdi bunlar.

Hepsi de dengesinde bir sarsıntı meydana getirmeden cereyan etmi ti. Hiçbirinde in am hayatın gerçeklerinden uzakla tıran romantik tasarımlar yoktu; giderek daha çok isteklerde bulunmaya sürükleyen arzu galeyanları yoktu; "acabalarla, fakatlarla tökezleyen tatuklular, duraksamalar yoktu. ç dünyası sa lıklı, güçlü bir bünyenin, acılardan armarak erkek olmak üzere deri de i tirmesi süreciydi bu.

Gündelik hayat alanında bilgisini, görgüsünü böyle geli tirirken, kendisini daha ciddi, daha sürekli u ra tıracak bazı eyler de gözüne çarpmı tı. nceden inceye akıl yürütme yetisine sahip bu çapta bir insanın, ülkedeki durumun gittikçe kötüye gitti ini, imparatorluk binasında her kö e buca m çatırdadı nı farketmemesi olanaksızdı. "Bosforun Hasta Adamı" deyimini her bakımdan geçerli bir slogandı artık; gerçekli i söz götürmez bu durum Avrupa hükümetlerince bir oldu bitti sayılıyordu. Hastanın ölece i kesindi, fakat bunun daha ne kadar sürüncemede kalaca ı yalnızca bir zaman sorunuydu.

Bu arada harbiye ö rencisi ilk zamanlar derslerinde gösterdi i ihmali, sömestr sonunda çarçabuk telafi ederek iki yılını geride bnakmı ve kurmay sınıfı için seçilenler arasına girmi bulunuyordu. Böylece daha önce kıta hizmeti görmeden, do rudan do ruya yüzba ı rütbesiyle orduya girmeye aday olmu tu.

Harbiyenin üçüncü sınıfındayken, yurda ili kin konu

larla ilgilenmeye başladı. Çağın bunalımları onu kendiliğinden Artmalarla çalkalanan bu alana itti. Uzun zamandan beri bir gençler kuşağı yeni bir ideali yüceltmi bulunuyordu. Kendi milliyetini düünmek, İslamiyetin skolastikinden sıyrılmak, kendi ırkına aykırı düen Arap ve Fars klâsizmını aamak, kısacası Avrupa'dan son dalga olarak Do u'ya ulaşmı bulunan milli bireyle tirmeyi benimsemekti bu ideal. Siyasal açıdan ifadesini Jön Türkler hareketinin reform isteklerinde bulmaktaydı. Jön Türkler hareketi ise XIX. yüzyılın 80'li yıllarında doğmuş, sonra XX. yüzyıla geçilirken durdurulamayan bir koşuk durumuna gelmiş, özellikle de Türkiye'nin aydın kesimini sarmıştı. Jön Türkler'in istekleri çağa uymayan mutlakiyet yönetiminin kaldırılması ve Batı demokrasileri modelinde bir anayasanın kabul edilmesi konusunda yoğunlaıyordu. Yazırlarla, konularla düüncelerine yaygınlık kazandırmaya çalışıyorlardı.

Özellikle Türklerde milli bilinci uyandırmak isteyen bu nitelikte yenilikçi yazırlar, hükümetçe tehlikeli sayılarak yasaklanmıştı; bu da onlarla daha da enine boyuna ilgilenilmesine neden oluyordu. Ortalıkta bu kitaplar bulunmazdı, fakat çetireli yüksek okullarda elden ele dolardı; bunları paltonun altına saklayıp içeri sokmak hiç de zor değildi. Geeleri yatakhanelerde kendi başlarına kaldıkları zaman öğrenciler büyük bir zevkle bu kitaplara sarılıyorlardı.

Gençlik bunlarda kendilerine yeniden umut veren,

iyimserlik kazandıran, karamsarlı ın bozguncu telkinlerini ve içlerine sinmi umutsuzlu unu, insanı yücelten, co - turan bir inanca dönü türen bir eyler buluyordu. Ate li mısralarm airi bunu sa layanlardan biriydi. Tam anlamıyla milli Türk e ilimini ilk yansıtan airdi ve sürgündeyken vakitsiz ölmü tü. Onun özgürlük arkısı devrimin mar ı olmu tu.

Daha sonraları Mustafa Kemal "Anlayamıyorduk bir türlü" diye anlatır, "böyle vatanseverce kitapları okumamıza neden izin verilmedi ini anlayamıyorduk. Anladı ımız ey devlette bir eylerin aksadı ıydı."

O halde bir de i iklik gerekiyordu, bunu sa lamak için de eyleme geçilmeliydi, kaskatı kesilmi olan, harekete getirmeli, imdiki düzen yıkılmalıydı. Duygulardaki co kunluk tek basma esirinin dayandı ı direkleri sarsamazdı. Ortalı ı bir "örgütlenme" sözü kaplamı tı; ba kaldırma ruhu her tarafta noktacıklar halinde billurla maktaydı. Bu çalkantıya yeti mekte olan kurmaylar da katıldılar, var olan düzenin yıkılmasına çalı acak, vatan ve özgürlük için sava acak gizli bir dernek kurdular. Derne in bir de yürütme kurulu vardı, Mustafa Kemal de bu eylem kurutandıydı. Daha önceden devrimci terminolojiyi çok iyi ö rennn lerdir ve en önemli eyin öncelikle propaganda oldu unu da bilmektedirler. Bundan dolayı ba lıca u ra ları bir gazete çıkarmak oldu, sayfaları teker teker elle yazılıp gizlice da ıtdan bir gazetedir bu. Böylesi bir u ra arkada larınca takdir edilmelerinin

yanı sıra ho landıkları bir çalı ma da oluyordu. Bu ekilde politika sanatında gerekli eylemlere al ıldı kazanıyorlar, he- nüz biraz karma ık olan dü üncelerim açık ve kesin biçim- ler halinde ifade etmeyi ö reniyorlardı. En çok çalı anlar- dan biri de Kemal'di; zaman zaman Namık Kemal tarzında bir iirle katkıda bulundu u da oluyordu.

iirle ilk tanışıklı nı, daha önceleri Manastırdayken yapmı tı. Bunu "Son sınıftayken, daha soma air olan Ömer Naci bizim okula geldi" diye anlatır. "Bu Ömer Na- ci askerli e uyum göstermedi i için Bursa Askeri Lise si'nden uzakla tırılmı tı. Benden okumak üzere kitaplar istedi. Kitaplarımın hepsini kendisine getirdim, bular ço- unlukla içeri i tarih olan eserlerdi. Ne var ki Ömer Naci, bu kitapların hiçbir de eri olmadı nı söyledi, okumak zahmetine bile katlanmadı, küçümseyen bir edayla hepsi- ni bir kenara itti. Bu olay beni derinlemesine etkilemi ti; ilk defadn ki iir sanatı ve edebiyatı gibi bir eyler oldu u- nu görüyordum, bu konuyla yakından u ra maya karar verdim. Fakat ö retmenlerimden biri, iire merak sarmam konusunda beni uyardı, " iir seni askerlik mesle inden uzakla tır" dedi. Bunu ben de farketmi tim. Ondan son- ra gerçek merakım güzel konu ma ve yazmaya olmu tur."

Güzel kavramının kapsamma giren konularla ili kisi her zaman pratik amaçlı olarak kalmı tır: Toplulu a hitap etme sanatı, ifadede akıcılık ve çekicilik sa lama, yani gü- nün birinde kullanılabilece i sezilen eyler. iiri de belirli

amaçlar için kullandılar, politikanı hizmetinde duygulan co turan bir propaganda aracı oldu. Hitabet alanında kendilerini daha da iyi yeti tirebilmek için, ö leden somaki teneffüslerde güzel konu ma egzersizleri yapıyorlardı. Ellere bir saat alıp, herhangi bir konu hakkında konuşuyorlardı; saptanan süre içinde bazı noktaların ayrıntılı ve etkili biçimde dile getirilmesi zorunluydu.

Fakat bu gizli dernek, çevreye açılma çabaları nedeniyle elbette ki sürekli gözden uzak kalamazdı. Okul arkadaşları arasında da böyle komplolar, askerlik sadakatıyla bazı da tıramayan kimseler vardı. Böyle konularda, her zaman insanın genellikle önemli kazançlar elde ettiği, a a lık işpiyonculu unun ile de bulunması gerekmez. Haber vermeyi hiçbir çıkar düşünmeden yapacak insanlar da bulunur. Her ne şekilde olursa olsun, üst makamların kulaklarına bir şeyler çalınmı tı; hem de haberdar olan, duymasını hiç istemedikleri, kendisinden çok korkulan bir adamdı, askeri okulların genel müfettişi İsmail Pa aydı. Katı bir dindar ve her zaman temiz olmasa dahi, gayret belirtisi her hizmeti en zengin ihsanlarla ödüllendiren padişahın sadık bendesi olan İsmail Pa a, harbiyenin komutanı Rıza Pa aya çağırılıp, kendisini ö rendikleri hakkında sorguya çekti. Rıza Pa a gizli bir komplodan hiç haberi olmadığı ve buna benzer herhangi bir şeyi de farketmediğini söyledi. Bunun üzerine genel müfettiş pek de haksız olmayarak "Eğer gözlerinin önünde cereyan eden şeyi görmüyorsan okulu

yönetmeye de ehil de ilsin" diye kar ılık verdi. "Bundan soma daha dikkatli ol!"

Rıza Pa a gerçekten hiçbir ey görmemi olabilir, zira kendisi de içinden gençlerden yana oldu undan, iki gözünü kapalı tatmaktaydı. Fakat hiç de ilse bir sefer "herhangi bir ey farketmemelik" yapmaması gerekiyordu.

Bir gün dernek üyeleri, günlük programda öngörülen derslerini yapacakları yerde, gazeteleri için hani harıl ma kalaler hazırlamak u ra ı içindeydiler. Sınıfın kapısını kapatmı lar, dı anya bir de gözcü koymu lardı. Aksilik bu yana birden koridordu Rıza Pa a görünüyordu, gözcünün tehlike i aretini vermesine vakit bırakmadan içeri girdi ve bütün ekibi suçüstü yakaladı. Ancak Pa a etrafa yayılmı yazılan görmemi gibi davranarak, sadece birkaç ders sırasında ba ka eylerle u ra ıyorlardı." Rıza Pa a 'mn koruyuu kanadı sayesinde, bu son yıl bir kazaya u ranmadan tamamlandı. Ve Mustafa Kemal büyük bitirme sınavını başarıarak, 23 ya nda yüzba ılık beratını cebine koydu.

Orduyu katılmaya kadar, genellikle birkaç hafta beklenirdi. Subaylar bu süreden, gizli dernek çalı malarını bir kat daha gayretle sürdürmek amacıyla, yararlanmak istediler. Arkada lanndan birinin adına küçük bir konut tuttular, kirasını ortakla a ödeyeceklerdi, burayı örgütün merkezi ve yürütme kurulunun toplama yeri yaptılar. Aynı zamanda imdi daha da büyüttükleri gazete burda hazırlanacak ve burası gizli bulumalar için de kullanılacaktı.

Ne var ki İsmali Pa a gençlerini tanıyordu. Onların komplo hazırlamaktan vazgeçmeyeceklerim de biliyordu; sadece sa lam kanıtlar elde etmek için fırsat kollamaktaydı, fakat çok sıkı gözetlettirdi i halde bu fırsatı bir türlü yakalayamıyordu.

Aradan bir süre geçmi ti ki, Fethi Bey adında eski bir okul arkada ları yanlarına geldi; gençler onun ordudan atılmı biri oldu unu biliyorlardı. Bu Fethi Bey çok zor durumda bulundu unu, parasız, evsiz ve bir lokma ekme e muhtaç kaldı ını anlattı; gizli derne e katılmak ve birlikte çalı mak istedi ini söyledi. Kar ılı ında bütün iste di i, kendisine barınacak bir yerin verilmesi, bir de karnının doyurulmasıydı. Dernekteki gençler, aralarına bir ki inin daha katılmasına sevindiler; kiralamak olan yer nasıl olsa bo duruyordu, zor durumdaki arkada ları pekala orada kalabilirdi, hem birinin evde sürekli kalması daha az göze batardı.

Örgüte yeni alman Fethi Bey çalı malara evkle katıldı ve hayli de yararlı olmaya başladı, çok geçmeden de bir yanda daha buldu unu bildirdi. Gençler asıl merkezlerinin yerini ba lamgçta belli etmemek için, göze batmayan bir yerde, Galata köprüsünün yakınlarında, sapa bir kahvede toplanılmasını kararla tırdılar. Fethi Bey yeni arkadaş ı oraya getirecek, dernek üyeleri de onu uzaktan inceleyeceklerdi.

Üyeler kararla tırılan yerde bir araya geldiler. Az son

ra da Fethi Bey yanında, sözde yeni yanda oldu u halde göründü. Ne yazık ki bu gelen yeni yanda , smail Pa anın yaverinden ba kası de ildi, yanında bir sürü de jandarma getirmi ve onları giri kapısının önüne sessizce yerle tirmi ti. Kendi ayaklarıyla güzelce bir araya gelmi bulunan bütün dernek üyeleri hapishaneye götürüldü ve ayrı ayrı hücrelere kapatddı, orada her biri ba ına gelecekleri rahat rahat dü ünebilirdi.

3. SÜRGÜN

Ba kentın hemen yam ba ında, Bo azm Avrupa yakasının yemye il bayırlar halinde ıssız tepelere do ru yükseldi i ve bir yandan yakınlardaki Pera'yı, daha ötelerde alabildi ine yayılmı stanbul'u, Asya yakasında da servilerle ku alı Üsküdar'ı gören bir yere, Sultan Abdülhamit hükümdarlık merkezini kurdu mu tu.

Burası Yıldız Sarayıdır, ba lı basma bir evrendir. Binaları, kö kleri, küçük saraylarıyla koca bir kent, üç ayrı sur çemberiyle ku alı, yüksek a açlarla kaplı bir park içine saklanmı ta ve mermerden bir ordugâhtır. Saraym bütün memurları, subayları ve hizmetkârları aileleriyle birlikte, burada dı dünyayla ili kilerim kesmi olarak oturmakta, ancak padi ahın özel izniyle saray bölgesinden dı arı çıkabilmektedir. Ma azalar, tamirhaneler, mandırılar, bostanlar, silâhhaneler, Abdülhamit hayvanlara dü kün oldu undan yüzlerce cins atı barındıran ahırlar, manej alanları, hazinelerle dolu mahzenler, bir müze, bir rasathane bu esrarlı surların arkasında saklıydı. Yalnız sekiz yüz a çı saray halkı için i ba mdaydı.

Ve o da, Allahın yeryüzündeki bölgesi de gönüllü bir mahpus gibi, bu altın kafesin içinde otarmaktaydı; neredeyse otuz yıl olacak bir hükümdarlık döneminden sonra, şimdi erken ihtiyarlamı bir adamdı. Uzun boylu levent vücudu e rilm i , yorgunluktan çökmü tü.

Resmi kabullerde beyaz güderi eldivenler geçirdi i dikkati çekecek derecede küçük elleriyle Sultan Osman'ın kılıcına dayamıyor, o zaman da kılıcın kabzası çenesinin altına kadar geliyordu. Soyluluk belirtisi kartal burnu şimdi bir akbaba gagası gibi, kupkuru yüzünden dı arı fırlak hale gelmi ti; kınalanmı çember sakalının çevreledi i kafası oldu undan daha büyük, daha heybetli görünüyordu. Gençlik yıllarının ciddi bakı lı, iri gözleri imdi çukurlarına gömülmü tü; bakı ları bir eyler kolluyormu çasına huzursuz, ku kulu olmu ta; geni a zındaki donuk sevimli gülümseyi , artık görünü ünün sıkıntılı kasvetim ı ıklan dıramıyordu.

Hâlâ Avrupa'nın en eytan diplomatlarıyla boy ölçü ebilmekteydi; hasımını pes ettirmek ve kukla gibi oynamak konusunda bütün hileleri, bütün dolapları biliyordu, ama bütün bunlar alt tarafı sadece birer oyalamadan, adım adım geri çekilmek zorunda kalman sonu gelmez bir savunmanın yıpratma oyunlarından ba ka ey de ildiler. Avrupa illerinin bir kısmını, ayrıca Mısır'ı ve Tunus'u kaybetmi ti; Fransızlar Fas'a yerle meye ba lamı lardı; Avusturya, Balkanlar'da ilerliyordu; Rus devi Panslavizmin tüm

arırlı ıyla habire bastırmaktaydı. Muzaffer Hristiyanîk Müslüman dünyasının mülkünü elinden alıyordu.

Zamana karşı cephe alan, onu durdurmaya kalkışanın elinde iyilik kötülüğe dönüşür, en temiz niyet felâketle sonuçlanır. Abdülhamit elbette ki ülkesini kurtarmak istedi, fakat özellikle de bu yüzden türlü tehlikeleri başına sardı. Daha sonraları anlaşıldığı üzere doğru bir teşhisle, ancak katı bir otokratik yönetimin Osmanlı İmparatorluğu'nu daha fazla parçalanmaktan koruyacağı kanısındaydı. Fakat bilgece monarşi yönetimi, köulların baskısıyla zorbaca bir despotluğa; belki de zorunlu olan diktatörlük, dayanılmaz bir zalimliğe; iyi niyetle başlayan her şeyi göz altında bulundurma çabası, her özgür, her kendiliğinden kıpırdanışı önleyen, her girişimi kötürümle tiren bir basınç halinde ülkenin üzerine çöken bir vesayet düzenine dönüşümüştü.

Her şeyi tek merkezden yönetme sistemi, en başta bir kararlılıkla uygulanmamıştı. İmparatorluk yönetiminin bütün iplerinin ucu Yıldız kökünde toplanmamıştı; memurlar onun iradesini uygulayan organlar olmamışlardı. Bu da elçinin raporunda yazdığı gibi "Padişahın iradesi olmaksızın koca İmparatorluğu içinde bir taş bile yere düşmez" demektir.

Batı'dan gelen milliyetçilik düşüncesi, çetireli halkları birleştirilen bir devlet başı için zehirdi. Bu düşünce ilkin İmparatorluğu temellerini saracak, sonra büyüyen başlıca yerlerini kaplayacak, arkasından da ileride görülecek üzere bütün yapıyı çökertecektir. Bu da Abdülhamit'in

tam bir ba nazlıkla niçin milliyetçili e kar ı çıktı nını, vatan etiketi ta ıyan her eyi niçin zihinlerden silmek istediğini ve niçin vatan sözünün a ıza alınmasını bile yasakladı nını açıklar. Jön Türklere dü manlı ı, onların e ilimini acımasızca kovu turması da bu yüzdendir. Avrupa kökenli milliyet kavramına kar ı Abdülhamit, slâmiyetin kayna tını birle tirici dü ünmesini çıkarıyordu. Bu dü ünceye yeniden canlılık kazandırmak, artık iyice hızı kesilmiş bu harekete yeni bir atılım ruhu vermek yollarını arıyordu. Büyük Hicaz demiryolu giri imi yalnızca bu amaca yönelikti. Daha kolay ba lantr, daha iyi ta ıma olana ı, Müslüman dünyasının dört bir yanından hacı kabilelerini kutsal kentlere Mekke ile Medine'ye götürecekti, böylece insan yollarının oraya rahatça akması, onların hepsini birle tirmiş bir islâmiyetin gücü konusunda bilinçlendirecekti.

Bu savunmada, bu artık elde tutulamaz hale gelmiş olanın korunması için bütün güçlerin bir noktada yoğunlaştırılması gereken durumda, yapılması zorunlu eylemler yapılmadan kaldı. Artık geciktirilmemesi gereken reformlar, içinde bulunulan zamanın isteklerine, ılımlı nitelikte uygun düşecek i dü ünülmüş reformlar tümüyle durdu. Bu alanda da aslında iyi olan eylemler tersine bir duruma dönüşmüştü. Yeni bilimleri öreten okullar açılmıştı, şimdi ise bu okulların yarattığı yeni ruh tehlikeli olmuştu ve onu baskı altına almak zorunda kalınmıştı. Ordunun yeni ba tan düzenlenmesine başlanılmıştı, fakat ülkeye çağırılan eğitim uzmanları hiçbir i

yapamaz hale sokulmu , bunların çalı maları pek az istisnaıyla çıkmaz yollara saptırılmı tı. E itim amacıyla yabancı ordulara gönderilmi subayların ö rendiklerini de erlendirmelerine izin verilmiyor ve dönü lerinden sonra da hepsi imparatorlu un ücra bölgelerine sürgün ediliyordu. Bir donanma meydana getirilmi , sonra bu donanma limanlarda paslanmaya terk edilmi ti; gemilerin denize açılması, Avrupa'yla yakın temasa geçilmesine yol açabilirdi. Oysa Batılı dü üncelerin ülkeye girebilece i bütün kapılar sımsıkı kapatılmalı, bütün delikler tıkanmalıydı.

Herhalde padi ah da yüre inin derinliklerinde bütün bu çabaların bo una oldu unu, dü üncelere kar ı sava ta her zaman güçsüz kalaca ını sezmi olmalıdır. Bu güçsüzlük duygusunun giderek büyümesi, mizacmdaki ku kulanma e ilimini yıllar geçtikçe patolojik bir evham haline sokmu tu. Bunalan ruhunda bir patlama olmasından kaygılanması, pe ini bir türlü bırakmayan bir korkuya dönü mü , yüre ini karartmı , kendisinde bulunan üstün zekâ, beceriklilik ve yorulmak bilmez çalı ma gücü gibi yüksek yetilerini sekteye u ratmı tı.

ki padi ahtan sonra tahta çıkı ı sırasındaki ko ullar, içinde silinmez izler bırakmı tı. Gözden dü en ya da kamuoyuyla çatı an hükümdarı bertarafetmek, Osmanlı îm paratorlu u'nda öteden beri yapılagelen bir i ti. Niye ona da benzeri bir yazgı hazırlanmasdı? Nitekim bazı sabahlar Yıldız Kö künün duvarlarına geceden Jön Türklerin

yapı tırdı ı yaftalar bulunuyordu, bunlarda Abdülhamit'in tahttan indirilmesi isteniyor, e er kısa zamanda bu yapılmazsa, kendisinin öldürülece i bildiriliyordu. Bu kadar iyi korunan sarayının ula ılmaz inzivası içinde dahi, onun böyle rahat yüzü görmemesine a mamak gerekir. Her gece yatak odasını de i tiriyordu, yata ı da hiçbir zaman aynı yerde durmuyordu; ancak birkaç yakını sarayın karmaık labirenti içinde padi ahın nerede bulundu unu bilirdi. Yemekler kendisine mutlaka kapalı ve mühürlü kaplar içinde getirilirdi; yemeklere de ilkin yanındakilere tattırdıktan soma el sürerdi. Ondaki bir suikasta u ramak korkusu bazen gülünç durumlara da yol açıyordu. Bir defasında, biraz deli men ve Jön Türk yanlısı tanınan Fuat Pa a huzura çıkmı tı. Töre gere i üç defa e ilerek padi aha yakla ırken, aya ı kılıcına takılıp öne do ru tökezlemi ; bunu bir saldırı sanan padi ah, yarımından hiç eksik etmedi i tabancasını çekti i gibi ate etmi , bereket versin pa a ciddi ekilde yaralanmamı tı.

Münzevi hükümdar her eyden ve herkesten ku kulanıyordu, bunda da pek haksız de ildi, çünkü hasından kollarım en yüksek mevkilere kadar uzatmı bulunuyorlardı. Ne var ki hiçbir tehdit, bir cuma selamlı ı töreninde atdan gibi hiçbir bombalı suikast giri imi ve kendi hayatı hakkında duydu u sürekli kaygılar onu yolundan döndüremiyor, aksine aynı do rultuda daha inatla, daha sebatla, daha ısrarla yürümesine neden oluyordu.

Her alanda gözetim, denetim ve zihinleri dı arıya kar-
ı kapalı tutma sistemi, bir örgütün kurulmasını da zorun-
lu kılmı tı; bu örgüt yıllar geçtikçe büyüyecek dev bir ku-
rulu haline gelecektir. killi padi ah, halkın arasında ne-
ler olup bitti ini bilmek istedi i gibi, tek tek herkesin kal-
binden neler geçirdi ini de anlamak istiyordu. Bunun için
gözlere, evlerin duvarlarını delip içerisine bakabilecek
gözlere ihtiyacı vardı. Böylece yava yava bir hafiyeler,
casuslar, işpiyonlar ordusu do du. Bunlar her yerde, her
zaman hazır ve nazırdılar. Sokakta dilenci olup dikilirler,
rıhtımlarda gözlerini denize attıkları oltadan ayırmayan
balıkçılar olurlar, en kibar evlerde süslü giysiler içinde
u aklık ederlerdi. nsan bir eyler anlattı ı en yakın dos-
tundan bile emin olamazdı. Kimse kimseye güvenemiyor,
herkesin kafasında bir "acaba" sorusu çörekleniveriyordu.
Türk kahvehanelerinden birine tanımadıkları bir adam gir-
meye görsün, herkes zaten yava sesle yürüttü ü sohbeti
kesip susardı; konu maların yeniden ba layabilmesi için,
öncelikle bu yeni gelenin, sarayın hafiyelerinden biri olup
olmadı ının anla ılması zorunluydu.

Her gün adım "curnal" denilen raporlardan bir sepet
dolusu Yıldız Kö kü'nden içeri girerdi. Raporuna yazacak
ey bulamayanlar, uygun bir ey uydurmaktaydılar. Her
habere kar ılık çok iyi para ödeniyordu. Bu konuda padi-
ah " sterlerse benden çalsınlar, yeter ki sadece hizmet et-
sinler" diyordu.

Nitekim onun hizmetinde bulunanlar bir servet sahibi olabiliyordu. Sultan parayla ve zengin arma anlarla yanda larının sadakatını garanti altına almak istiyordu. Her despotlukta oldu u gibi, onun da çevresinde bir saray kli i, her dedi ini onaylayan kuklalardan bir grup meydana gelmi ti. Bunların hepsi gizli polisin ba ı Fehim Pa a tipinde vicdansız, dayanılmaz ölçülerin çok ötesinde aç gözlü, herkesin nefret etti i, berbat ki iler de ildi. İstanbul'un bu korkunç adamdan kurtulmasını sağladı ı için, Alman Büyükelçisi Mare al von Bieberstein, o güne kadar kamuoyunun kendisinden esirgedi i sevgiyi kazanmı tı. Fehim Pa a bir Alman tüccara kar ı yasadı ı i lemlere kalkınca, Mare al bütün a ırlı ım ortaya koyarak pa anın cezalandırılmasını istemi ve padi ahın bu gözdesi bütün haremiyle birlikte Bursa'ya sürgüne gitmek zorunda kalmı tı. Padi ahın yakın çevresinde üstün yetenekte kafalar da vardı; Suriyeli kurnaz tilki zzet Pa a ile gerçekten karakter sahibi olan, sarayın geni yetkili genel sekreteri Tahsin Pa a bu nitelikte ki ilerdi. Abdülhamit elbette ki çevresine sadece de eri sifir kimseleri toplayacak kadar alık de ildi. Her dilekçenin, elde edilmek istenen her ayrıcalık isteminin en yüksek ki iye ulaşan yolu bulabilmesi için, vüklüce bah i lerle ya lanması eskiden beri kökle mi bir gelenektir. O zamanlar Avrupa ülkesi Rusya'da da durum bundan pek farklı de ildi.

Gizli yardımcı güçlerin binlercesine yapılan ödeme

ler, verilen ödüller ve sadıkane" hizmetlere karşılık gösterilen cömertlikler, elbette ki tutarı yüksek rakamlara varan bir paraya mal oluyordu. Buna eldeki parayı hovardaca harcayıp hesaplı kullanamamak gibi Türklere özgü özelliğin Abdülhamit'te çok belirgin şekilde bulunmuştu da ekleniyordu. Maliye perisi andı, kasalar boş kalmıyordu. Yabancı sermayenin gelmesi zorunluluğuna doğru mu tu. Gelgelelim Paris ve Londra'nın bankerleri Osmanlı devletine güvenemiyorlardı. Bunlar tatlı paracıklarını ancak devletin malîyesini de kontrol altına alırlar, vergilere ve gümrük gelirlerine peşin haciz koyarlarsa verebileceklerdi. Böylece "dette publique" Düyunu Umumiye kuruldu. Yabancı ülkelerin Türkiye'de gerçekleştirdikleri borçlar yönetimiydi bu, Türkler için haysiyet kırıcı bir durumdu; bir yardımdan çok, ilerleri daha da karmaşıklıkla tırmak için bir bahaneydi.

Postaneler çok sıkı gözetleniyordu. (Gizli haberleşmeler için bereket versin, yabancı postanelerin kapitülasyonlar gereği dokunulmazlıklarını vardı ve bu ayrıcalıklarının da titizlikle koruyorlardı). Telefon kurulmasına izin verilmeyen bir haberleşme aracı sayıldı İstanbul'da yasaktı. Basma çok katı bir sansür uygulanıyordu. Bu da kimi zaman umulmadık sonuçlar doğurmaktaydı. Bazı şeyler basında yer alamazdı, örneğin bir hükümdarın suikast sonucu öldürülmesi haberi asla verilemezdi; bunun yerine sadece öldürüldüğü yazılırdı. Nitekim Lucchenis cinayeti dolayısıyla da haber "İmparatoriçe Elisabeth Cenevre'de öldü"

diye verilmi ti. Yalnız burda bir sonraki cümle sansürün gözünden kaçmı ve yukarıdaki habere ba lı olarak herkes u cümleyi de okumu tu: "Olay bütün Avrupa'da genel bir infial uyandırmı tır."

Fakat bunca hesaba gelmez giderlere mal olan, bu kocaman haberalma aygıtını i letmek aslında bir i e yaramıyordu. Görüldü ü üzere komplolar, baskı rejiminin örtüsü altında pıtrak gibi çiçeklenmekteydi.

Suçlu genç subaylar demir parmaklıklar ardına konalı birkaç hafta geçmi ti. Tek tek kapatıldıkları hücrelerinden Yıldız Kö künün sa ır duvarlarını seyrebiliyorlardı. Böylesine bir durumda insanı gerçekten ürküten bir manzaraydı bu. Durumları hiç de iç açıcı de ildi. Gizli eylemleri konusunda yı nla kanıt eldeydi; kaçamak yollara saparak kem küm etmenin artık yaran olamazdı. Bekleyebilecekleri en hafif ceza ordudan kovulmalanydı, kaç yıl sürece i kestirilemez bir zaman için ortadan kaybedilmeleri de olasıydı.

Genel müfetti Büyük smail Pa a soru turmayı bizzat yönetiyordu. Ona göre olay çok vahimdi. Orduya artık güvenilmezse, isyan ruhu ordunun içine bile girmi se, devletin hiçbir dayana ı kalmamı demekti, bu da sonun ba langıcı olurdu, bu açıdan pa a hiç de haksız de ildi. Bu yoldan padi ahı etkilemeye u ra ıyor ve suçluların ba kalarına ibret olacak ekilde cezalandırılmasını istiyordu, bir

yandan da Harp Okulu Komutanı Rıza Pa a'mn daha önceden gerekli gözetimi yapmadı ını da ima etmeye çalı ıyordu. Eski hasmının nüfuzunu kırma fırsatını öteden beri hep arayıp durmu tu zaten.

Böylece aylar geçti. Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde Hanım stanbul'a ko up gelmi ti. Fakat ona o lunu göstermediler, türlü korkuların a ırlı ı altında ne olca ını beklemek, hep beklemek zorundaydı. " te o zaman" diye anlatır Mustafa Kemal, "çok a lamaktan gözlerinin görme gücü azalmaya ba ladı."

Bu sırada Yıldız Kö kü'nde sessiz bir sava cereyan etmekteydi. Rıza Pa a nasıl bir tehlikenin kendisini bekledi ini biliyordu. Özenle saklamaya çalı tı ı liberal görüşlerine ra men, efendisinin sevgisini kazanmı bulunuyordu. Abdülhamit'in ona ihtiyacı vardı, hem de yine smail Pa anın gözetimi için ihtiyacı vardı; insanları böyle kar ıklıkla birbirlerine kollattırmak, vehimlerle dolu bu hükümdarın öteden beri ba vurdu u bir yöntemdi. Rıza Pa a eski ö rencilerini savundu ve onların sadece gençli in verdi i dü üncesizlikle böyle bir çılınca budalalı a saptıklarını ileri sürdü. Ordu böyle çok iyi yeti mi subaylarından yoksun bırakılamazdı; zaten bu olay yüksek rütbe ve yetki sahibi bazı kimselerin, ordu içinde kendilerine yanda lar kazanmak için çalı tıkları izlenimi vermekteydi.

Abdülhamit birbirine çelme takmaya u ra an bu karlıklı çabalara içinden sevinmi olabilir. Ordunun üst dü

zey komutalarının birbirleriyle böyle çatı ması onu memnun ediyordu; bu geçimsizlik onların tahtı tehdit edecek ekilde birle melerini engelliyordu; çünkü amcası Abdü laziz böylesi bir birle meyle dü ürülmü tü.

Her iki generali de incitmeden, ama birini di erine tercih etti i izlenimini de vermeksizin, majesteleri oldukça ba ı layıcı ortalama bir çıkar yol buldu. Kısa bir süre soma padi ahın iradesi yayınlandı; bunda suçluların geri dönmelerini olanaksız kılacak ekilde uzak yerlere sürgün edildikleri bildiriliyordu.

Yirmi dört saat soma da Mustafa Kemal, muhafaza altında, kendisini atandı ı yere götürecekt olan vapura bindirildi. Biraz uzaktan, yüzünü örtmü olarak annesi onu izlemekteydi. O luyla vedala masına izin verilmemi ti. Uzun zaman kıyıda durup kaldı, bu uada vapur, bütün yolcuların tamdı ı ve bugün o lunun bronz bir heykelinin bir zamanlar sultanların bahçesi olan yerde, ye illikler arasında yükseldi i Sarayburnu'nu dönüp gözden kaybolmu tu.

Sekiz gün süren bir yolculuktan soma vapur Beyrut'a vardı ve genç kurmay yüzba ı atandı ı garnizona gitmek üzere am yolunu tuttu. Suriye'nin eskiden beri ünlü bu ba kenti düz bir çukur vadide uzanır; çepeçevre dört bir yanı cenneti andırır bahçelerden bir çelenkle ku alıdn; bu gülyüzlü ye illi in ortasında camilerin renk renk çinileri ı ıldar; bütün bunların üzerinde ı ıltılar saçan masmavi

bir gök kubbe vardır. Bir zamanlar Arapların dünya imparatorluğunun ilk parlak çağında, Emeviler görkemli saraylarını burada kurmuşlar, kenti bir yandan silâh akıntıları doldururken öte yandan burayı bir bilim merkezi, güzel sanatların çok geliştiği bir yer yapmışlardı. Halifelerin daha sonraki başkentini, Harun ül Re'îd'in ünlü Başdat'ı önemini yitirip voksulluğun kucağına düşerken, başkent yüzyıllar boyu hep gelişmişti. Bir zamanların kudret ve görkeminin tanıkları hâlâ sapasafâlam ayakta; geçmişinden gurur duyan bir halkın emelleri burada örülüyor, umutlan burada boy atıyordu.

Suriyeli zenginleri adamlarının konaklarında dillerde dolayan yeniden canlandırılacak büyük Arap imparatorluğuna düşüncesi vardı. Burada eski büyük bir kültürün doruklarından başa başa, Türk fatihlere küçümsercesine bakılıyor, ancak bir yandan da onlara yaltaklık edilmesi de unutulmuyordu. Bütün Müslümanlar birleştirmeliydi, elbette; fakat bu birleşme, eskiden olduğu gibi Arapların önderliği ve bir Arap halifenin bayrağı altında olmalıydı; buna layık olanlarda, uygarla malın bile bir ölçüde sâmiyet sayesinde gerçekleşmişti bulunan Asyalı istilacılar değil, Araplardı. Çöllerdeki bedeviler, bu ebedi kentin görüntüsünü, kalplerinde geleceği müjdeleyen bir hayal olarak korumaktaydılar. Bu bedeviler arada sırada bir patırtı, bir gürültü ayaklanırlar, o zaman Türk ordusunun bezdirici, fakat gevrek baskısını sarsmak için cesurca, hatta umutsuzca saldırılara kal

kıstıkları bile olurdu. Ancak böyle bir i e de ister istemez kendilerine verilmi ve kıskançlıkla korudukları özgürlüklerinden, atalarının töresine uyarak oymaklar arası sonu gelmez vuru malarda bitkin dü mek için yararlanmadıkları zamanlar giri irdi.

Güneyin bu çok hareketli merkezi, gerçekten rahat bir sürgün yeri sayılabilirdi; aslında burası kurnazca bir amaçla seçilmi ti. Mustafa Kemal ve arkadaşları gibi siyasal bakımdan kabına sı amayan gençler, burda giri im enerjilerini devlete daha çok hizmet edecek bir tarzda harcayabileceklerdi. Arap illerinde hiçbir zaman tümüyle sona ermeyen, fakat son günlerde de hayli sıkla mı bulunan ayaklanmalardan biri yine ba lamı tı.

Bu sefer sıra Havran Dürzîlerindeydi; bunlar kökenleri tam bilinmeyen bir halktı, sırlarla dolu bir dinleri vardı, Müslümanlı ın Hristiyan e ilimli bir çe idi bu. Feodal beyleri, oymak eyhleri daha üstün bir otoriteye boyun e mekten ho lanmıyordu ve krallar gibi yürütmek istedikleri ba ına buyrukluklarıyla ket vurmaya kalkı ılınca, her seferinde hemen ayaklanıyorlardı.

Mustafa Kemal bir süvari alayına verildi; asilere karşı düzenlenen cezalandırma seferine katıldı. Böyle seferlerde yapılan küçük savaşlar çok yorucu oluyor, üstelik pek az ün kazandırıyor, fakat askerlik sanatının türlü uygulamaları öğreniliyor ve insanı kur unların vızıldamasına alı tırıyor.

Birkaç ay boyunca Suriye ve Filistin'de, Halep'ten a a ıllarda Kudüs'e kadar, oradan oraya dola ıldı, çünkü ba ka bedevi oymakları da Dürziler gibi kavranmak e ili mi göstermi lerdı. Ülkedeki düzene kar ı bir kimse için, bu ilk sava deneyimlerinden daha da önemlisi, ordan ora ya dola ıldı ı sırada Abdülhamit memurlarının yönetim tarzına ili kin edinilen izlenimlerdi.

İlerde tam yetkili efendi valiydi; imparatorlu un bu padi ah vekilleri bir hükümdar gibi ya amaktaydılar. Ha-remleri için güzel Çerkez kızları, ahırları için safkan Arap atlan ve hükümet binaları için de kıymetli Acem halıları satın alıyorlardı.

Güzel vakit geçiriliyordu. Güne in batmasına yakın bir saatte, yardımcılan ve dostları valinin kona nda, bir bakır sininin etrafında ülkenin geleneksel aperi "ra kı"yı içmek için toplanıyorlardı; sininin üstü ayrıca çe it çe it bol baharatlı mezelerle donatılmı oluyordu. çiliyor, mezelerden biraz alınıyor, sigaralar tütürölüp undan bundan sohbet ediliyordu. Daha sonra da, zamanı gelince, ek-selans vali ellerini çırpınca, u aklar asıl yemekleri getiriyorlardı: Oh, oniki çe it yeme in arkasından bol erbetli tatlılar veriliyordu. Sonra da kahveler içiliyor, sohbete devam edilirken yine bir hayli sigara tütürölüyor, derken ha-reme geçilebilecek kıvama geliniyordu.

Gündüzleri geç saatlere kadar uyunuyordu, ö leden soma iki, üç saatli bir zaman hükümet i lerinin bitirilme

sine yetmekteydi. Güne ufka do ru kaymaya ba lar ba - lamaz, vefalı dostlar yine bir araya geliyordu. Daha alt de recede bölge yöneticileri olan mutasarrıflar ve kaymakam lar da, büyüklerin örne ine uyarak, kendi olanakları ölçü - sünde aynı eyi yapmaktaydılar.

Böyle olmakla birlikte yönetimin yürütülmesinde her - hangi bir beceriksizlik ya da akılsızlık yoktu, vali pa a in - sanlara nasıl davranılaca nı çok iyi biliyor ve halkın özel - liklerine saygı gösteriyordu. Kendisine kafa tutulmadı ı sürece güleryüzlü, iyi kalpli bir beyefendi; herkesi ne - zaketle kabul eder; ortaya çıkan anla mazlıkları gülümse meyerek tatlı diliyle çözümlemesini bilir ve ikâyetleri dostça bir sabırla dinlerdi. Yeter ki kusurların düzeltilmesi için ısrar edilmesin.

Bu arada yollar çökmü , köprüler yıkılmı , ormanlar kaybolmu , limanlar kumla dolmu , ülke ıssızla mı tır. Böylesi kaygı verici durumlar vali pa a hazretlerine arze dilince, bunların kendisini ilgilendirmedini söylemekle yetinecektir; onun görevi sadece düzeni korumak ve vergi toplamaktır. Hem ola anın dı ndaki haller için elde hiçbir padi ah iradesi de yoktur.

Küçük sava lar sona erince genç kurmay yüzba ı, Ab dülhamit'e kar ı gizli sava ım daha derin bir inançla yeni - den yürütmeye koyuldu.

Yafa, Kudüs, Beyrut ve am komutanlık karargâhla - rında kendisiyle aynı görü te yeterince arkada vardır.

Bunlar Kemal'in inandırıcı telkinleriyle i birli i yaptılar. Plânlan Filistin ve Suriye'nin her yanında devrimci hücreler olu turmaktı. Fakat bu plân yerinde saydı, gizli dernek ön ayak olanlardan ibaret kaldı. Arap halkının milliyetçi bir Türk hareketinden yana olmadığı çok geçmeden açıkça anlaşıldı. Daha sonra devleti yönetecek olan genç subay bu olgudan gerçekçi sonuçlar çıkarmı tır.

Makedonya'ya dönmek arzusu gittikçe artırlık kazanmaktaydı. Orda bulunan 3. Orduda yapılan gözetime ve alman bunca önleme rağmen ordunun bütün ilerici elementleri yavaş yavaş bir araya gelmekteydi. Selânik siyasal açıdan dinda lann Mekkesi olmu ta.

Fakat bu mayalanma merkezine, sürgün karanna rağmen atanmak isteyen, öncelikle yüksek rütbeli bir kayıncı bulmak zorundaydı. Selânik'de topçu generali ükrü Pa a vardı, hem padi ahın gözüne girmişti, hem de ate li bir yurtseverdi. Yüzba ı Kemal ona bir mektup yazdı, görüşmelerini açıkça belirtip arzu ettiği nakil i inde yardımım rica etti.

Haftalar geçiyor, hiçbir cevap gelmiyordu. Sonunda bir ö le vakti, garnizonunda görevli bulundu u Yafa'da kı ladan çıkarken tanımadığı biri eline bir pusula tutu turdu, kâ itta unlar yazılıydı: "Selânik'e gelmeye çalı , orda destek bulacaksın."

Bu lakonik ve belirginlikten yoksun haber, nice zamandır bekleyen iste e çarçabuk kesin bir biçim verilme

lı cevaplar veriyor, gerçek rengini belli etmekten kaçmıyordu. Bu arada Mustafa Kemal gizlice gözetlendi ini de hissetmi ti, türlü sorularla kendisini yoklayıp sınıyorlardı.

Sonunda muammanın çözümünü buldu. Yakınlık kurdu u eski bir okul arkada ı, günün birinde ona sırrı açıkladı, "örgüt" kendisini üyeli e kabulünü uygun görmü tü. Genç devrimci daha soma ün kazanacak olan ttihat ve Terakki komitesini varlı ım ilk kez böyle i itti.

Gizli Jön Türk birliMerinin en güçlüsü olan bu örgüt Paris'te kurulmu tu ve merkezi de ordaydı. Kendiliklerinden ya da darda kalarak sürgün hayatına itilmi Türkler, Fransız ba kentinde kuvvetli bir grup olu turmu lardı; bunlar ço unlukla yazarlar, gazeteciler, eski ö retmenler ve üniversite ö rencileriydi, yani devlet i lerinin yürütülmesinde hiçbir uygulama deneyimi bulunmayan kimselerdi, ancak görü lerinde ve e ilimlerinde çok a ırdılar. Manevi donanımları Fransız dü ünürü'Auguste Comte'un rasyonel pozitivisminden kaynaklanıyordu. Kendilerine tutarlı merkezîyetçili iyle Fransız demokrasisini model almı lardı; siyasal silâhlarını büyük Fransız devriminin tarihinden çıkarmaktaydılar; inançları o günlerde Avrupa'da henüz sarsılmamı geli im dü üncesinden besleniyordu. Bu dü ünçeye göre, her eye gücü yeten akıl, insanlı ın sürekli ilerlemesini sa lamaktaydı.

Grubun önderi Ahmet Rıza Beydi; vakur, kibar görünü lü bir adamdı; hem zeki, hem de çok geni kültürlü

dü, fakat yurdundan uzun süre uzak kalı ı yüzünden halkı-
nın karakter özelliklerini do ru de erlendirmek yetisini yi-
tirmiş bulunuyordu; Batı modelini tıpatıp ülkesine aktar-
mak istiyordu; çok bilgili olmak duygusu içinde fazla ki-
birliydi ve çarçabuk nobranla an bir ho görüslü ü var-
dı.

Kesin görü leri, radikal programı, hızlı propaganda
çalı maları sayesinde Paris komitesi yava yava üstünlük
kazanmı ve Jön Türk hareketinin manevi ba ı olmu tu.
Grubun organı "Me veret" gazetesi çok sayıda basılıp
yabancı postaneler kanalıyla stanbul'a sokuluyor, ordan
da bütün ülkeye gizlice da ıtılıyordu. Propaganda bildiri-
leri ve program yazıları da aynı yoldan ülkeye girme ola-
na ı buluyordu.

Daha küçük, ikinci bir grup da Abdülhamit'in ye en-
lerinden biri olan Prens Sabahattin'in önderli inde Ber-
lin'de üstlenmi ti. Bunlar ılımlılarda; Jön Türklerin sa ka-
nadıydı; ço unlu unu eski nazırlar ve yüksek dereceli me-
murlar olu turuyordu, yani siyasal deneyimleri vardı, fa-
kat apaçık bir programdan yoksundular. Ba lıca dü ünçe-
leri Almanya modeline uyularak, yönetimde gerçekte tiri-
lecek geni bir çok merkezci in ademi merkezizetçili-
in Türkiye'ye uygulanmasıydı. Osmanlı mparatorlu-
u'ndaki çe itli halkların ve ırkların, Alman federal devle-
ti tarzında bir uzla ma ortamı içinde birle tirilmesini
amaçlıyordu. Paris komitesinin kar ısında Berlin grubu

li olan etkileme gücünden yoksundular; üstelik belirsiz görüşleri de yurtta larına tüm yabancı gelmekteydi. Nesiller boyunca Fransız düşüncesini benimsemiş aydınların çoğu, siyasal inanç öretileri bakımından Batı Avrupa'nın tutarlı demokrasisinin çekim alan içinde bulunuyordu. Prens Sabahattin grubu ancak daha somaları, muhalefete itilip "liberal" partinin çekirdeğini oluşturdukları zaman önem kazanacaktır.

Fakat asıl devrimci potansiyle ve itici güç yine ülkede, çeşitli kentlerdeki yerel komitelerdeydi. Bunların içinde en çok da Selanik komitesi etkili olmaktaydı. Bir kısım din adamlarıyla bazı memurlar da bu örgütteydiler; kendi gayretiyle posta da ıtıcılığından telgraf memurluğuna yükselip, daha sonra sadrazam olan Talat Paşa bunlardan biriydi. Ama asıl a ırlık aydın subaylardaydı; bunlar sayesinde ordu, dolayısıyla en güçlü iktidar aracı ele geçirildiğinden, karar ve sonuç üzerinde etkili olacak kesimi oluşturuyorlardı. Bu subayların büyük kısmı, pek saygın bir kimse olan General von der Goltz gibi Alman eğitimcilerin yönlendirdiği askeri okullardan yetişmiş, hatta birkaç yıl Almanya'da da hizmet görmüşlerdi. Enerjileri, inatçı kararlılıkları, metod sahibi olmaları ve örgütleyici ruha sahip bulmuşları kusuz bundan ileri geliyordu. Ancak devlet teorileri ve siyasal savının düşünsel donatımı bakımından tümüyle Fransız zihniyetine göre yönelmiş Paris komitesine bağılıydılar. Böylece birbirinden farklı iki kaynak

f

tan beslenerek, Jön Türklerde ba langıçtan itibaren, belli bir ikilik meydana geldi; bu ikilik daha sonraları iktidara geçtikleri zaman askerlerle hükümet yöneten "siviller" arasında kesin bir zıtlıkla ifadesini bulacaktır.

Bu yerel komiteler propaganda eyleminin asıl yükünün üstlenmişlerdi; ilerini de ola anüstü bir dikkate yürümet zorundaydılar, çünkü padi ahın her yanda gözü, kulağı vardı ve bol keseden armağan edilen altınların parıltısı da son derecede bahtan çıkarıcıydı. Gizli çalı mak konusunda Mason locaları, özellikle de Selânik'de bulunan İtalyan Büyük Doğu Locası çok elverişli bir paravana oldu. Liberal Mason localarında moral destek buldular; toplantılarını onların casus gözlerine kapalı odalarında yaptılar; birçok yanda ları zaten masondu; yenilerini de bu yoldan kazandılar; örgüte alacak adayın seçününde smava yöntemi kullanılıyor ve masonların gizli yürütülen haberleşme kanalları sayesinde İstanbul'la, hatta padi ahın sarayının içindekilerle sürekli bağlantı sağlanıyordu.

Örgütlenmede mason locaları model alınmıştı. Örgüte kabul edilme uzun uzadıya smamalar ve bir hayli süre gözetlenmeden somu olabiliyordu. Yeni birini örgüte sokan kimse, onun güvenilir kişiliğine kendi hayatını ortaya koyarak kefil olmak zorundaydı. Yüksek düzeydeki yöneticiler karanlıkta kalmaktaydılar. Komitece verilecek direktiflere kayıtsız artsız uyulması gerekiyordu. Üyeler Kuran'a el basarak ant içmek suretiyle örgüte bağlanmışlardı, ihanet edenler gizli mahkeme önüne çıkarılmıştı.

Mustafa Kemal'in bu örgütte yüksekçe mevkilere çıkması olması ihtimali pek üpheli görünüyor, kendisi de bu konuda bir şey söylemekten kaçınmı tır. Fakat urası kesindir ki, o günden itibaren kendi basma bir şeyler yapmaktan kaçınmı ve bu büyük örgüt içinde yardımcı olmaya çalı mı tır. Ancak tüm çalı malarında geri plânda kalmaya dikkat ediyordu; ortalıkta fazla görünmemeliydi; giri ti i kötü siyasal eylem henüz hatırlardaydı; komiteden kendisi için bir şeyler yapmasını umuyor ve bekliyorduk. Sonunda İstanbul, gelmesi yasak edildi i halde Selanik'te bulundu unu haber aldı ve derhal tutuklanmasını emretti. Komutanlık emir subayı, daha sonra içi leri bakanı olacak olan Cemil Bey tutuklama i nin en fazla iki gün daha ertelenebilece ini ona bildirdi. Bu durumda bir an önce yola çıkmak, uzun fakat güvenli yoldan Yafa garnizonuna dönmek gerekiyordu.

Ne var ki tutuklanma emri Yafa'ya da gelmi ti. Binbaşı Ahmet Bey onu gemide karşıladı, üniforma ve diğer donatım için gerekli şeyleri yanında getirmi ti; hiç durak yapmadan yolculuk devam etti. Hafiyelerden sıyrılabilmek için tek bir çıkar yol vardı: Bir süreden beri Türkiye ile Mısır İngiliz hükümeti arasında bir sınır anlaşmazlığı sürüp gitmekteydi. Uzun süre önce İngilizler, korumaları altındaki ülke adına bütün Sina yarımadasından başka, Kıbrız'deniz'in kuzeydoğusundaki Akabe limanı ve kenti üzerinde de hak iddia ediliyorlardı. Burası Arap dünyasının orta kesimi için bir giriş yeri idi. Türkiye ise stratejik

açından Akaba'yı elinde tutmak istiyordu. Ansızın yapılabilecek bir saldırıyı önlemek amacıyla da oraya birlikler sevketti. Kemal doğrudan buradaki birliklerin karargâhına gitti ve ülkede bulunan olan arkadaşları Lütfi Beyin emrinde bir birlik komutasını üstlendi.

Bu sırada Yafa komutanı da İstanbul'a Yüzbaşı Mustafa Kemal'in izinsiz görevinden ayrıldığı yolundaki söylentinin bir yanlığından kaynaklanmaması gerektiğini, kendisinin birkaç aydan beri Sina cephesinde Bir Seba'da bulunduğunu bildirdi. Doğrudan doğruya Bir Seba'daki komutanına, yani Lütfi Bey'e durum sorulunca, o da Yafa komutanının bildirdiklerini doğruladı.

Akaba anlaşmazlığı Türklerin lehine çözümlendi, kent ve liman onlarda kaldı. Mustafa Kemal de geleneğe göre Hazreti Yakub'un oğlunu ziyaret için Mısır'a gitmek üzere yola çıktı. Bir Seba'dan İstanbul'a döndü. Bundan sonraki günlerde de daha kurnazca hareket etti, hiçbir eyleme kalkmadı gibi, adını nahı biçimde hatırlatabilecek her şeyden kaçındı. Kendisi hakkında izin verilmemesiyle uyarıtı kanısını uyandırabilecek hiçbir davranışta bulunmadı, mevcut düzenden hoşnutsuzluğunu gösteren bir şey söylemedi de kimse itmedi. Komutanları genç subayın büyük bir feragatla kendisini yalnızca askeri görevlerine adanmış ve gelecek için çok şeyler vaat eden bu kurmayın, artık gerçekten dikkati çekecek

derecede ortaya çıkmı olan yeteneklerini göstermesinde hiçbir salanca bulunmadı ım bildirdiler. Yıldız'daki büyük efendi, verilen sürgün cezasının umulan iyile tirici etkisini yaptı ı kanısına varmı tı. Böylesine olumlu ekilde teziye edilen subay da kola ası rütbesine terfi ettirildi.

Aradan bir yıl geçti. Bu süre içinde Makedonya komitesi, artık iyice yakla mı bulunan kesin karar günü için kullanılabilecek bütün güçleri safına çekmi bulunuyordu. Resmen nakil yapılaca ı yolunda am'a imada bulunuldu. Kulis arkasmdaki çabalar olumlu sonuç verdi: Yaptı ı ba vuru uygun görülen Mustafa Kemal Selâ nik'de 3. Orduya nakledildi.

Bu arada Balkanlardaki hava fırtına yüklü bulutlarla kararmı tı. Makedonya uzun zamandır Avrupa'nın bir türlü çözemedi i bir sorun olmu tu. Duruma egemen olmak için harcanan bütün çabalar ço u kez dürüstçe davranıldı ı halde i leri sadece daha da karma ık duruma sokmu tu.

Ortada öncelikle bir milliyetler sorunu vardı. Yarımadanın Türklerin elinde bulunan kesimi, hemen bütün Balkan halklarının temsil edildi i, âdeta bu konuda örnek diye gösterilebüecek bir bölge durumundaydı. 19. yüzyıl boyunca bu bölgenin çevresinde, Osmanlı İmparatorlu u'ndan ayrılma ba ımsız devletler kurulmu tu. Bu milli devletler tutarlı biçimde daha fazla büyüme çabasındaydılar. Bölgede bulunan soyda larının yardımıyla Makedon

ya'yı topraklarına katmak istiyorlardı. Batıda Adriya Denizine, güneyde Ege Denizine sınır olu turan ülke, gerçekten istenmeye değer nitelikteydi; üstelik kuzeyde sıkı sıkıya kalmı devletlere, büyük çapta gerek duydukları denizlere açılma olanağı da vermektedir.

Bu devletler soydaşları olan azınlık halkları kırtarak ve el altından destekleyerek Makedonya'da savaş örgütleri kurdurmular, bunlar birleşme yolunu açacak bölgesel özerklik için çarpışan çetelerdi. Böylece herkesin herkese karşı yürüttüğü bir çeteler savaşını sürüp gitmekteydi. Kuzeyden bastıran Slâvcılara karşı, güneyden Yunanistan savunma yapıyordu. Bulgar komitacıları Yunan Antiharteslerine karşı dövüyor; Suplar Bulgarlara kurun atıyor; Müslüman Arnavutlar da larından inip Hristiyan halkların tümüne karşı savaşıyordu. Soygun, yağma, adam kaçıрма, cinayet her günkü olaylardı. "Makedonya'da Karışıklık" başlıklı yıllardan beri Avrupa gazetelerinin ilk sayfalarında ikide bir yer alan, gedikli bir başlık oldu. Babıali bu durumu önlemekten acizdi. Reform isteklerine ciddi biçimde razı olamıyordu, çünkü milliyetler sorununda verdiği her ödün, Doğu Rumeli ve Girit'te görüldüğü gibi ayrılmaları kaçınılmaz duruma sokuyordu. Bir defasında kimsenin dinine, mezhebine bakmaksızın, enerjik biçimde önlemler almaya kalkışılması, o zaman da bütün Hristiyanlık dünyası din kardeşlerimiz suçsuz yere baskıya uğruyor diye ayağa kalkmıştı.

Durum gerçekten kangren hale geldi inden, Avrupa devletleri asayişin dorudan doruya kendilerince salsanmasını düündüler. İlgili büyük devletler, Avusturya ile Rusya, 1903 de Müritz'de bir antlaşma yaparak, Makedonya'da ortaklaşa bir jandarma örgütünü kurmayı kararlaştırdılar. Fransa ile İngiltere de onlara katıldı, Almanya sadece dolaylı biçimde yardımcı olmakla yetindi, İtalya ise sadece üst yönetimde görev aldı. Ne var ki bu uluslararası itfaiye de, tehlikeli yangın merkezini söndüremedi. Her baharla birlikte çetelerin savaşı yeniden başlıyordu. Aslında hiçbir yaran bulunmayan yabancı jandarmanın, sadece Türkiye için onur kırıcı olması bakımından bir önemi vardı.

Balkanlar yeni uyanan emperyalizmin çapraz ateşini alırken, durum daha da çaprazlaştı. 20. yüzyılın ilk beş yılı geride kaldığında, Avrupa politikasındaki büyük yön değişimleri etkisini göstermeye başladı. İngiltere kendi geniş sömürge imparatorluğunun her parçasını güvenlik altına almak üzere harekete geçti. Fransa'yla anlaşarak Mısır'a karşı Fas'ı baskıladı. Bu oldu bitliyi izleyen Algeciras konferansında Almanya ilk diplomatik yenilgisine uğradı.

Rusya ise Uzakdoğudaki yayılması Japonların zafiriyle kesildi inden, yeniden batıya yönelmiş ve Balkanlarla İstanbul'a ilişkin eski plânlanna dönmüştü. İngiltere geleneksel dümanını çabuk kazanmayı başardı. 1907 Antlaşması yine Müslüman dünyasının sırtından her iki

tarafın isteklerini göz önünde bulunduruyor ve birbirlerinin alanına girmelerini önleyordu.

O günlerde dünya politika sahnesinde baş aktör olan İngiltere Kralı Eduard VII. durup dinlenmeden baş kentten baş kente dolaşıyor, büyük oyunun figürlerini yerli yerine koymaya uğraşıyordu. Rusya'yla İngiltere dünyayı aralarında bölüştürmüştü, ikisinin sınır çizgisi üzerinde bulunan Yakındoğru, öncelikle Orta Avrupa devletlerinin geri itilmesi gerekmekteydi. Bunların başında topraklarını durmadan genişletmeye uğraşan Avusturya, sonra da Almanya geliyordu. Almanya'nın Türkiye'yi ekonomik bakımdan fethetmeye başlaması ve Başdat demiryolunu yapması, İngiliz plânlarını doğrudan doğruya aksatmaktaydı.

Kral Eduard, Makedonya sorununu kendisi ele aldı. Büyük devletlerle ortaklaşa yönetilen ülkede, Orta Avrupa'ya karşı bir çeşit set oluşturmak istedi; aynı zamanda hedefine barışçı yoldan ulaşmayı umdu. Bu bölgeyi sürekli tehdit eden savaş tehlikesini de bu şekilde gidermeyi amaçlıyordu. Yabancı jandarma örgütünün ardından Avrupa'nın mali kontrolü geldi. Padişah hükümdarlık haklarının kısıtlanmasını gönül rızasıyla onaylamayınca, donanmaya bir gösteri seferi yaptırılarak yeni düzeni kabule zorlandı; Türkiye için yeni bir onur kırıcı durumdu bu. Gelgelelim başındaki belayı defetmesi için başka çaresi de yoktu. Çünkü ilgili büyük devletler görünümüne göre güç birlikteliği yapmıyordu. Üçüncü ve son bir önlem ola-

rak da Makedonyada Avrupalı bir yüksek adalet divanı kuruldu. İngiliz kralının ateşli çabaları sayesinde hükümetlerin çoğu bu doğrultuda kazanılmı bulunuyordu; sadece Rusya, o da kendi plânlarmı uygulamak istedi için duraksamaktaydı. Padişah oyalama yollarına saparak zaman kazanmayı denedi; bu arada bir çare bulurum umunduydu. Jön Türkler gerilim yüklü bir dikkatle Eduard VII. ile Abdülhamir *arasındaki düelloyu izliyorlardı.*

Japonların hiç umulmadığı halde Rus devini yenilgiye uğratması, Türk milliyetçilerinin umutlarını yeniden güçlendirmişti. Plevne ve Çanakkale kahramanları şimdi Port Arthur ve Mukden gibi isimlerde yemden ayağa kalkmışlardı. Bu isimler küçük bir Doğu halkında, büyük Avrupa devletlerinin en güçlülerinden biri karşısında zaferler kazanabileceğini göstermekteydi. Japonlar bir örnek ve parlak bir model olmuşlardı: Onlar kendi güçleriyle yenilenmeyi, her çeşit yabancı müdahale ve himayesine karşı koymayı başarmışlardı. Osmanlıların dünya imparatorluğundan elde kalmış olanların kurtarılması gerekiyordu. Sülâmiyet de şimdi kitleler üzerindeki manevi etkisinin bütün gücüyle bu amacın arkasında yer almalıydı.

Fakat Abdülhamit'in istibdadı her çeşit milliyetçi hamleyi destekliyordu; daha da kötüsü güçsüzlüğünü yabancıların hırsı karşısında fazla belirgin biçimde açığa vurmakta, diplomasideki bunca ustalığına rağmen yine de hep gerilemek, zorunda kalmaktaydı. Onun sistemi bütünüyle

nefret uyandırmı , kendi kendisini çürütmü tü. ç ve dı politika içice birbirini etkiliyor, devlet motorunu iki kat fazla zorluyordu. Mustafa Kemal 1907/1908 kı ında Makedonya'ya gelince, daha da güçlenmi bir evkle gizli örgütün geli tirilmesi ve ordunun kazanılması için çalı ma-ya koyuldu. Kesin sonuca ula ılacak anın pek uzakta olma- dı ı hissedilmekteydi.

3. Orduya atanmı olan Mustafa Kemal Selânik'deki karargâhta kaldı. Aynı zamanda Makedonya demiryollarının denetlenmesi görevi ona verilmi ti. Böylece ku ku uyandırmadan sürekli ordan oraya gidip gelebiliyor, Selânik'deki merkez ile çe itli kentlerdeki ube komiteleri arasında ba lantıyı sa lıyordu.

Bu dönemde tüm Jön Türkler hareketinin hizmetindedir, ancak yine de insanda bu çalı malarını içinden ba ka eyler geçirmeden yapmadı ı hissini uyandırmaktadır. Programlan inceden inceye gözden geçirmeden benimsemek, onun gibi her ey üzerinde derinlemesine kafa yoran birinin i i de ildi. çgüdüsel bir duygunun mu onu politikada vaktinden önce tükenip harcanmaktan korudu unu ya da uza ı gören gerçekçi bakı ıyla daha o zamandan ço- u kez heyecanlanm co kunlu u içinde gözden kaçan ba- zı eksiklik ve yetersizlikleri farketmi mi oldu unu kestiremiyoruz. Kesinlikle bilinen sakıngan davranmaya dikkat etti i, ortalıkta fazla görünmekten kaçındı ıdır. Jön Türk devriminin önderlerinden biri de ildi. Bu sessiz adam, bu

anla ılmaz adam en yalan dostları için bile, daha soma kendilerinin de dile getirece i gibi, "yazılmamı bir sayfa" olarak kalmı tı.

Bu komplolar döneminde annesiyle arasında geçen küçük bir sahne kayda de er niteliktedir. kinci kez dul kalan Zübeyde Hanım, tek kızıyla birlikte, kent merkezinde çokça odası bulunan bir evde oturuyordu. Evin büyük olu u, burasını gizli toplantılar için elveri li kılmaktaydı. "Bir gece" diye anlatıyor Mustafa Kemal, "arkada larla evde yine gizli bir toplantı yapıyorduk. Bize hizmet eden kız, tavır ve hareketlerinden ku kulanmı , anneme gidip üst katta bir eyler döndü ünü plânlardan bahsedildi ini ve masanm üstünde de bir tomar para durdu unu haber vermi . Annem yava ça yukarı çıkıp kapıyı dinliyor, sonra tekrar odasma dönüyor. Gerekli görü meler yapıp arkadaş lar gittikten soma, ben de yata a girmi tim, annem uyudu umu samp odama girdi.

"Çocu um" diye ba ladı, "bir eyi bilmek istiyorum. Sizler yedi evliyanın gücüne sahip padi aha gerçekten isyan mı etmek istiyorsunuz?"

O güne kadar anneme i imizle ilgili hiçbir ey söylememi tim. Ancak o anda kendisini daha uzun süre her eyden habersiz bırakmayı gereksiz gördüm.

"Evet, anne" diye cevapa verdim. "Yedi evliya gücünde oldu unu sandı m adam aslmda acizin biridir. Biz onun iktidarım elinden almak ve ülkeyi ondan kurtarmak

istiyoruz. Sen ba ka bir dünyada ya ıyorsun, belki de bizi anlayamıyorsun. Fakat bu yüzden bize engel olmaya kalkı mamalısın."

Annem korkunç kaygılar içindeydi, kendisim toparlaması bir haydi sürdü. Sonunda öyle dendi: "Korkarım, hiçbir ey ba aramayacaksınız. Ba arısızlı a u ramanız daha olası... hem çok daha olası. Sen benim biricik o lum sun, kaybetmek istemem seni. Bunları dü ünme bile sonsuz acılar veriyr bana."

"Bu i çoktan yürüdü" diye cevap verdim. "Geri dönemem artık. Sözünden dönen biri olayım ister misin?"

"Hayır, çocu um. Böyle biri olmamalısın. Ne diyebilirim? Ben senin gibi ö renim görmedim, senin kadar öyle çok bilgili de de ilim. Senin çok iyi kavradı ın eylerden hiçbir ey anlamıyorum ben. Yalnız bir eyi hiç aklınızdan çıkarmayın: Ba armak zorundasınız. Elinizden gelen her eyi, mutlu bir sona ula manız için her eyi yapın."

O günden soma annem de, kızkarde im de plânlarımda bana hep yardımcı oldular".

1908 yılının ba larında Paris'teki merkezin basın sözcüklerinden biri olan Dr. Nazım Bey gizlice Selâni e geldi. Amacı eylem adamlarıyla anla ma sa lamaktı. Ba arıdan emin olunmalıydı, bunun için de örgütün biraz daha genişletilmesi gerekiyordu. Edirne'deki 2. Orduda imdiye kadar ancak pek az bir ilerleme sa lanabilmi ti, Anadolu'da elde edilen sonuç ise yok denilecek kadar azdı.

Bütün hazırlıkların tamamlanabilmesi için daha bir yıl kadar zamana ihtiyaç oldu u hesaplanıyordu. Nazım Bey Anadolu'daki birlikleri kazanmak üzere, hoca kılı nda zmir'e gitti.

Gelgeldim aradan henüz birkaç ay geçmemi ti ki, Avrupa politikasının etkisi, okun yayından vaktinden önce fırlamasına neden oldu. Ocak ayında Avusturya ba bakanı von Aehranthal, Bosna demiryolunun Selanik'e ve denize ulaşması için, Mitrovitza'ya kadar uzatılacağı ilân etti. Makedonya'nın kuzeydoğusunda bulunan "Sancak"ın ilhak edilmesi artık sadece bir zaman sorunuymuştu. Bu açıklamalar üzerine Rusya hemen kendi plânını doğrultusunda harekete geçerek, Niş üzerinden güneye bir demiryolu projesiyel Avusturya'ya karşılık verdi. Böylece Türkiye'ye ait ilin zorla ilhakı hazırlanmıştı.

ttihat ve Terakki komitesi bütün Avrupa hükümetlerine bir manifesto göndermeye karar verdi. Bunda Jön Türk hareketinin varlığı ve gittikçe artan önemi belirtiliyordu. Büyük devletlerden Türkiye'nin i lerine bundan böyle karı mamaları isteniyordu. Bildiriler ba kentlerde sessizce dosyalara konuldu: Jön Türkler denilen bu küçük grup ciddiye alınmaya değmezdi. Nitekim büyük devletlerden birinin diplomatik temsilcisi, komite üyelerinden biri kendisine takdim edilmek istendi inden, " ttihat ve Terakki diye bir firma bilmiyorum" demi tir.

Umutlar yine İngiltere'deydi; kolonilerindeki Müslü

man halkın tepkisini hesaba katarak Osmanlı ülkesinin daha fazla parçalanmasını engellemesi bekleniyordu. Ne var ki yeni Rus İngiliz anlaşmasının içeriği özenilmedi: Makedonya'da yüksek adalet divanının gerçekleştirilmesi ve Avrupalı yönetimin daha da güçlendirilmesi konusunda görüş birliğine varılmıyordu. Türklerin deneyimlerine göre bu, Makedonya'nın tam özerkliği için atılması son adımdı, bir ilin daha elden çıkması demekti. Kararlaştırılan eylemlerin yapılmasına ses çıkarılmazsa, Avrupalı yönetim iyice yerleşecek, ondan sonra da geçecek birkaç ay her şeyin yitirilmesine yetecekti.

İngiltere ve Rusya krallarının Reval'de buluşması, derhal harekete geçilmesi için bir işaret oldu. Abdülhamit Makedonya'da ölmeliydi.

4. DARBE VE KAR IDARBE

Devrim 1908'de bir subaylar ayaklanması olarak başladı ve bir halk bayramı şeklinde sona erdi.

1908'de yürütülen güçlü kı kırtma eylemleri padişahın gözünden kaçmamı tı. Devrimci bir örgütün varlığından da haberdardı. Fakat bu konuda daha ayrıntılı bilgiler elde etmek, hareketin önderlerini tutuklamak, tehlikeli ebekeyi çökertmek amacıyla yapılan bütün girişimler başarısızlıkla sonuçlanmı tı. Parayla satın alma ve zorlama denemeleri de sonuçsuz kalmı tı; sırra ortak olmu bulunanlardan hiçbiri ihanete yana mamı tı. Görevlendirilen, casuslar da verilece i söylenen büyük ödüllere rağmen bir basan elde edememi lerdı, yalnız sık sık bunlardan biri, bilinmeyen bir el tarafından öldürülmü olarak bulunmu ta. Bir eylemin hazırlandı nı Abdülhamit biliyordu, ama hazırlanan neydi, i te bu nokta karanlıkta kalıyordu. İmdiye kadar her eyi görmek istemi ti, belki de bu yüzden tam gerekti i anda gözleri iyi görmez olmu ta.

Reval buluşmasından sonra Selanik yürütme kumulu,

önce Paris'teki merkezle anlaşma gereğini duymadan, Makedonya'da ayaklanmanın derhal bastırılmasına karar verdi. Aslında çok tehlikeli bir oyundu bu, başarıya ulaşmada son derece ümitsiz görünüyordu. Askerî birliklere hiç de güvenilemezdi. Gerçi erate kazanılmaya çalışıldı ve hırsızlıkları arttırıldı, fakat padişahın ailesi onlar için kutsaldı, üstelik bir yılın da padişaha sadık subay vardı. Bununla birlikte rizikonun göze alınması gerekiyordu, çünkü daha uzun süre duraksamak, komplonun ortaya çıkarılması sonucunu doğurabilirdi. Subayların hükümet darbesi herhalde tarihte bir benzeri görülmemiş şekilde ordudan güvenilir destek sağlanmadan bastırıldı.

Komitece verilen parolaya uyarak ilkin Binbaşı Niyazi Bey eyleme geçti, aslen Arnavut'tu, yıllardan beri çetelere karşı yaptırdığı küçük savaşlarda püf müti; hem ölçülü hem gözüpekti; dış görünüşüyle bir çeşit Türk Garibaldi siydi. (Devrim başarıya ulaştıktan sonra sessizce anayurduna çekildi ve 1913 yılında Balkan Savaşı'nın sona ermesinden sonra Arnavutluk'u terk etmek zorunda kalmca, hayal kırıklığına uğramış hem ehri tarafından iskelede vurulmuştu).

Çarçabuk silâhlandırılmaları sırasında pek az asker bulunan yarıdan bir grupla Niyazi Bey, temmuzun ilk günlerinde Manastır'ın batısında küçük bir kent olan Resna'daki garnizonundan ayrılıp dağıldı ve başarı hükümeti tarafından kaldırıldığı ilân etti. Kısa sürede kendisine katı

lanlar oldu, bölge halkı da Müslim ve Gayrimüslim, ondan yana çıktı. 3. Ordu karargâhından Binbaşı Enver Bey, aynı ekilde hem zarif hem pervasızdı; Berlin'de Prusya hassa alayında eğitim görmüştü; aynı yolu izledi, Manastır'ın doğu bölgesinde benzeri bir ekilde isyanı bastırdı.

Gelen haberlerden Yıldız Sarayının çıkardığı sonuç bu sefer hırsız askerlerin hep yapageldikleri cinsten bir kıla ayaklanmasının söz konusu olmadığını; askerler geciken aylıklarının ödenmesini ya da hizmet süreleri bitmiş halde alıkonuldukları için terhislerini istemek üzere çıkarıldılar. Gerçi böyle huzursuzluklar son zamanlarda oldukça sıklaştı, ama her defasında kolayca bastırılmıştı. İmdi olan şeyler çok daha ciddi nitelikteydi. Aslında Abdülhamit komplocular açıkça ortaya çıktı, böylece de nice zamandır arzu ettiği tutuklamaları sonunda gerçekleştirebileceği için, bu olaylara sevinmeli olmalıydım. Manastıra kuvvetli bir askerî müdahale yapıldı. Yabancı devletlerin baskısıyla Rumeli genel valisi getirilmiş olan Hüseyin Hilmi Paşaya güvenilemezdi. Zayıf, soluk benizliydi, yüzü hep tıraşlıydı, yani top sakalı olmayan bir paşaydı; bu da duyulmamış bir yenilikti. Kalbi Jön Türklerden yanaydı; imkân ettiği mevki onu sakin bir tarafsızlığa zorlamıştı. Bundan dolayı askerî komutanlık emsi Paşaya verildi; padişahın sadık bendesi, enerjik, korkusuz bir adamdı. Ne var ki henüz bir şey yapmaya davranmadan, Manastırın pazar meydanında, güpegün

düz, genç bir subay tarafından vuruldu, suikasti yapanın yakalanması için parmaım kıpırdatan olmadı.

Sarayın ikinci bir temsilcisi, hünkâr yaveri Nazım Beydi; bu da merkez komitesinin bulunduğu sanılan Selanik'te eyleme geçti, eğer ilkin üst düzeydeki yönetim etkisiz duruma getirilirse, yangın kendiliğinden sönmek zorunda kalır diye düşünülüyordu. Bu amaçla otuz sekiz subayı tutuklatıp İstanbul'a gönderdi, fakat ortaya elle tutulur bir kanıt çıkarılmadı için subayların hepsi tekrar serbest bırakıldı. Nazım Bey ttihatçılar tarafından ölüme mahkûm edildi ini öğrenince, Selanik'ten kaçmak istendi, istasyona giderken yolda vuruldu, fakat yine de padişaha Makedonya'daki durumun ciddiliğini haber vermeyi başardı.

Hükümet birlikleri ipek sıkı tutmadıklarından kırtıcılarla başa çıkamadılar. Taburların bir kısmı arkadaşlarına ateş açmaya yanaşmadı. Buna rağmen padişaha etikleri sadakat yemininden dönen subayların ve bunların çetelerinin kovalanması on gün kadar sürdü. Bu arada Abdülhamit uzlaşma yollarını da denedi; silâhlarını kendiliklerinden bırakılırsa, Nizayi ve Enver'i derhal paşalığa terfi ettirmeyi vaadetti. Fakat bu oltaya kimse yanaşmadı.

Bütün Makedonya'ya yayılmış olan honutsuzluk dalgası Edirne'ye, dolayısıyla da Trakya'ya sıçramıttı. Orda ki 2. Ordu da ayaklanmanın bastırılmasına yanaşmadı.

Bu durumda isyan havasından henüz uzak kaldııka

bul edilen, güvenilir Anadolu birliklerine ba vurmak gerekiyordu. zmir'de rediftaburları toplandı, yola çıkılmazdan önce her askere üçer aylık verildi. Ne var ki Jön Türkler de gemilere gizlice binmi lerd; bunlann arasında gezginci esnaf kılı nda Dr. Nazım Bey de bulunuyordu ve Selânik'e gidi sırasında geçen zaman çok iyi de erlendirildi. Anadolu askeri karaya çıkar çıkmaz ayaklananların safına geçiverdi.

Bunun üzerine 23 temmuzda Yıldız Sarayında ola anüstü bir devlet danı ma kurulu toplantıya ça rıldı. Son otuz be yıl boyunca bir rolleri olmu bulunan eski sadrazamlar ve nazırlarla birkaç general bir araya geldi. Ba kanlı ı o günün sadrazamı Ferit Pa a yapıyordu; Abdülhamit bir perdenin arkasına gizlenmi olarak oturumu izlemekteydi. Hazır bulunanlara içinde bulunulan durumun düzeltilmesi yolunda neler yapılması gerekti i konusunda görüşleri soruldu. Genel kam, ancak anayasanın yeniden yürürlü e konulmasının geçerli bir çözüm olabilece i yolundaydı. Fakat hiç kimse de henüz "me rutiyet" sözünü a zına almaya cesaret edemiyordu. Toplantı belirgin olmayan önerilerin evirilip çevirilmesiyle uzuyordu.

Bu arada Makedonya'da devrimcilerin zaferi kesinle mi ti. Aynı 23 Temmuz günü "hürriyet kahramanı" Nizayi Bey, sava çılarının önünde bando mızıkacı e li inde Manastıra girmi ve 21 pare top atı ıyla anayasa devrinin ba ladı ı ilân edilmi ti.

İl merkezi Selanik'te ise yine 23 Temmuz günü sabahın erken saatlerinde komite her tarafa bildirimler yapılarak, anayasanın yürürlüğe girdiğini ilân etti. Bildirimleri toplatmaya kalkışan polis müdürü vurulmuş, böylece polislerin ellerinde silah ve karı maları önlenmiştir. Halk yavaş yavaş sokakları dolduruyor, alelacele bulunmuş işkemlelerin, merdivenlerin üstüne ya da evlerin balkonlarına çıkan subaylar, toplanan insan kümelerine söylevler veriyordu. Resmi makamlar komitenin emirlerini uygulamaları yolunda direktifler alıyorlardı; ordu ve polisin sesi çıkmadığı için, genellikle tatsız hiçbir olay cereyan etmedi. Türkiye Balkanlarının diğer kentlerinde durum bundan farklı değildi.

Oturumlarını hâlâ sürdürmekte olan eskilerin danışma kurulunda, Makedonya'da anayasanın ilân edildiğini bildiren haberi bomba gibi infilak ettirdi. Abdülhamit, Ferit Paşaya aracılığıyla, hazır bulunan beylerin görüşlerini artık açıkça dile getirmeleri gerektiğini bildirdi. Bunun üzerine iki eski sadrazam, Sait ve Kamil paşalar, bir süre aralarında görüşmekten sonra görüşlerini açıkladılar: "Şu anda sadece tek bir çıkar yol vardır, dediler, o da meclisrutiyetinin yeniden kurulmasıdır."

Padişah bu sonucu bekliyor gibiydi. Alelacele gerekli kararları aldı. Ferit Paşaya görevden çekildi. Yerine 1877'de meclisrutiyete son veren hükümet darbesinin önderi ve eski bir kurt politikacı olan Sait Paşaya sadrazamlık

getirilerek, yeni kabineyi kurmakla görevlendirildi. kindi üzeri bütün telgrafhatları, majestelerinin 1876 Me ru tiyetinin yeniden kurulmasını buyurmu oldukları haberini ülkeye yayıyordu.

Ak am üzeri Selanik'te, daha sonra adı "Hürriyet Meydanı" olan, Olimpos Palas otelinin önündeki genialanda, büyük bir kalabalık toplanmı tı. Otelin balkonunda Jön Türk subaylardan bir grup yer almı tı, aralarında Mustafa Kemal de vardı; yine her zamanki gibi suskun, sakin gandı; genel co kudan pek etkilenmemi gibiydi. imdi devrim kahramanı olmu bulunan yirmi dört ya ndaki Enver öne çıkıp bir söylev verdi. "Biz hepimiz karde iz" diyordu, "yok Bulgar veya Rum, Sırp veya Romen, Müslüman veya Musevi; biz hepimiz Osmanlıyız! ster sinagoga, ister kiliseye, ister camiye gidelim, hepsi birdir! Hepimiz u mavi gökkubbe altında, sadece adımız Osmanlı oldu undan dolayı gurur duyuyoruz. Ya asın vatan, ya asın hürriyet!" Padi ahtan hiç söz edilmemi ti. Cılız ve çekingen alkı lar yankılandı.

Aynı anda Rumeli genel valisi Hüseyin Hilmi Pa anın sekreteri bir resmi telgraf getirdi. Kapıya en yakın duran Mustafa Kemal telgrafı alıp içindekileri okuduktan sonra, bir gülümsemeyle Enver'e uzattı. Telgraf anayasayı yeniden yürürlü e koyan padi ahın bildiri iydi. Enver haberi halka duyurdu. O zaman bir alkı tır koptu ve sevinç çı lıkları bir türlü sona ermek bilmedi.

24 Temmuz, bir euma günüydü, bütün ülkede büyük bir bayram günü oldu. Herkes kokard ya da rozet olarak, yeni birlik ve hürriyet ça ının kırmızı beyaz renklerini ta-ıyordu. Uluslar birbiriyle kucakla ıyor, dinler birbirine karde lik ba ıyla ba lamyordu. Adı "me rutiyet" bir ba-rı mele i yeryüzüne inmi ti; bütün zıtlıklar kalkmı , yeni bir mutluluk devri ba lamı tı. Aslında bu yabancı sihirli kelimenin ne anlama geldi ini pek az kimse biliyordu. An-cak bir ey besbelliydi: Artık stanbul yakasmdan Pera'ya *istenildi i zaman, hiçbir üphe uyandırmadan gidilebilecek*; sokaklarda ve kahvelerde hafiyelerin dinlemesinden çekinilmeden sohbet edilebilecekti. Anayasanın ne demek oldu unu da birçokları bundan böyle artık vergi verilme-yecek ekinde anlıyordu, geceleyin bütün kentler ı ıklar-la donatıldı. Selanik'te bugünü kutlamak için, iki "hain in" meydana asılması plânlanmı tı; ne var ki mutlu ça ın ba laması erefine bunların cam ba ı landı.

Abdülhamit rolünü çok ustaca oynuyordu. Bütün dün-ya anayasayı onun kendi iste iyle yürürlü e koydu una inanmı tı. Yıldız Kö künün önünde büyük bir insan kala-balı ı toplanıp padi ahı göklere çıkararak gösteri yapıyor-du. Fakat padi ah kendini halka göstermeyecek kadar kur-nazdı. Kalabalık da ılıp gitmek istemeyince, iki bando ta-kımı getirildi. Bunlar bir süre çaldıktan soma yine çala ça-la iki de i ik yönde uzakla maya ba ladılar. Kalabalık da fareli köyün kavalcısını takip edercesine, bandoların pe i

ne takılıp ortadan kayboldu. Bütün ülkede tek bir haykırı yeri gö ü inletiyordu: Padi ahım çok ya a!

Hükümet darbesinin tam ba ariya ulaşmasına, harekete katılanlar bile a mı tı. Devrim kan dökülmeden cereyan etmi , hiçbir yerde ciddi bir direni le kar ıla ılmamı , daha ilk vuru ta Abdülhamit'in sistemi çürük bir bina gibi çöküvermi ti.

Fakat devrimi yapanlar,*belki de istemedikleri halde padi ahı korumak zorunda kalmı lardı. Halk padi ahı tutuyordu, bu da onun tahtını kurtarmaktaydı, hem de kendisinin kurnazca dolaplarından çok daha güvenceli biçimde. Kamuoyunun öfkesi ona de il, çevresindekilereydi. Danı manları ulu hükümdarı yanıltmı lar, yakımda kiler ona kötü rehberlik etmi lerdı. Yüksek mevki sahiplerinin ço u tam zamanında kaçarak güvenli bir yere sınınmı lardı; yalnız Fehim Pa a, bir zamanlar stanbul'a korku salmı olan adam, Bursa'da halk tarafından linç edildi. Abdülhamit'in yakın adamlarından hiçbiri, mevkiilerini ve servetlerini borçlu oldukları hükümdarın yanmasında yer alıp onu savunma yüreklili ini göstermemi tir. Görevinin ba nda kalan tek insan, padi ahın yaveri Tahsin Pa a olmu tu. Ona bir an önce kaçıp kurtulması için yalvanldı mda, kendisine elçiliklerin birine sınınma önerisinde bulunan tercümana " l n'ya pas d'Yrade Padi ahım buyru u yok ki" demesi ilginçtir. Ertesi sabah tutuklandı, hakaretlere u radı ve hapse atıldı.

Abdülhamit gerçi hükümdardı, ama artık hükümdarlık yapmıyordu. Saray ıssızla mı , saray hayatının bütün görkemi kaybolmu tu; kısa süre öncesine kadar naznlann, mare allarm, elçilerin doldurdu u kabul odası imdi bombo ta. Padi ah göstermelik bir manken olmu ta. Ancak u-rasını da söylemek gerekir ki, aslında böylesine bir rolle yetinmeyi uzun süre devam ettirecek kadar henüz güçsüz de ildi; böylesi bir rolü daha somaları halefi üstlenecektir.

Ülkenin gerçek yönetimi imdilik tümüyle Jön Türkler komitesinin elindeydi. Darbeden önce örgütün üye sayısı üç yüzden fazla de ildi. imdi ise üye olmak konusunda artık hiçbir tehlike kalmamı tı; üstelik mevkiler, memu'riyetler de göz kırpmaktaydı; herkesin akın akın üye olma-ya ko tu u birkaç ay içinde sayıları yüz bini a mı tı.

Öte yandan paralar da gürül gürül akıyordu; padi ah bile özel hazinesinden 15 milyon mark verdi ve kendisini Jön Türk karde lerin büyük üstadı ilân etti. Komplocu gizli örgüt bir siyasal parti olmu ta. O günlerde etkisi öylesine güçlüydü ki, milletvekili seçiminde sadece Jön Türklerden olan en azmdan bunu yazılı açıklamasıyla bildiren adaylar kazanddar.

1908 yılı gözünde, parlamentonun açılı ndan önce Selanik'te parti kongresi toplandı; iktidara do ru atılan ilk ma rur adımdı bu. Ahmet Rıza Bey, bir zarif Parisli, imdi parti önderi ve gelece in meclis ba kam, ula ılan basanlara dikkati çekerken, kendinden ne kadar ho nut oldu

unu da göstermeden edemedi. Yabancılar da durumdan pek göze çarpar biçimde hoşnutlardı. Makedonya'da girilen reform hareketi derhal sürdürülmeli; yabancı jandarma örgütü subaylarıyla, kontrol memurlarıyla geri çekilmeli; Avrupa tarzında modernleştirilmeli bir Türkiye'de, büyük devletlerin en demokratik olanları bile, artık kınayacakları bir şey gösteremezler, yabancıların ülkenin içlerine karışması belâsı dayanağı artık yitirmişti; gelecekte de bir daha görülmeyecekti. Şu anda bütün dilekler gerçekleşmiş miydi, gelecek pembe sahalarda mı imaktadı.

Bu koşulların başlangıcı şimdi de alınacak önlemlerin görülmesinin izlenmesi gerekiyordu; işte bu sırada ilk anlaşılan mazlıklar kendini gösterdi. Askerlerin başlarından soma bütün kaçaklar ve sürgünler Paris'ten, Londra'dan, Berlin'den, Kahire'den akın akın yurda dönmüşlerdi. Bunlar asıl politikacılar; 19. yüzyılın en yaygın devlet kurumlarını biliyorlardı; edindikleri deneyimlerle etkili olmak geri kalmış yurtlarına Batı'nın kurtuluş reçetelerini getirmek için büyük bir heves içindeydiler. Zekâdan yana elbette ki bir eksiklikleri yoktu; ilerleme arzularında kararlılıkları ve heyecanlarında içtenlikleri de bundan daha az değildi; yalnız Doğu'da çok sık görüldüğü üzere belirli düğüncelere çok kolayca kendilerini kaptırıyorlar ve gerçekleri gözden kaçırıyorlardı. O zaman da bu dönemin bir diplomatının dediği gibi "çok u kez birinci adımını atmazdan önce ikinci adımını atıyorlardı."

Komitede bu sivil elemanlar ki isel a rrlüdanıyla üstünlü ü elde etmi lerdı. Devrimin asd aktörleri kendilerim arka plâna itilmi gibi görüyorlardı. Subayların ço u devlet i leriyle u ra mayı da istememi ti. Niyazi Bey yurdunun da larına dönmü , Enver askerî ata e olarak Berlin'e gitmi ti. Komitenin ordu içinde de nüfuzunu kullanmak iste-yi i aslında sakıncalıydı, ama kaçınılmazdı, çünkü orduyu elinde tutan iktidarı da tutardı. O zaman önemli komutanlık mevkilerine atamalar ba ladı, ne var ki bu atamalarda mesleki ehliyetten daha çok siyasal e ilimler göz önünde bulunduruluyordu.

Aslma bakılırsa acaba komitenin varlı mını hâlâ devam ettirmesine hakkı var mıydı? Kongrede söz alan genç bir subay, herkesi hayrette bırakarak bunu sormu tu. Soma da komite diye devam etmi ti, devrimci örgüt olarak kurulmu tu. Devrim ise gerçekte mi , me rutiyet kurulmu tu. ktidar mevkiinin, yasama erkine devredilmesi gerekirdi. Bir gölge hükümet, anayasanın metnine de ruhuna da aykırıydı. Bir partinin diktatörlü ü, Abdülhamit'in istibdatından hiç de daha iyi olmazdı. O halde komite gereksiz duruma dü mü tü, bu bakımdan da ıtılmasını öneriyordu.

Meslekta ları genç subayı co kuyla alkı ladılar. Daha somaları belirgin ekilde ortaya çıkacak "asker" ve "sivil" zıtlı ı, böylece ilk kez açıkça kendisini göstermi oluyordu. Genel e ilime böylesine kesin biçimde kar ı çıkarak konu an subayın adım herkes birbirine soruyordu; adı

Mustafa Kemal'di; pek ön plâna çıkmamı sa da harekete katılmı tı. Onun hakkında daha fazla bir ey bilinmiyordu.

Politikacıların sözcüsü Nazım Bey aya a kalkıp "Bizim rolümüz bitmemi , aksine daha yeni ba lamı tır" dedi. Her alanda ileri atılımların hızlandırılaca mın, bütün yönetim çarkının yeniden düzene sokulaca mın, me rutiyetin yürütülece inin halka açıklanması gerekiyordu. Devlet i lerinin üst düzey yönetiminde yeni görevlilerin yeterince deneyimi bulunmadı ndan, Abdülhamit'in deneyim sahibi memurlarına güvenmek zorunda kalmılmı tı.

ktidarı ele geçiren, onu kendili inden geri vermez. Yönetim kurulunca getirilen tasarılar, a ır basan ço unlu un oylarıyla kabul edildi. Komite yerinde kaldı ı gibi, yetkileri daha da geni letildi. Me rutiyetin gözetilmesi amacıyla devamlı bir merkez komisyonu olu turulacaktı; karma ık bir kademeli sistemle bir "yediler kurulu" seçildi; bu öyle bir seçim olmu tu ki, ola anüstü yetkiler verilen bu yedi ki inin adları ço unluk için meçhul kaldı. Hükümete gerekli direktiflerin verilebilmesi için kongrenin her yıl toplanması da kararla tındı. Görü meler gizli yapılmı tı.

Çok eyler vaat eden bu ba layı tan kısa bir süre sonra, bunca umutlarla demokratik yola sokulmu Türkiye'ye kar ı ilk darbe indirildi. Avusturya Macaristan, Bosna ve Hersek'i kendi imparatorlu unun illeri olarak ilan etti. Bu

ekilde daha önce sessiz sedasız ele geçirdi i yerleri, imdi resmen ilhak etmi oluyordu. Bu da Reval anlaşmasının bir sonucuydu. İngiliz Rus anlaşmasına uyularak, Büyük Sırbistan la kartması bu bölgede çok yoğun ekilde yürütülmekteydi. Ayrıca Viyana, yeniden güçlenecek bir Osmanlı ın, hukuken kendisine ait illere sahip çıkma yolunda zorlu iddialar ileri sürmesinden kaygılanmaktaydı. Bu ekilde, deyim yerindeyse, bir piramidin tepesinde binbir güçlkle dengede tutulan Balkanlar ta ı sonunda bar ın tüm bekçilerini bir dünya savaş ının içine sürüklemek üzere, yerinden oynatıp kaymaya başlamı tı.

O güne kadar padişahın vasalı olan Bulgaristan prensi Ferdinand da elverişli ortamdan yararlanıp ülkesini bağımsız bir krallık yaptı.

Köklü bir de i imi ya ayan Türkiye, kendi gücüyle olup bitenleri engelleyemezdi. Avusturya ile ticareti boykot etmek gibi pasif bir jest yapmakla yetindi. İmdi bütün umutlar Batı Do u anlaşmasına, öncelikle de Bosfor kıyısındaki "Barbarların" açıkça göze çarpan daha iyi düzen istekleri ve moralca düzelmeleri karşısında, kamuoyu son derece hoşnutsuzluk göstermi bulunan İngiltere'ye yönelmi ti. Gerçekten de Rusya, Londra'dan ancak zayıf bir destek görmesine rağmen, tehditkâr protestolarda bulundu ve Bosna Hersek krizi bütün kı boyunca büyüyüp durdu.

Mustafa Kemal, Jön Türk politikasına gittikçe daha çok karşı çıkmaya başlayan subaylardandı. Onlar bir dev

rim yapmı lardı, fakat imdi eserlerini zedelenmi , hatta yetkisiz ellerde sallanmaya ba lamı görüyorlardı. Olayların gidi ini etkilemek amacıyla Mustafa Kemal'in yaptı ı giri imler bir sonuç vermemi ti. Olup bitenleri onay layamıyordu, bir eyleri de i tirebilmek gücüne de sahip de ildi; uysallık göstermeyi ve mevki avcılı na katılmayı reddetti. Bu sırada bo durmak zorunda kalmadan, kendisini bunaltıcı atmosferden kurtaracak bir fırsat çıktı: Komitenin ça rısı üzerine, Trablus'a gitmek üzere görev istedi.

Trablus ili (bugünkü Libya), koskocaman imparatorluktan Afrika kıtasında elde kalmı tek toprak parçasıydı; ngiltere'nin yönetti i Mısır ile Fransa'nın ele geçirdi i Tunus arasında sıkı ıp kalmı tı; ayrıca son günlerde tal-ya'nın ara ma sıkı ıp kalmı tı; ayrıca son günlerde tal-ya'mn ku kular uyandırır biçimde buraya yakınlık göstermesi de göze çarpmaktaydı. Daha önce geçirilen deneyimlerin ı ı nda, imparatorlu un bu kesimini de elden kaçırmamak için, bir an önce önlemler almanın ve buranın sapa yerde bulununun neden oldu u elveri siz durumu, hiç de ilse arada bir manevi köprü kurarak gidermenin zamanı gelmi görünüyordu. Milliyet dalgası Afrika'ya da aktanlmalıydı; birle ik Osmanlılı ın bütün ırklan, ana vatana ba lanmak yolunda yeni atılımlarla co turulmalıydı; imparatorlukta gerçekte tirilecek köklü reformlar uzakta yayan karde lere de yararlı olmalıydı.

Trablus'a gidi hem zordu, hem de tehlikeliydi. Bölgenin Arap ve Berberileri Türklere yürekten kırgımdı; *imdiye kadar onlardan çek iyi eyler görmemi lerd.* Aynı oymaktan soyda ları biraz ötede, Fransız Tunus'ta, bol kazanç ve rafah olanakları bulurken, onlar burda yoksul ve geçim sıkıntısı içindeydiler. Özgürlüklerini de kısıtlanmı buluyorlardı, üstelik bu kısıtlanmaya kar ılık teselli bulacakları bir çıkarları da yoktu. Ayrıca bu çöl çocukları slamiyet'in de ba naz savunucularıydılar ve kutsal saydıkları kurulu düzende yapılacak her de i iklik, onların gözünde Allah yolunda günahkârca bir sapmaydı. Millet ve demokrasi gibi Avrupa kökenli kavramlar onların bilmedi i eylerdi; böyle eylerin imdi, artık gözden dü mü Türk efendiyle birlikte gelmesini de, olsa olsa ancak yeni bir baskı aracı olarak görebilirlerdi. Kendilerine özgü tarzda filintalarını ate leyerek anmipatilerini dile getirmeleri ve bir kere co tular mı, sürekli serke liklerinden düpedüz isyana geçivermeleri her an için olasıydı.

ubat 1909 ba mda Mustafa Kemal Selanik'e döndü. Oraya giderken birkaç gün ba kentte kalıp, biraz dramatik bir bakan de i tirme olayma tanık oldu.

Padi ah tarafından atanan Sadrazam Sait Pa a, komitenin iste i üzerine kısa süre soma Trablus sava ı ba layınca, Arap oymakları büyük bir cesaretle Türk egemenli i için çarpı malara katılmı lardm

ubat 1909 ba nda Mustafa Kemal Selanik'e döndü.

Oraya giderken birkaç gün ba kentte kalıp, biraz dramatik bir bakan de i tirme olayına tanık oldu.

Padi ah tarafından atanan Sadrazam Sait Pa a, komitenin iste i üzerine kısa süre soma yerine 87 ya ındaki Kâmil Pa a'ya bırakmak zorunda kalmı tı. Kıbrıs'ta do mu olan bu pa a, Abdülhamit zamanında çok çabuk yüksek mevkilere çıkmı , o dönemde halkın sevdi i pek az sayıda ki görevlilerden biri olmu ve bu yüzden de sonunda iyice gözden dü mü tü. Ayrıca Jön Türklere, ngiltere'nin büyük hayram olarak tavsiye edilmi ti, çünkü ba langıçta Jön Türklerin politikası da Büyük Britanya mparatorlu u'na dayanmayı amaçlıyordu. 1908 gücünde ngiltere'nin yeni büyükelçisi Sir Gerard Lovvther, stanbul'a geldi inde co - kulu bir ekilde kar ılanmı , arabasını halk atlan çözerek kendisi çekmi ti. Komite, padi ahın bir zamanlar sadrazamı olan Kâmil Pa a'nın devlet adamlı ı deneyiminden yararlanmayı dü ün mü tü; onun halkın her tabakası indinde ki saygınlı ı milli barı ın gerçeikle mesini ancak kolayla tırdı; ya ının çok ilerlemi olmasi nedeniyle de kendisinden basma buyruk bir tavır takınması da beklenemezdi. Ne var ki perde arkasındaki diktatörler, bu konuda yanıldıklarını göreceklerdi.

Parlamentodaki durum da keyiflerini kaçırmaktaydı. Adayların bir kısmı sırf meclise girebilmek amacıyla komitenin bandırası altında yelken açtı ından imdi zoraki denilebilecek bir tavn içindeydi. Nitekim oturumlar ba lar

ba lamaz Jön Türklerden bir bölümü ayrılarak "liberal" ' partiyi kurmu tu. Partinin çekirdi ini bir zamanlar Berlin deki sürgünlerin örgütledi i derne in üyeleri olu turuyordu; bunlar imdi de sadrazam olmayı amaçlayan Prens Sabahattin'in çevresinde toplanmı lardı. Herkese makamlar da ıtılırken bundan nasibini alamamı bütün gücenikler ve bütün ikbal dü künleri onlara katıldı. Do uda politika çok kere çıkar sa layacak mevkiler için bir araç sayılır.

Bu bölünmenin ilkin pek az önemi vardı. Liberallerden ayırt edilmek için ttihatçılar denilen Jön Türkler kitlesi partiye sadık kalmı tı. Partinin tepesinde giderek efsanele en ünlü komite vardı, siyasal bir kulüptü bu, Fransız büyük devriminin Jakobinlerine benziyorlardı, ancak ipleri meclisin dı nda kimsenin bilmedi i "yediler kurulu nun" karanlı nda ve kongrenin gizli oturumlarında kaybolmaktaydı.

Türkiye'nin yeni Magna Charta'sı en önemli ilke olarak unu getirmi ti: " mparatorlu un bütün uyrukları, din farkı olmaksızın yasa önünde e ittir ve ülkeye kar ı da aynı haklara ve yükümlülöklere sahiptir." Devletin bütün yurtta larının e it haklara sahip bulununu Müslüman halkın nasıl anladı nı, o zamanın Yemen valisinin u sözleri aydınlatır: "Bugünden itibaren Hıristiyanlara köpo uları denilmeyecek."

Öte yandan Hıristiyan halk, Rumlar, Ermeniler, Makedonyalılar, Osmanlılık içinde bir eriyi e kar ı kendileri

ni savunuyor, kültürel ve özerkli e ili kin ayrıcalıklarına dokunulmasını istemiyorlardı. ttihatçılar imdi birlik içinde bir millet yaratma çabasına ciddi ekilde ba layıp, okullar için ö renim dilinin Türkçe olmasını isteyince, Hıristiyan milletvekilleri böylesine bir "Türkle tirmeye" kararı çıkararak, ademi merkezietçi programlan aynlıkçı isteklerine daha uygun gelen liberal partiye geçtiler.

Birlik ölküsü sıfırı tüketmi ti, ileri gitmek çabası aksıyordu. Ça da la ma, yani Batılıla ma, günlük ya ayı ndı görünümünde alelacele bazı de i ikliklere gidilmesini zorlamak ekinde kendini gösterince, slamiyet'in direni ne yol açmı tı. Birkaç bin aydın ki i, yirmi milyonluk yo un bir kitleye karşı durmaktaydı; bu kitle yüzyıllardır alı ageldi i tasanmlan ve dü ünü tarzını bir anda fırlatıp atamıyordu. A ırı ate li yenilikçiler Avrupalı davranı larıyla kamuoyunda genel bir ho nutsuzluk uyandırmaktaydı. Bazı gözüpek kadınlar peçesiz soka a çıkmaya kalkınca, davranı ları hayasızlık sayılıp kalabalı ın saldırısına u ramı lardı, daha kötü durumlara dü mekten onlan polis güçlölkle korumu tu. Bir tanesi ise, en kutsal duygularını hakarete u ramı sayanlann kurbanı olmu tu. Söylendi i ne göre Meclis Ba kanı Ahmet Rıza Bey'in o günlerde basma silindir apkasıyla Galata köprüsü üzerinde gezinmeye karar vermesi, çok daha iddetli bir öfke uyandırmı tı.

Halk ruhunun infiale kapılması kar ısında eskilikten yana olan Türkler ve tutucular yeniden yüreklenip bir ör

gütte, Muhamraedciler Birli inde ttihadı Muhammedi fırkasına toplandılar. Bu slamcı, tutucu, parti, aslında alt düzeyden din adamlarına, yüksek din bilginlerinin, ulemanın aksine hocalara dayanmaktaydı. Çok yo un bir propagandaya ba ladı. Meclisin politik çarkı imdi daha *çokgacirtûi sesler çıkarmakta*, makine artık daña fazla laf ve tartı ma üretmekteydi.

Gittikçe büyüyen muhalefete güvenerek sadrazam Kâmil Pa a, komitenin vesayetinden kurtulmayı dü ündü. Kabinesinde temizlik yapmakla i e ba ladı ve *kestirmeden* giderek anayasaya hiç de uygun dü meyen bir ekilde komitenin etkin bir üyesi olan harbiye nazırını görevden aldı. Buna kar ı ttihatçılar herhangi bir önleme ba vurmadılar. Hükümetin toptan çekilmesini istediler. Kâmil Pa a reddetti, liberaller kendisini destekledi, bu arada slamcılar borularını öttürüp duruyorlardı, parlamento sallantıdaydı.

Kulisin arkasındaki rejisör hemen ipleri çekti ve sanatların en zorlusunu oynattırdı: Silahlı eylemle iktidar.

istanbul'un denize yakın tepelerinden birinin üstünde, düz bir alanda, ünü çok eskilere uzanan Ayasofya yükselir; önünde de uzunlamasına yayılan Hipodrom meydanına açılan, geni bir alan vardır. O zamanlar parlamento binası Âyasofya'mn yanındaydı. Bu meydanlar çevrelerini kuatan görkemli yapılarla birlikte, büyük devlet dramının temsil edildi i sahneyi olu turuyordu.

Ertesi gün meclis toplantısı başladı. Askeri birlikler gelip Ayasofya'nın yanında yer aldı. Akşamda kıyıda da bir savaş gemisi duruyor, toplarını çevirmeye bekliyordu; birkaç yüz Jön Türk subay parlamentodan içeri fırtına gibi daldı. Kâmil Pa buna böylesine baskıya uğramıyacağına bir meclisin huzuruna çıkmayı reddetti. Fakat komite onun istemeyi öylesine etkileyici bir anlam kazandırmayı bildi ki, meclis istenilen güvensizlik oyunu verdi. Kâmil Pa'nın yerine bir zamanlar Makedonya genel valisi olan Hüseyin Hilmi Pa'ya sadrazamlık getirildi; komite onun dümen suyundan çıkmayacağından emindi.

Mustafa Kemal'in bu kusuz karmaşık duygular içinde seyircisi olduğu bu küçük siyasal silahlı oyun, aslında çok daha kötü olayların yalnızca başlangıcıydı. Zaferi de partisi kazanmıştı, komite her zamankinden daha güçlü görünüyordu. Fakat yıllar homurdanmaktaydı; aksilik bakın ki, tam bu sırada dış politikada bir felaket gelip çattı. Bosna krizinde savaş tehlikesi Türkiye'nin hesabına mutlu biçimde savuşturulmuştu. Almanya, sarı siyah bayraklı soydaşlarının yardımcısı olarak, Rusya'yı planlamaya bulunan büyük devletler konferansından vazgeçirmeyi başarmıştı, diğer hükümetler de bu doğrultuda yönde i tirmeyi zorunlu görmüşlerdi. Babıâli varılan karara ancak evet ve âmin diyebilirdi. Elden çıkan illere karşılık para tazminatı aldı ve böylece hiç de ilse dış görünümü kurtarmış oldu. Büyük Britanya aslanına beslenen umut

lar bo a çıkmı tı. Batı Do u uzla masının gerilemesinden sonra Türkiye, Orta Avrupa devletlerini daha güçlü bir grup olarak görmek zorunda kalmı v edümenini onlardan yana kırmı tı.

ttihatçıları ve onların ünlü komitesini pes ettirmek için, en güçlü desteklerini, ordu ile donanmayı ellerinden almak yollarını ara tırmak gerekiyordu. Böylece muhalifler bu do rultuda çalı malara giri tiler ve en duyarlı noktaya yönelip dinsel duyguları harekete geçirmekten i e ba ladılar. Ordu birliklerinde duygu ve dü ünceleri, çok kısa sürede de i tirmeyi nasıl ba ardıkları hep a ıllacak bir olgu halinde kalmı tır. Zaten politikada ordu, öteden beri hep güvenilmeyen bir araç olmu tur.

Yeni bir sloganın ortaya atılması zorunluydu; sokaktaki adamın kolayca kavrayabilece i, etkileyici, apaçık, aynı zamanda sembolik anlamı ve mistik yankılanması olabilecek bir slogan bulunmalıydı. Bulundu da, daha önce parola "me rutiyet" olmu tu, bu sefer de " eriat" oldu.

Avrupalı için devlet ve kilise, çok uzun zamandan beri birbirinden apayrı kavramlardır; bundan dolayı bir Müslüman için bu " eriat" sözünde titre en duygu ve tasarımları bütünüyle Avrupalıya anla ılır kılmak çok zordur. e-riyat öncelikle slamiyet'in dini hukukudur; burada tek metin olarak yazılmı bir yasa kitabı söz konusu de ildir, sadece dine ve dünyaya ili kin buyruklar, gelenekler, kurallar ve Kuran ayetlerinden olu mu , genel karakteriyle a a

ı yukarı Musevi yasalarına benzer, girift, ayrıntıda çe it-leri bol, birbirinin içine arabesk süslemeler gibi geçmi , sürekli yenilikler do urabilen oynak bir derleme vardır. Ayrıca eriat bütün bir dünya görü ünün de ifadesidir; yüz-yıllardır sürüp gelen bir dü ünü ve ya ayı tarzının çöke-leri; Müslümanlı ın manevi belkemi i; öbür dünya ile bu dünya arasında birli in, dünya ve ahret düzeninin garantisidir: Kayzere ait olan Tann'ya da aittir ve Tamı'ya ait olan kayzere de aittir. eriatla hemen her ey haklı gösterilebilir; onun çok yönlülü ü çe itli yorumlara olanak vermektedir. Me rutiyet de aslında eriatı aykırı de ildir; fakat eriatın geçerlili inden üphe etmek, onu umursamamak, onu yürürlükten kaldırmak istemek, Müslümanm aya ının altından üstüne bastı ı güvenilir topra ı çekmek demektir, onu hayata ve dünyaya sa layan ba ları koparmak demektir.

Sarıklı hocaların modernle me felaketine kar ı ate püskürmek, "Yahudi Masonlar" dedikleri Jön Türkere ak-la gelebilecek bütün suçları yüklemek ve askerleri eriatın kutsal yasasının tehlikeye dü tü üne inandırmak için kı -lalarda boy gösterdikleri zaman, neden kolayca basan ka zandıkları ancak bu yolla anlaşılabilir.

Muhafız gazeteler açıktan açığı a saldırısına geçmiştir. Elde edilmiş güzelim basın özgürlü ünden alabildi ine yararlanıyor ve hiçbir eyi söylemekten kaçınmıyorlardı. Alçaklar, vatan hainleri (politikada farklı dü ünenler için

kullanılan ve yalnızca Do u'ya özgü olmayan bu nitelemeler) ttihatçıların ve onların komitelerinin u radıkları hakaretlerin en yumu aklarıydı. Okuma yazma bilmenin ender rastlanır bir beceri oldu u bu ülkede, basımlı her eyin gerçek sanılması gibi elveri li bir durumdan yararlanılması, ba lamı bulunan kalemler sava ımı çok daha etkili kılmaktaydı.

Jön Türklerin liberal kanat önderi Prens Sabahattin de sonunda bekledi i saatin geldi ini görüyordu. Hükümet darbesi günün modasıydı. O da bir darbeyle Abdülhamit'i bertaraf edip, yerine genç ehzade Yusuf İzzettin'i tahta geçirmeyi planladı; kendisi de görünüşte sadrazam olacak, gerçekte ülkenin yönetimini tümüyle eline geçirecekti. Ne çare, Yusuf İzzettin'in, Abdülaziz'in bu sevgili o lunun kötü bir alın yazısı vardı. Babası sırf onu tahta çıkarabilmek için Osmanlı veraset sisteminde de i iklik yapmaya kalkı mı , kısmen de bu yüzden tahtını ve hayatını kaybetmişti. Dı görünüşü bakımından çok alımlı olan Yusuf İzzettin, birçok yönüyle kuzeni Abdülhamit'e benziyordu; onun da ola anüstü bir enerjisi, üstün zihinsel yetileri, dı a kapalı, günü gününe uymaz, karakteri ve mahzun tavırları vardı. E iticisi onun için, ikinci bir Abdülhamit olurdu demi tir. Ne var ki tahtın hemen e i in deyken, dünya sava ı sırasında, ayrıntısı tam anlamıyla açıklanmamı trajik bir son nasibi oldu. Babası gibi onu da bir sabah bilek damarları kesilmi halde buldular. Acı

dilli bir Fransız bunu u sözle ifade etmi ti: "On l'a su-
icid'e". "Onu intihar ettirdiler".

Prens politikacı Sabahattin'in de talihi yaver gitme-
di. Hep bir dakika gecikerek trenleri kaçırmak talihsizli-
ine u radı, hep arkada kaldı; sonunda da da nice umut-
larla çıkıp geldi i sürgün yerine tekrar dönmekten ba ka
çıkma yol bulamadı.

Prens Sabahattin harekete geçinceye kadar, tümüyle
duygusal bir kar ı tepkinin a a ıdan gelen dalgası kaban
vermi ti. 1908 Temmuz devrimi aslında ordusuz subaylar-
ca gerçekleştirildi ti, 1909 Nisan irtica hareketi ise subay
sız ordunun bir ayaklanması oldu.

Ba lamasma yol açan da niteli i biraz kar ık bir olay-
dı. Küçük bir slamcı gazete çıkaran, Hasan Fehmi Bey ad-
lı, hiç de önemli olmayan bir ki i Galata köprüsünde sırtın-
dan vuruldu. Katiller kaçtılar ve ne vuranların kimli i an-
la ılabildi, ne de cinayetin asıl nedeni. Olay hemen politika
denizine getirildi ve muhaliflere yelkenlerini i irmek için
elveri li rüzgârı sa ladı. ttihatçılar ve komite, katilleri ki-
ralama olmağa suçlandı. Herhangi bir kanıtlama gücün-
den yoksun olmakla birlikte, öyle suçlamaların, kara çal-
maların her zaman amaçladığı sonuç elde edilmi , halk yı-
nalarında bu do rultuda inandırıcı bir yankı sa lanması
ba arılmı tı.

Komitenin o etkili iktidar açılı ı hareketinin üzerinden
tam iki ay geçmi ti ki, yine aynı hipodrom meydanı yeni bir

siyasal temsile sahne oluyordu, ancak bu sefer roller tümüyle de i mi ti. Kalabalık bir kitle stanbul sokaklarından a ır adımlarla, sessiz ve kar ı konulmaz bir heybetle Ayasofya'ya do ru yürüyordu. Kıvrını fesli ba lardan bir denizin üzerinde, hocaların beyaz arıldan ilkbahar güneinde panldıyordu; görünmeyen ellerce ta ımrken sallanan basit birtabut, siyah bir beze sanlmı ve sadece Kuran'dan bir ayet yazısıyla süslenmi ti. Müzik yoktu, Avrupa cenaze alaylanndaki görkem yoktu. Sadece hafif dumanlan tüten bir buhurdanın ardından beyaz sakallı ulema ve çileci der vi ler takımının korusu, genizden seslerle, alçakça vurul mu ehit için, Türk basın özgürlü ünün ilk ehidi için a ıtlar söylüyordu. Soma da bu küçük, o güne kadar kimsenin tanımadı ı parti gazetecisi Hasan Fehmi Beyin cenazesi bir padi ah kabristanında, yeniçerili i kaldıran, reformcu Sultan Mahmut ile talihi daha az yaver gitmi Abdülaziz'in simli, sedefli süslemeler altmda son uykularına daldı ı, görkemli türbede topra a verildi; çünkü Abdülhamit böyle yapılmasını emretmi ti. Cenaze töreni sırasında sadrazamın, hükümetin, meclis ba kam Ahmet Rıza Beyin aleyhinde savrulan kötü tehdit haykın lan duyuluyordu; öte yandan sokak satıcılan da milletvekilleriyle alay eden, dört aydan beri ceplerini ve göbeklerini i irmekten ba ka hiç bir i yapamadıklarını anlatan manzumeleri satmaktaydılar.

Kabine ve komite geni yı ınların ruh halini kestire memi olamazdı. Fakat hükümet sevilmemekten korkacak

ve sokaktaki adama hemen boyu e ecek kadar güçsüz deildi. Sadece iktidar sahipleri itici gücü dinden gelen, Müslümanın patlama noktasına gelmi duygu hazinesinden kaynaklanan bir hareketin ne derece tehlikeli olabileceğini önceden kestirmekte yanılmı lardı. Belirli bir bunaltıcı gerilim dı mda hiçbir ciddi belirti görülmüyordu. Olaylar tıpkı 1908 Temmuz ayaklanması gibi ve tarihteki hemen her isyan gibi birdenbire patlak verdi.

12 Nisan 1909 günü, ö leden soma, askerler kı laların avlularında, subayların yönetiminde henüz uysal uysal e itim yapmaktaydılar. Fakat ertesi gün, 13 Nisan sabahı, stanbul halkı i ine gücüne gitmek isteyince, sokakları asker birlikleriyle dolu buldular; Galata köprüsü ve stanbul'un bütün giri çıkı yerleri ate e hazır makineli tüfeklerle kesilmi ti; bir yandan da kı lalardan daha ba ka birlikler alan akın gelmekteydi. Bütün bölükler çavı lar ya da onba üar tarafından yönetiliyordu; görünürde subay yoktu; sadece orda burda sakalina kır dü mü bir te men ya da yüzba ı göze çarpıyordu, bunlar neferlikten bu rütbeye yükselmi "alaylı" denilen subaylardı, "diplomalı" olduklarından hızla terfi etmi arkadaşlarına oldum olası dü manca duygular beslemekteydiler.

Temsil klâsik bir sahneye koyu la Ayasofya'mn önünde ba ladı. Ö leden önce geni hipodrom meydanı hınca hınç dolmu tu, silahlı bir asker kalabalı ı Alman Kayzeri Wilhelm II.'mn, Abdülnamit'e arma anı olan çe mesi ile Greklerin Platee zafer nedeniyle Delphi Apollon'u için

diktikleri ükran anıtından arta kalan, ünlü yunanlı sütunun çevresinde ileri geri dalgalınıyordu.

Askerler harekete geçmezden önce, subaylarım susmaya zorlamı ya da hapsetmi lerdı. Kar ı koymak isteyen ya da yürüyü e geçenleri engellemeye kalkı an birkaç subay vurulmu tu. Öfke kıvılcımı bir anda kı ladan kı laya sıçrayıvermi ti. Komitenin güya muhafız birli i olan ve kendi güvenlikleri için stanbul'a getirilmi bulunan Selanik avcı taburları bile ayaklananlara katılmı tı.

syancı askerler istedikleri eyi apaçık dile getirmekteydiler: "Ya asın eriat! Kahrolsun Jön Türkler!" Bu haykırı lar, böyle hallerde Batı ülkelerinde de duyuldu u ekilde ritmik bir ahenkle yankılanıyordu.

Abdülhamit'in bu ayaklanmada ne derece parma ı oldu u konusu kesinlikle açıklanamamı tır. Jön Türkler bunu tam bir kesinlikle iddia ediyorlarsa da, ellerinde salma kanıtlan yoktur. Komitenin diktatörlü ünün bertaraf edilmesi ku kusuz Abdülhamit'i memnun ederdı, fakat olana ı bulundu u halde mutlakıyet yönetimini yeniden kurmak için herhangi bir giri ime kalkı mayı ı da ilginçtir. a ılacak olan durum, tarihte kana susamı tiran tipini ki ili inde devam ettirmi bulunan bu padi aha halkın kendili inden gösterdi i ba lılıktı. Zorla kabul etti i me rutiyetin gölgesinden meydana fırlamı olsaydı, peygamberin kutsal sanca mını bütün yenilikçilere kar ı açabilir, halk yı ın lan da co kuyla ardından gelirdi. Fakat o hiçbir tarafı tut

madı. Olayları kendi akı na bıraktı. syancılara kar ı çık-
madı, ama.onlardan kendi amaçları için de yararlanmadı;
anayasayı korudu, fakat soka ın diktasına da boyun e di;
sempatisi Jön Türklerin hasımlarından yanaydı, fakat on-
ları da istemedi. Temmuz günlerinden soma iktidarı kırıl-
mı , inatçı kararlılı ı gev emi ti. Sadece zekâsı yerindey-
di, ama bu sefer yanlı yer tatmu tu ve kendi kanısma gö-
re temiz bir vicdanın rahatlı ma sahipti. Aslında moral
açıdan böylesi bir ho nutluk hali içinde bulunmasının ya -
lı kurda hiçbir yaran yoktu; kesin tavır takmmayı ı, son
yanda ının da sempatisini yitirnesine yol açmı tı, artık
kimse onu tutmuyordu, artık o çöllere sürülmesi gereken
bir günahkâr gibiydi.

Yeniçeriler ça ı geri gelmi e benziyordu. (Ba kent in
bu hassa ordusu, tıpkı eski Roma'da görüldü ü gibi, hü-
kümdardan daha güçlü duruma gelmi , sonunda zorunlu
olarak Sultan II. Mahmut tarafından yok edilecekleri güne
kadar, bu üstün durarnlarını sürdürmü lerdı). Tıpkı onların
zamanındaki gibi, imdi de askerler sadrazamın ve meclis
ba kanının görevden alınmasını istiyorlardı, Abdülhamit
dediklerini hemen yaptı. Askerler Yunan sava ını kazan-
mı Ethem Pa anm harbiye nazırı olmasını istediler, Ab-
dülhamit derhal atadı. Askerler ileri gelenlerden sevmey-
dikleri birkaç ki inin ba ını istediler, fakat bereket versin
hiçbiri bulunamadı, böylece de programın bu maddesin-
den vazgeçilmek zorunda kaimdi. Temsilin bu perdesi, pa

di ahm yayınladı ı iradenin okunmasıyla kapandı; irade olup biten her ey için, özellikle de "aksi rastlantı sonu" cereyan etmi ve sayılan hiç de az olmayan bir dizi öldürme olaylan için af bah etiyordu. Bu aksi rastlantılardan birine de saygın bir Arap, milletvekili Emir Muhammet Arslan u ramı , komitenin yayın ogram Tanin gazetesinin sevilmeyen ba yazarına benzemesinin kurbanı olmu ta. Bu acıklı yanılmanın ucu padi aha dokundu; halife olarak kendisini hâlâ destekleyen bütün Arap dünyası, bu olay üzerine ona kar ı cephe aldı.

temsilin ikinci perdesinde askerlere nazikçe tekrarkı lalanna dönmeleri rica edildi. Fakat onlar daha önce bir gece enli i düzenlediler. Sevinçlerini sokaklarda havaya ate ederek gösterdiler ve gösterileri bütün gece sürdü. Milyonlarca mermi harcandı. "Padi ahım çok ya a!" haykırın lan çınlarken, çatıların üstünde dolu gibi mermiler ta kırıyor, camlar kınılıyordu; bu sırada halktan aralarında kadrolar ve çocuklar da bulunan bir hayli insan yaralandı, ölenler de oldu.

Dı görünüm bakımından her ey yolunda gibiydi. Temmuz devriminin kazancı olan anayasaya ili ilmemi ti. Sadece bir bakan de i tirilmesi ku kusuz biraz yasadı ı biçimde liberal kanadın iste ine göre yapılmı tı. Fakat kısa süre önce, komite'de Kamil Pa anın bertaraf edilmesinden ba ka bir ey yapmı de ildi. Sonunda askerler de yaptıkları isyanla, subayların daha önceki modelini izlemekle yetinmi lerd.

Ortalı a deh et salan o geceden sonra bazı kimseler lanetlenmeye başladı; geli güzel ate açmalar tekrarlanıyordu; subayların öldürülmesi gittikçe artan ölçüde devam etmekteydi. Bazıbozuk asker güruhu İstanbul'a egemen olmuştu. Bu fanatik kitlenin Hristiyanlara karşı bir Bartholomeus gecesi (*) düzenlemesinden korkuluyordu. Nitekim o sırada Adana ve Mersin'de Ermenilerin öldürülmesine başlandı. Gücü yeten İstanbul'dan kaçıyor ya da yabancı elçiliklere sığınmaya çalışıyordu. Her geçen gün yeni korkuklan getirmekteydi, devlet otoritesi iki paralık olmuştu. Ne yalnızca parti bakımından değil, karakterce de tarafsız olan yeni sadrazam, ne bir general ya da nazır kararlı şekilde duruma el koymaya cesaret edebiliyordu. Yenilikçilerin yıkılmasını gönülden istemi olanlar bile, arının kovanına çomak sokuldu unu anlamı lardı. Kötü sesler çıkaran bir konserin ke meke inin üzerinde, yurtdışından da tehditkâr bir saldırının karakoncolosu kendini göstermekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun bunca zamanda söylenip duran çöküşü, beklenildi şekilde başlanmı gibi görünüyordu.

Birden bir söylenti, ferahlatıcı bir esinti gibi halkın arasında dolaştı; ilkin belli belirsiz bir fısılda mahalindeydi, sonra resmen yalanlandı; yalanlanınca da biraz daha

(*) Bartholomeus yontusu gecesi, 24 Ağustos 1572'de Fransa Kralı Charles IX., annesi Catherine de Medici'nin kışkırtmasıyla, Paris'de bulunan bütün Protestanları topluca öldürmüştü.

gerçeklik kazandı; bu söylentiye göre Makedonya'dan ba -
kent üzerine yürüyen ordular vardı.

Jön Türklerin bir kısmı kaçarak Selanik'e varmayı ba -
armı tı. Görevim herkesten önce ve biraz da fazla çabuk
terk ederek ortadan kaybolan meclis ba kam Ahmet Rıza
Beydi. Eylemden çok laflarıyla yi itlik göstererek, dindar
kimselerin öfkesini üzerine en çok çeken ki i olmu tu; ba -
nda apkayla Galata köprüsünde görünmek niyetini hiçbir
zaman gerçelde tirebilmi de ildi. Politik rolü o andan itiba -
ren sona ermi bulunuyordu. stanbul'daki olaylar Make -
donya'da duyulur duyulmaz, orda bulunan 3. Ordu birlikle -
ri gericili in bastırılmasına hazır olduklarını bildirmi lerdı.
Bulgar ve Rum gönüllüleri de, adlan hayli kötüye çıkmı çe -
te reislerinin önderli inde onlara katılmı lardı. Makedonya
ile ba kent arasında bulunan 2. Ordu ilkin kararsızdı, ço un -
luk padi aha sadıktı. Fakat askerler ba kente yollanan bir
heyetten, subayların öldürüldü ü söylentisinin gerçek oldu -
unu ö renince, Makedonyalı arkadaş larına kençmerini des -
teklediklerini bildirdiler.

te bu sırada Mustafa Kemal, bir bakıma ilk kez tarih
sahnesine çıkar. Hazırlanan birliklerin sava kademelen
mesinde adı, en önden gidecek tümenin kurmay ba kam da
olarak göze çarpmaktadır.

stanbul üzerine yürüyü , uzmanların de erlendirme -
sine göre gerek hızı, gerekse yönetimi balonundan tekmi
bir mükemmellikte, gerçelde tMlmi tir. Bir ngiliz gözlem

ci bunu " nisan Almanların iyi askerlik e itimini hemen fark ediyor" diye belirtir.

Mustafa Kemal'in önerisiyle konulmuş adıyla Hareket Ordusu'nun komutanı Mahmut Evket Pa aydı, Arap asıllıydı, uzun boyluydu, kemikli bir yüzü ve derin çukurlarına gömülü sert bakı lı gözleri vardı. General von der Goltz, onun için "Türkiye'de tanıdığım uza ı en iyi gören ve kafası en iyi i leyen adamdır" demektedir. Abdülhamit'in kayırmasıyla hızlı ve parlak bir meslek hayatı olmuştu; askerî komisyonların başkanlığıyla yurtdışında bir hayli bulunmuş ve böylece o zamanlar Avrupa'da yaygın liberal görüşleri benimsemişti. Asker olarak ne kadar pervasız ve atak davranmışsa, politikacı olarak o kadar tutuk ve duruk kalmıştı. Her iki alanda, komutanlık ve devlet adamlığına, aynı yerde üstünlük ü tam anlamıyla sadece Mustafa Kemal gösterecektir. Olaylar Mahmut Evket'e çok kesin roller oynama fırsatları sundu, fakat o hep duraksadı. Sonunda diktatörce iktidarı üstlenmekten kendini artık alıkoyamaz olunca da, girişilmesini her zaman için beklemesi gerektiği bir suikaste kurban gitti.

Hareket Ordusu yaklaşyordu. İstanbul çevresindeki demir çember daralmaktaydı. Liberal ve dinci basının ses tonu bir perde daha peşten çıkmaya başladı; sonra da majörden minöre geçerek barışma havası çalmaya koyuldu, gelgelelim yaklaşan hasım bu müziğe kulaklarını tıkamı

tı. Kılalarda zafer sarho lu unun yerini vicdan azabı almı tı. Kimse ne yapaca mı bilemiyordu, çünkü ortada önder kalmamı tı, ya kaçmı lar, ya da afallamı lardı. Nasıl davranılması gerekti ini kestirememek, kendilerine haksızlık yapıldı ı duygusunu ve cezanın bütün yükünü aldattı mı askerlerin çekmek zorunda kalaca ı korkusunu uyandırmı tı. Aslında askerler sadece ne yaptıklarım bilmeyen çocuklar gibi davranmı lardı.

Selânikliler hızla ileri atılan birliklerle, bir kere daha ün kazanan Çatalca tepelerini tuttular, böylece ba kentin dı ardan gelecek bir saldırıya kar ı son savunma yerine el koymu oldular. Onların stratejik açıdan ikinci bir önemli noktayı ele geçirmeleri, olayın biraz tuhaf biçimde cereyan etmesi bakımından kayda de er.

Huzursuz bekleyi günleri sırasında parlamentonun yaptı ı bir ö le soması oturumu, tam da Selâniklilerle uzlaşma konusu görü ülürken, iki bin ki iye yakın bir birliğin tehditkâr biçimde meclise do ru yürüyü e geçmesi üzerine kesilmi ti. Askerler ba kanla konu mak istiyorlardı. Son olaylardan soma çok tehlikeli bir durumdu bu ve ba kan sessizce, isteklerini kolay kolay reddedemeyece i askerlerin yanma inerken, dünyadaki kariyerinin sona erdi i kanısındaydı.

Fakat gelenlerin herhangi bir zorbalı a niyetleri yokta. Sözcüleri altmı ya ında bir binba ıydı ve askerlerin içinde tek subaydı: Hadımköy garnizonundan olduklarını

açıkladı, me rutiyetin durumunu anlamak ve söylendi i gibi anayasanın herhangi bir tehdit altında bulunup bulunmadı ını ö renmek için gelmi lerdı. Rahat bir soluk alan ba kan, irticalen söyledi i bir söylevde, me rutiyetin durumundan kaygılanmı olanları sakinle tirdi; bunun üzire ni askerler parlamento ve ba kan için bir "ya a" çektikten sonra garnizonlarına dönmek üzere garın yolunu tuttular. Ne var ki garda saatlerce bekleyip durmaları halkın gide rek daha çok tela lanmasına yol açtı. Bu askerlerin aslında ne istedi ini, amaçlarının ne oldu unu kimse bilmiyordu. Dükkânlar kapandı, trafik aksadı, yakla an gece için herkeste en kötüsünden kaygılar çörelendi. Sonunda askerler garın yakınında kamp kurdular. Muamma, ancak daha sonra çözümlenebildi. Hadımköy, Makedonya ana demiryolu üzerinde, stanbuldan 30 km. uzaktadır. Hareket Ordusu komutanlı ı burasını, yakla an alayların toplanma ve indirme merkezi yapmı tı. Bu sırada rahatsız olmamak ve Hadımköy'ü gereksiz çatı malara bula madan ele geçirmek için de buradaki padi aha sadık garnizonun bir hitleyle uzakla tırılması kararla tırılmı tı. Garnizonun Selenik'le gizli ili kisi bulunan subayları, askerlere, stanbul'da parlamento ve anayasayı tehlikelerin tehdit etti ini söylediler. Mutlaka oraya gidilmesi ve bu i in çaresine bakılması gerekmektedir; anayasaya bu ekilde yi itçe sahip çıkmalarının mükafatını elbette en cömert biçimde görecektir. Böylece askerlerin zihnine girerler, onlar için bir tren

hazırlanır ve hepsi böylesine yüce bir görevi üstlenmiş olmanın co kusu içinde İstanbul'un yolunu tutarlar. Soma tekrar Hadımköy'e dönmek istediklerinde, bu arada Selanik'ten gelen birliklerin kı lalarını i gal etti i ve imdilik dönmelerinin istenmedi i haberini alırlar. Böylece İstanbul'da beklemek zorunda kalırlar.

Hareket Ordusu yakla tı ı sırada Yıldız Kö künün üzerine korkunç bir sessizlik çökmü bulunuyordu. Hiçbir emir çıkmamı , hiçbir direktif verilmemi ti. Oysa sadece bir söz yeterliydi, o zaman İstanbul garnizonu sayıca da yakla an birliklerden çok daha üstün olan bu seçme birlikler padi ahları için bir ölüm kalım sava ma girerdi. Abdülhamit öteden beri benimsedi i bir tutum olan kan dökülmesinden mi kaçındı, korkusundan hiçbir eye karar vermez duruma dü tü ya da hiçbir kusuru bulunmadı ı kanısında mıydı, bütün bunlar karanlıkta kalmaktadı. O günlerdeki davranı larına bakılrsa, ahsı için duydu u kaygılardan kurtulamadı ı anlaşıyor.

23 Nisan Cuma günü, her zamanki gibi selâmlık resmi yapıldı; padi ah her cuma Yıldız Kö künün yakınındaki Hamidiye Camiinde kılınan toplu namaza katılmak üzere gelir, böylece birkaç dakika için halka görünürdü. Halifeyi görmek üzere her zamanki gibi büyük bir kalabalık toplanmı tı, yine her zamanki gibi askerler safhalinde dizildi ti; sadece büyük ölçüde subay eksikli i göze çarpıyordu; her zaman yabancı elçilerin ve diplomatların dol

durdu u tribünler bombo tu. 67 ya ındaki padi ah, yarı açık arabası içinde, her zamankinden daha dinç ve daha keyifli bir görünümde, selâm duran asker dizilerinin önünden geçerken, belki de her zamankinden daha gür sesle geleneksel haykırı ortalı ı inletti: "Ma rurlanma! Padi ahım senden büyük Allah var!"

Oysa az önce ttihatçılar, stanbul üzerine yürüyen birliklerin koruması altında Aya Stefanos'ta (Ye ilköy'de) topladıkları parlamentoda, Abdülhamit'in tahttan indirilmesini kararla tırmı lardı. Burada uzun ve ate li tartışmalar oldu. Subaylar Abdülhamit'in öldürülmesini istiyorlardı. Fakat komitenin önderleri so ukkanlı davranarak böyle bir akılsızca adımın atılmasını önlemeyi ba ardılar.

Aynı cuma günü stanbul halkına Hareket Ordusu komutam Mahmut evket Pa a imzasıyla bir bildiri yayımlandı; bunda di er eyler arasında padi ahın tahttan indirilece ine ili kin bütün söylentilerin gerçek dı ı oldu u belirtiliyordu. Halkı yatı tırmayı amaçlayan bu bildirin Mustafa Kemal tarafından kaleme alındı ı söylenir. Daha sonra da asıl amacını saklamak ve kamuoyunu kazanmak için buna benzer hilelere ba vuracaktır.

Cumartesi geces i Selânikli birlikler sessizce ba kente girdiler. Onlarla kar ıla anlar, sokakları dolduran bu sessiz gölgeleri bir hayaletler ordusu sanmı olmalıydılar. Sabahleyin bütün önemli noktalar i gal edilmi bulunuyordu; çatı malar kısa sürdü, sadece bazı kılaların içinde asker

ler umutsuzluklarından dolayı inatla kararı koydular; direnin hiçbiransı yoktu ve sadece yok yere birtakım kurbanlara mal oldu. Yıldız Kökünü muhafız alayına kararı herhangi bir saldırıdan özellikle sakınıldı. Askerler kendileriyle konuşulup ikna edilmek suretiyle kazanıldı; bunlar sessizce çekilip giderken iki Makedonya taburu sarayın giriş yerlerini gal ediyordu.

Soma da sıra temsilin son sahnesine geldi. Bu sahnede her şey olabilirdi, özellikle vicdanı temiz olmayanlardan çok şeyler beklenebilirdi. Kesin son geciktikçe, sabırsızlık da artıyordu. Fakat her şeyin yasaya ve usule göre yürümesi için eyhülişlâmın bir fetvasına gerek vardı. Zorlu bir silâh olan eriat, kararı harekete neden olmuştur, şimdi yine aynı eriat adına karar verilecekti. Çünkü Kuran böyle buyuruyordu: "Halife görevini yapıyorsa ona boyun eğmekle yükümlüüz, yapmıyorsa onu görevden almalıyız."

Parlamento ve ayan meclisi toplandı. Bütün müminlerin halifesinin ve hükümdanın günahları bir bir sayıldıktan sonra, eyhülişlâma u soru yöneltildi: "Bu köuller altında halkın temsilcilerinin padişahı görevinden almayı kararlarla tırması uygun olur mu?"

Cevap çok kestirmeydi: "Evet."

Herhalde bir hükümdarın yazgısı, hiçbir zaman bu kadar kısa ve kesin tarzda belirlenmemiştir.

Akşam üzeri üç sıra duvarlı Yıldız Kökünün büyük

giri kapısı ardına kadar açık durmaktaydı. Fakat korkunç sessizli i bozacak tek bir çıt çıkmıyordu. Bir yı ın bina-sıyla birlikte saray daha çok bir ölüler kentini andırıyordu. Saray görevlileri ve hizmetkârları efendilerini yüzüstü bır-rakmı lar, çarçabuk ellerine geçirebildikleri ganimetleriyle ortadan kaybolmu lardı. Perdeleri indirilmi çalı ma odasının lo lu u içinde Abdülhamit gelecek olanları bek-lemekteydi. Yamba mda en küçük o lu, on ya ında bir ço-cuk olan ehzade Abdurrahman oturuyordu. Padi ah son günlerde çocu u yanından ayırmaz olmu tu; çocuk onun koruyucusuydu. Çünkü Müslümanlar çocukları incitmek-ten, hele yaralamaktan çok çekinirlerdi. Kendisine sadık kalmı bir sekreter tarafından parlamentonun gönderdi i üç temsilcinin geldi i haber verildi. Temsilciler içeri girip meclisin kararını bildirdiler.

Bunun üzerine padi ah "Kısmet böyleymi " dedi. "Karar beni çok üzdü; her zaman halkımın iyili i için ça-lı tım. Milletın arzusuna boyun e iyorum... Hiç de ilse hayatım korunacak mı?"

Bu kaygısı aslında hiç de bo una de ildi ve kendisini kınamak amacıyla söylendi i üzere, özellikle bir korkaklı-ın ifadesi de sayılmamalıdır. Çünkü yakın zamana kadar hemen her tahttan indirilmeyi, hep zorbaca bir katletme olayı izlemi ti. Temsilciler bu konuda kendisine inandırıcı garantiler vermeyi ba ardılar.

Kısa bir süre sonra, tahttan indirilen padi ah Selânik'e

götürüldü, orda Alatini villasında gözaltında bulundurulacaktı. Kendisiyle birlikte giden harem kadınları, yolculuğun alışı olmadıkları ortamında, hayatlarındaki bu anı de- i ikli i teselli edecek birçok ey bulmu olmalıdırlar. Çünkü hiçbiri artık gençlik ça mda olmadığı halde, o güne kadar ömürlerinde tren görmemi lerd.

Yola çıkmazdan önce Abdülhamit top sesleri i itmi olmalıdır; bunlar karde i ve halifenin tahta çıkı nı kutlayan top atı larıydı. Yeni hükümdar Mehmet Re at, hayatının son otuz üç yılını sarayında bir mahpus gibi geçirmi ti; her hareketi, hepsi de vesveseli karde inin adamı olan maiyeti ev hizmetkârları tarafmdan adım adım izlenmi ti. Bu yüzden yorgun bir adam olmu tu. Çarpık bacaklarının üzerinde kısa, cüsseli bir gövdesi vardı; kırçıl, kızıl lekeli bir çember sakalm çevreledi i, peltemsi, soluk parıltılı yüzünde ürkek, çekingen ifadesini hiçbir zaman kaybetmeyen bir çift zeki bakı lı göz dikkati çekerdi. Bu uysal ihtiyar, geç gelen padi ahlık görkemini vakarla ta ıdı; kendisini tanıyanlar, onunla yapılan görüşmelerde hemen belli olan derin bilgisi ve zengin kültürü kar ısında hayranlıklarım gizleyememi lerdir.

Sultan V. Muhammet olarak tahta çıkı töreni tamamlanıp, Bo az kıyısındaki yeni padi ahlık sarayı Dolmabahçe'ye dönünce, hizmetindeki bütün eski hizmetkâr ve görevlilerin yerine ba kalarının getirilmi oldu unu gördü. Daha önce karde inin mahpusu olmu tu, bundan böyle ise

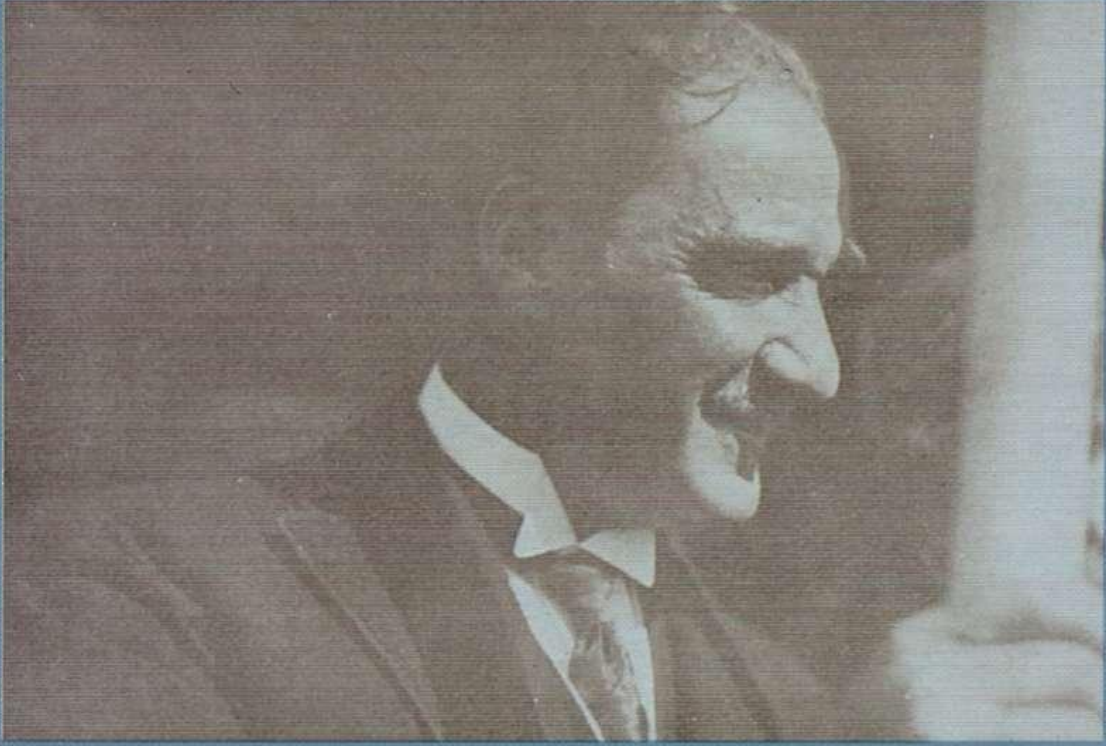
imdi yeniden iktidara geçmi bulunan komitenin sıkı denetimi altında olacaktır.

Mustafa Kemal'in kurmay ba kanı olarak yönlendirci bir yer almı bulundu u aynı tmende, Berlin'den ko up gelmi Enver de nc birliklerin komutanlı nı yaptı. Kentin kurtarılmasından sonra vitrinlerde Mahmut evket Pa anın resmi yanında geç binba ı Enver'in resmi de yer aldı ve adı "hürriyet kahramanlarından" biri olarak dillerde dola maya ba ladı. hret ufkunda Enver'in yıldızı parıltılar saçarak yükselirken, Mustafa Kemal kimse tarafından tanınmamanın karanlı na gmlm t.

Avrupa ile Asya Arasındaki Adam

Gâzi Mustafa Kemal II

Dagobert Von Mikusch

Cumhuriyet

Cumhuriyet'in okurlarına armağandır.
Paraya satılmaz

<http://genclikcephesi.blogspot.com>

A V R U P A İ L E A S Y A
A R A S I N D A K A D A M
G A Z M U S T A F A K E M A L

II

Nurer U URLU ba kanlı nda bir kurul tarafından
hazırlanmı tır.

Dizgi Yayımlayan:
Yeni G ün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. .
Baskı: Ç a da Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. ti.
Mart 2000

D A G O B E R T V O N M t K U S C H

A V R U P A L E A S Y A
A R A S I N D A K A D A M

GAZ MUSTAFA KEMAL

II

Türkçesi: Esat Nermi Erendor

Cumhuriyet GAZETESİNİN
OKURLARINA ARMA ANIDIR.

5. BALKALDIRICI

"Türkiye'de reform yapmak, onu öldürmek demektir." Salisbury Markisi böyle diyor. Osmanlı mparatorlu-u Türkiye kabul edilirse, büyük ngiliz devlet adamının bu kehaneti de gerçe in dile getirilmesi sayılır. U ranılan felaketlerden sonra, her zaman oldu u gibi, nedenler ve etkenler arandı, bulundu da; sorumluluklar yaratıldı ve yönetici adamlar daha sonraki ku akların yargılamasına u -radı. nsani açıdan bu da haklı ve yerindedir. Fakat daha derinlemesine bakılınca, Osmanlı mparatorlu u'nun yıkılmasında, dünya tarihinin bir trajedisinin oynandı ı görülecektir. Türler, ırklar nasıl tükenir, niçin tükenir bilinmez; toplum biçimleri için de durum bundan farklı de ildir; bu da bireyin iradesinden çok daha güçlü bir yazgının kaçınılmaz ortamında cereyan eder.

Yakla ık aynı dönemde, ba ka bir Do u halkı, Japonlar, ciddi bir birikimleri olmadı ı halde Ortaça 'dan, Yeniça 'a sıçramayı ba ardılar. Ne var ki bu de i im sırasında

tam birlik içinde bir halk olu turmaktaydılar; burada sadece, tümüyle ya ama gücüne sahip organizmanın, varlığını sürdürdürebilmesine ilişkin koşullarda meydana gelen değişikliklere uyum sağlaması söz konusuydu. Osmanlı imparatorluğu'nda ise durum değişti. Yeni ya ama biçimlerinin kazanılmasıyla birlikte, eskinin yerine baştan sona yeni bir organizmanın yaratılması da gerekiyordu. Başka deyişle, Devlet yapısının modernleştirilmesi, yakın tarihin tanıdığı en pürüzlü süreçlerden biriyle, ulusal birliğe dayalı devlet tipine yönelik aynı zamana rastlamıyordu. Bilindiği üzere bu amaçla Avrupa'da, İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi yüzyıl savaşılması gerekirken, Almanlar ise nice ağırdan sancılardan sonra ancak yarım bir yüzyıla ulaşabildiler.

Belli bir ya'nın biyolojik ya ama tarzı olarak en son tarih devresinde, hiçbir halkın uzak kalamadığı, bu nitelikte bir bünye değişimi için, Osmanlı imparatorluğu gerekli önkoşullardan yoksundu. Padişahlık iktidarındaki sihrin bozulmasından sonra, Fransa kraliyetine benzer biçimde, birbirinden ayrılmaya çalışan organları birbirine kaynatılabilmeyi, çok güçlü merkezi bir yönetimin mistik de kaybolmuştu. Doğal çekim gücü sayesinde tüm parçaları, adeta bir atom çekirdeği gibi çevresinde toplayan, Alman birliği içinde Prusyalılarınkine benzer bir güç alanından da ayrılmı derecede yoksundular.

Osmanlılık için ulusal devlet bir zorunlulukta. Fakat böylesi bir bünyeyi nasıl kazanacaktır? Merkezilemeye

dayalı bir birlik yolunu denese, Hristiyan bölgeler buna karşı çıkacak, dillerini korumak ve kendi kendilerini yönetmek isteyecektir. Onlara uyulsa, federatif bir bölünmeye gitmeye ve durmadan yeni ayrıcalıklar kazanmaya kalkışacaklardır; o zaman da Müslümanlar öfkelenecek, Hristiyanlardan yana çıkılıyor ve İslam'ın ihnet ediliyor diye feryat edeceklerdir. Sorun sadece Makedonya'nın sayıca az Hristiyan Rumları, Sırları, Bulgarlarıyla ilgili olsaydı, belki de bir uzlaşma yolu bulunurdu. Fakat asıl büyük zorluk bambaşka bir yerdeydi. Müslümanların yoğun olduğu bölgede, Küçük Asya'da bir hayli güçlü, üstelik özümletilememi yabancı bir halk oturmaktaydı: Ermeniler. Bu bedbaht halk, acıklı bir yazgının hırpına uğramıştı; burada kendilerinin de suçu yok deildi; bugün Sovyetler Birliği'nde küçük bir cumhuriyete sırtını dönüp durmuşlardı. Oysa o zamanlar nüfusları milyonlarla sayılıyor, Küçük Asya'nın doğu ve güneydoğusunda, geniş alanlara yayılmış bulunuyorlar, ayrıca ülkenin bütün büyük kentlerinde de azınlık olarak yaşıyorlardı. En eski Hristiyanlardan olmanın ve büyük bir geçmişle sahip bulunmanın gururuyla, yüksek bir Millîtel gelişimin bilincine vardılar; bu da onları kendi başlarına yaşayabilecek bir halk olabilecekleri inancına götürdü.

Refah düzeylerinin yükselmesi ve sayılarının da sürekli artması karşısında, bir zamanlar varolmuş eski Ermeni devletini yeniden kurmanın hayaline kapıldılar, bu umut

içinde de kom u Rusya'dan te vik ve destek gördüler. Bu durum çevrelerinde ve aralarında ya ayan Müslümanların onlara kar ı öfkeli bir kin duymalarına yol açtı; ancak görünürdeki bütün nedenler bile bu kini açıklamaya yetecek güçte de ildir, bunun çok derinlerdeki köklerini kanda aramalıdır. Jön Türklerin izinden giden Kemalistler, öncülerinin hemen hemen bütün eylemleri hakkında görü ler ileri sürmü lerdir. Sadece Ermeni sorununda Jön Türkleri savunmu lar ve onların bütün dünyaca çok kötü bir suç sayılan yok etme politikalarını, açıkça olmasa bile, hiç de ilse susmak suretiyle onaylamı lardm Bugün bile Ermeni konusu her Türk için bir "dokunma bana çiçe i "dir. Olayın insani yönü bir yana bırakılırsa, Ermenilerin kendi devletleri bünyesinden dı arı atılması yeni Türkiye için önko ul lardaki bazı farklarla Amerika'da beyazların kurdu u yeni devlet için, Kızılderililerin yok edilmesinden hiç de daha az önemde bir zorunluluk de ildi.

Dinsel oldu u kadar, ırksal nitelikte de olan böylesine zıtlıklar kar ısında, bütün çabalar bo unaydı. rticamn yenilgiye u ratılmasmdan soma imdi, artık saraydan gelen hiçbir engelleme olmaksızın, milli devlet kurmak yolunda ciddi çalı malara ba lanmı tı; bu konuda ilk denemelere iç sava la cevap verildi. Makedonya'da çete sava ları yeniden alevlendi; kimse kendi iste iyle "Türkle tirilmek" istemiyordu. Arnavutlar Osmanlı mparatorlu u'nun sviçrelileridir, padi ahın muhafız birli i onlardan olu tu u gibi, ta

rih boyunca birçok sadrazam da onlardan yeti mi tir; bu bakımdan da kendilerine her zaman ho görülü davranılmı tır. Devlet birli i içinde daha sıkı bir kayna mayla yer almaya kar ı çıktılar ve oymak özgürlüklerinin kısıtlanmasına da direndiler. Sonra da düpedüz ayaklandılar. Düzenlenecek ba arılı bir sefer Arnavutların aklını ba ına getirmeliydi; her zaman gereken psikolojik beceriden yoksun biçimde yönetilen bu sefer, barı getirece i yerde, yeni kinlerin tohumlarını saçmaya yaradı. Arabistan'a da koca bir ordu göndermek zorunda kalındı. Padi ahın vasalları olan çöl emirleri, merkezi otoritenin zayıflı ndan yararlanarak kendi ba ımsız oymak dukalıklarını kurmaya kalkmı lar dı. Ortaça Almanyası'nda da benzeri durumlar görülür, imparatorluklar otoritesinde her gev eme, yerel prenslere kendi iktidarlarını artırmaya kalkı ma yollarını açmı tır.

Kısaca çok köhnemi devlet yapısının modernle tirilmesi diye tanımlanabilecek olan reformlar da hiç iyi yürümüyordu. Ertelenemez nitelikteki bu zorunlulukta bile akılcı hamleler ve iyi niyetler, önlenilmesine güç yetmeyen engellere çarpıyordu. Dürüst çabalarla yapının de i tirilmesi ve yeniden kurulmasına giri ilmi ti; hepsi de bu amaca yönelik sayısız plan ve proje hazırlandı ve gerçeğe tirilmesine giri ildi; yüzlerce kararname çıkarıldı. Ne var ki birlik halinde bir devlet yapısının en ba ta gelen önko ulu olan ba da ık homojen bir yasamanın, tarih öncesi göçebeli inden 19. yüzyılın kentlisine kadar bütün kültür basamaklarının temsil edildi i bir ülkede uygulanması olanaksızdı.

Daha da kötüsü kendi evinin efendisi olamayı ı haliydi. Devlet bütçesi yabancı ülkelerin borçlar yönetimi, bir çe it tazminat komisyonu, Düyunu Umumiye tarafından düzenleniyordu. Fakat devlet gelirleri ço u kez borçların faizlerini ancak kar ıladı ından, yabancı irketlere verilen ayrıcalıklarla ilgili eski sistemde ivedi düzeltmeler yapmak zorunda kalındı. Fakat ayrıcalıklara kar ılıklı ülkeye para gelmesi için, ünlü "kapitülasyonlar"a, yabancıların eski hukuk ve ticaret ayrıcalıklarına el sürülemezdi. O zamanlar sadece fizik güçlükleri bakımından de il, aynı zamanda moral bakımdan da üstünlükleri söz götürmez büyük devletlerin a ır basması kar ısında, kapitülasyonlar her türlü ekonomik geli meyi engelledi i halde, bu zincirlere sadece el sürülmeye kalkı ılması bile dü ünülemezdi. Ekonomik ilerleme olmaksızın, elbette ki kültürce de yükselme olamazdı.

Buna benzer bir dönüp dönüp aynı yere gelme dansı, manevi alanda da yapılıyordu. Kabul edilmeleri artık kaçınılmaz bir zorunluluk olan yeni ya ama biçimlerine yolu açmak için, din kurulu larından belirli bir kopma gerekiyordu. Fakat buna da slamiyet kar ı çıkıyordu; din adamlarından de il de (bu yönden gelecek engellemeler nasıl olsa a ılabilirdi) daha çok halkın duyarlılı ından çekimliyordu. Müslüman kitlesi bütün varlı ıyla, alabildi ine derinlemesine din kurulu larıyla kayna mı tı; sadece gelenek oldu u için de il, aksine onun için hâlâ ya ayan de erler sa

yıldı mdan bunlara sıkıca ba lıydı. Açıkça dinsel bir irtica hareketi olan Nisan (31 Mart) ayaklanmasından sonra, reformcular slamîyet'in sembollerine el sürmekten kaçınıyorlardı. Artık şapkadın hiç söz edilmiyordu. Dünya savaşında Türk ordu komutanları, askerler için yüzlerini ya murdan ve çi güne şı şından koruyacak, öte yandan da mekruh sayılan Avrupalı şapkasını hatırlatabilecek bir kenarı ya da siperli şı bulunmayacak bir serpul bulabilmek amacıyla çok büyük çabalar harcamak zorunda kalmı ştı. Kadınlar için peçe takmak ve toplumdan soyutlanmak yasa şı bütün katılı şıyla uygulanmı ştı ve uygulanıyordu. Toplumun bünye ve dü şüncelerin çevre de şı tirmesine, sınırlı da olsa ancak tek bir yolla, laikle meyle ulaşılabilirdi, fakat din ile devlet şı lerinin ayrılması o zaman için olanaksız görünüyordu. Bundan dolayı da slamî kurumlardan vazgeçilemiyordu, çünkü bunlar Müslüman dünyasının en güçlü birleştirme araçlarıydı. Bunlar olmaksızın hemen hemen Osmanlı devletinin yarısını oluşturan Arap bölgesi elde tutulamazdı. Fakat slamî kurumlar yalnızca şı a ayak uydurmayı engellemekle kalmıyor, kendi özünden dolayı "milliyet" dü şüncesine de katkı çıkıyordu; Ortaçağ Avrupası'nın evrensel kilisesi de, yine bu şekilde kendi yapısal niteliğinden dolayı, devlet sınırlarının halklara göre belirlenmesine katkı çıkmı ştı.

Böylece zorunluluğun dikte ettirdiğ i bu konu çok geçmeden her biri başka telden çalmaya başlamış olsa bile, yi

ne de bütün Jön Türkler için bir türlü çözümleyemedikleri bir sorun durumunu aldı. Mevritiyetin bünyesi onları barışsızlığa mahkûm ediyordu. Etkiler ve karşı etkiler çözülemeyen bir düümde birbirine dolanmaktaydı; bu düüm daha somut gelecek biri de gerçi çözemeyecekti, ama bir vuruşa paramparça edecekti.

Abdülhamit'in devrilmesinden sonraki yıllarda Türkiye'nin durumu, Sezar'ın ortaya çıkışından önceki dönemin Romasına benzer. Çılgın savaşlar ve parti kavgaları bu çağın belirgin özelliğidir. Yalnız düümler değil, iktidarlar da birbirleriyle boğuşuyordu.

Radikal tithatçıların yürütme organı olan komite, plânlı şekilde parti diktatörlüğünü amaçlıyordu. Sovyet devletindeki gibi, ülkenin bellibaşlı her yerinde tithatçıların bir temsilcisi vardı, çoğu kez de ya bir telgraf memuru ya da bir teğmen bu temsilci; bunlar ilin valisinden muhtarlar kadar bütün yönetimi gözetim altında bulduracak, merkezin istediğini yerine getirecek ve halk arasında da yeni aydınlanmanın ışığını yayacaktı. Komite'nin elbette ki akıllı kafalardan, becerikli adamlardan yana eksikliği yoktu; onda eksik olan gerçek bir orkestra şefiydi; bir Lenin'in devrimci dehasına ya da bir Troçki'nin acımasız sertliğine sahip bir önderdi. Parti hiçbir zaman devlet yönetimini, mutlak bir iktidara sahip olabilecek şekilde eline geçirmeyi barınmadı. Belki de bu dönemde ülke için olağanüstü bir tehlike yararlı olacaktı, böylesine bir tehli

ke zorunlu oldu da. ttihatçılar ne zaman iktidarlarını kesinlikle kuracak duruma yaklaştılar, her seferinde dı politikada bir gerileme oldu , onların saygınlıkını sarsması , kendi saflarında bölünmeler meydana getirdi ve karı akımlara yeniden üstünlük kazandırdı.

Zaman istikrarsız tablolarda yansıyor; karmakarışık bir film seyreden gözün önünde oynayıp duruyor: Kısa sürelerde de i en sadrazamlar, feshedilen parlamentolar, umutla umutsuzluğun gün ve gece gibi de i ip durdu u, gü-rültülü patırtılı meclis oturumları, korkuyla arkasında göl-geler ara tıran bakanların hükümet toplantıları., kilitli ka-pılar arasında siyasal kulüpler toplanıyor, emirler veriliyor, sloganlar bildiriliyor, kararlar almıyor, herkes başkasını kuşkuyla kolluyordu. Geceleyin vurulan biri, bir kö ede ye-re yı ılıyor, bir ikincisi ertesi sabah önemli bir makam ala-rak ortaya çıkmak için, bir arka merdivenden yukarı çıkı-yor, karaltılar seçilir gibi oluyor, isimler ansızın parlayı-riyor, sonra yine ansızın sönüp gidiyordu. İmdi bir figür giderek belirginleşmekteydi, çizgileri öylesine peki-iyordu ki, görünüşüne göre pırıl pırıl be i inde kalıcı olaca a ben-ziyordu: Mahmut Evket Pa a'ydı bu; Abdülhamit'i deviren adam. Ordu alkış tutuyordu ona, bir adım daha, son bir adım daha ve diktatördür artık, fakat yanı başında tehdit edencesine Jakobin ba ları ortaya çıkınca, geri çekilip kay-bolur. Ve böylece iktidar iktidarsızlık oyunu, perde kapan maksızım sürüp giderken, uzaktan savaşmak üzere yola çık-mı taburlarını yürüyüş marşı yankılanır.

Bu dönemle ilgili olarak Mustafa Kemal'in insani büyüklükle ilgili olarak anlattığı bir olay vardır ki, kapsamı ve kendine özgü renkliliği bakımından burada tekrar edilmeye değer niteliktedir.

Daha sonraları bir arkadaş meclisinde "O günlerde İstanbul'a yapılan yürüyüşten sonra Selânik'e dönmüş, İsmail Paşanın oğluyla tanıştım" diye anlatıyor. "Bir akşam Kristal Palas'a gittim, burası Olimpos Oteli'nden pek uzakta olmayan Hürriyet Meydanı'nda bulunuyordu. Salon tıklım tıklım doluydu, boş yer yoktu. Bana öteki uçta, merdivenle çıkılan ayrı bir odayı gösterdiler. Yukarı çıkınca karşılıklı zarif döşemeli, küçük bir salon çıktı, hepsi de dolu birkaç masası vardı. Bir masaya yaklaştığıma hatırlıyorum. Burada rakı ve bira içiliyor, yurt sorunları üzerinde ateşli laflar ediliyordu. Söz devrimlerin nasıl yapılması gerektiğine geldi ve bir devrimin başarıya ulaşması için büyük adamlara ihtiyaç olduğunu söylendi. Bana öyle geliyordu ki, hepsinin içinde yatan gizli bir arzu, ihtiyaç duyulan o büyük adam olmaktı. Fakat nasıl olunacaktı? Her şeyden önce de: Bir büyük adam olmak için ne gibi nitelikler zorunluydu?

Ordakilerden biri: "Ben Cemal Bey gibi olmak istedim!" diye başvurdu.

Bu sözü ötekiler "Bravo Cemal gibi!" diye onayladılar (*).

(* Cemal Bey o sırada binbaşıydı, daha sonra imparatorluğu yönetecek üç kişiden biri olacaktır.

Sonra da masada oturanların hepsi onları sadece öyle böyle tanıyordum bana döndü.

Onları sakın, so uk bir bakı la süzdüm. Ben böyle bakarak, onlara elbette bir eyler anlatmak istemi tim. Fakat hiçbirisi bendeki bu suskun hareketsizli i anlamı a benze miyordu. Daha çok benim genellikle büyük adamlar hakkında, özellikle de Cemal hakkında onların görü üne katılmamı beklemekteydiler.

Sadece bir jest yaparak onları onaylamaktan beni neyin alkoydu unu bilmiyorum. Benim böyle ısrarlı biçimde susu um, masa arkada lanmm pek ho una gitmemi ti ve yüzlerindeki ifadeden ahsımla ili kili olarak neler dü ünüklerini okuyabiliyordum. "Pek tanımadı ımız bu adam kendini be enmi in biri olacak" diye dü ünmekteydiler.

O ak am masada, yo un sigara dumanlan altında, iki görü dile getirildi.

Bir görü e göre, önce büyük adam, sonra vatanın kur tancısı olunmalıydı. Di er görü e göre ise lafla büyük adam olunmazdı. Önce vatan kurtanlmalıydı, ondan sonra bile, büyük adam olmanın sözü edilemezdi.

Dostlanm, bu iki görü ten hangisinin benimki oldu unu sizler dü ünüp bulabilirsiniz.

Birkaç gün soma yine konuyla ilgili oldu u için eklemek istiyorum aym yerde çalı tı ım Cemal Beyle birlikte tramvayla Olimpos oteline gidiyordum. Cemal, Selanik

gazetelerinin birinde imzasız bir makale yayınlattı. Elinde tattu u gazeteyi bana gösterip sordu: "Ba makaleyi okudun mu?"

"Hayır".

"Oku".

Okudum ve gazeteyi kendisine geri verdim.

"Nasıl buldun?" diye sordu.

"Bir gazetecinin alı ılmı cinsten rastgele karalaması."

"Hey, baksana bana. Ben yazdım bunu".

"Affedersin, bilmiyordum. Fakat yazmamı olmanı isterdim".

Soma da ekledim:

"Cemal Bey, günün basma kalıp yollarına sapıp, her budalaya kendini be endirmeye kalkı ma. Yı ınların alkı ı ne önemlidir, ne de bir a ırlı ı vardır. Gücünü hep böyle istenilene göre bir eyler yaratma yolunda harcamaya devam edersen, u günler sana ne getirir bilemem, fakat gelece ini hiç ku kusuz mahvetmi olursun. Büyük adam olmak, kimseye yaltaklanmamak, kimsenin gözünü boyamak, ancak ülke için gerçek zorunlulu un ne oldu unu görmek ve do ruca bu amaca yürümektir. Herkes kendi görüşüyle ortaya çıkacak, herkes seni yolundan döndürmek isteyecektir. Olsun, sen yine bildi inden hiç a mayacak, tuttu un yolda devam edeceksin. Attı ın her adımında önüne engeller dikilecektir. Ama sen, kendinin büyük de il, aksine küçük ve güçsüz oldu unu kabul eder, hiçbir yerden yar

dım ummaz, hiçbir destek beklemezsen, sonunda bütün engelleri a arsin. O zaman biri çıkıp seni büyük adam olarak nitelendirirse, sana bunu diyenlerin yüzüne sadece gülüp geçeceksin. Cemal Bey sözlerimi sessizce dinlemi ti; ne var ki ele tirim pek etkili olmamı a benziyordu".

Rahat içinde uyuklayan garnizon hayatı, anayasanın ba arısıyla birlikte gerilerde kalmı tı. Kı la avlusunda yapılan kısa e itim çalı maları yerine, imdi birliklerin yarım gün ya da bütün gün dı arıya çıkarılmasına ba lanmı tı. Açık arazide e itime çıkılıyor, piyade ve süvari birlikleriyle manevralar yapılıyor, imdi tüfekler, hatta toplar gerçek mermilerle doldurulup ate ediliyordu, oysa böyle eyleri yapmak Abdülhamit zamanında tek kelimeyle yasaktı. Bu canlı askerlik eylemleri, manevraya katılmak üzere bando ya ayak uydurarak sokaklardan geçen alaylar, o günlerde görülmeye de en, stanbul'un korkunç karga ası ve gazetelerin kulak tırmalayan kavgaları arasında insanı teselli eden manzaralardı. Ku kusuz bu genel temizleme, parlatma, havalandırma ve güveleri kovalamadan ho nut kalmayanlar da vardı. Padi ahın "bendegân" yönetimi sona erdirilmi ti; otuz ya mdaki generaller, bu yönetim sayesinde bir zamanlar yaptıkları hızlı sıçramalar bir kenara konunca, yeniden te men apoletlerini takmı lardı. imdi bütün yurtta lar yasa kar ısında e it oldu undan, Hristiyan Osmanlıların da renkli ceketleri giymeleri gerekiyordu, bu da onla

nn hiç ho una gitmiyordu. Müslüman cihat ordusu, her dinden, her mezhepten askerlerin bulundu u bir halk ordusu oluyordu ya da hiç de de ilse böyle olması gerekiyordu. Ne var ki ba arılamadı bu. E er bir insanın Hristiyan olarak vatam için sava ması ya da ölmesi gerekiyorsa, bunu elbette hilal yerine haç altında yapmayı ye leyecekti.

Mahmut evket Pa a, periyodik olarak harbiye nazırlı ı yaptı ve hiç de ilse ordunun yeniden düzenlenmesi i ine, sivillerin ve siyasal kulüpçülerin karı masını önledi. Komitenin iste ine aykırı olarak da Almanya kayzerinden General von der Goltz'u istedi; bu gözlüklü, dost davranı lı mare al, o ne eli iyimserli i ve ısırcı nüktesiydi, her e-ye bilgece karı masını biliyor ve onun üstünlü üne her Türk subayı, içinden ister ngiltere'yi, ister Fransa'yı tutsun, ister genç, ister ya lı olsun boyun e iyordu. Mahmut evket Pa a ordunun partiye de il, devlete hizmet etmesi gerekti im biliyordu. Hiçbir subaym siyasal bir kurulu a girmemesini isteyen bir genelge de yayınlanmı tı; fakat bu yönerge ne yazık ki kâ it üstünde kaldı, uygulanamadı.

Mustafa Kemal, Selanik'te yava yava dikkatleri üzerine çekmeye ba lamı tı. Kurmay i areti bu kola ası, askerlikle ilgili bir eyin görülmesi ya da ö renilmesi söz konusu oldu u her yerde hazn bulunuyor; görev gere i bir yükümlülü ü bulunmadı ı halde, bütün tatbikatlara, atlı gösterilere, brifinglere katılıyordu. Gördükleri ya da duydukları konusunda ele tirisel görü lerini bir not defterine yaz

maktaydı. Bu arada Moltke'nin yazılarından çıkardığı özetleri ya da Napolyon'un seferleri hakkında küçük ekspoziteleri de defterine geçirmişti. En yukarıya da acemice yazılmış Lâtin harfleriyle acemileşmiş elinin bu yazıya alıngın olmayı mühdandı Napolyon'un generallerine her zaman yaptığı uyarıyı da başlık olarak yazmıştı: "Activité! Activité! Vitesse! (Etkinlik! Etkinlik! Çabukluk!) Defterinde oraya buraya da Fransız devrimine ilişkin düğünceler sıkı tırlmıştı. Devrimin tarihini kendine özgü terimlerine kadar bütün ayrıntısıyla öğrenmiş bulunuyordu.

Garnizonda çok geçmeden yükselme hırslı bulunan subaylardan biri olarak tanındı. 1910 güzünde Türkiye'yi temsil eden bir heyetin, büyük Fransız manevralarına katılmak üzere gönderilmesi gerekince, General Hüseyin Rıza Paşa'nın refakatçisi olarak seçildi. Böylece de ilk defa Balkanların sınırlarından öteye gitmek ve asıl Avrupa'ya kısa bir ziyaret yapmak olanağını buldu. Avrupa ona kendisini sarkırdayan silâhlardan giysisiyle takdim etti. Orda, sevimli Piskardie'de, yurdunun başkenti İstanbul'da yabancı diplomatların nazikâne konumalarına sık sık nahoş madeni çeniler veren, o büyük güç aracını yakından gördü: Modern bir orduydubuydu, en iyiekilde edilmiş, çağdaştekninin bütün harikalarıyla donatılmıştı; bu ordu yalnız dıkkıllı bakımından değil, birlik ruhu bakımından da başdaşık, kaynağı tek bir biçimlenişindeydi, kendi ülkesindeki gibi ırkların ve inançların uyumsuzluğudiyebir sorunu da yoktu.

Gözünü, kulağını açık tutuyordu. Böylesi eytani becerileri bu Batılardan mutlaka öğrenmek zorunluuydu. Daha bir, iki yüzyıl önce Türk korkusundan bunların tümünün ödünü kopuyordu. Ama şimdi Viyana'da, Paris'te ya da başka bir başka kentte onların böyle bir çatılması yetiyor, bütün paşaları, bütün sadrazamları bir titremedir alıyordu. Onların alabildiğine öne geçtikleri kesindi ve yalandan görülünce de bu üstünlükleri çok daha göze çarpıcı oluyordu. Fakat bu böyledir diye, yurdunda birçok kimsenin yaptığı gibi, onları gözde alabildiğine büyütmenin de anlamı yoktu. Avrupalı karşısında kutsal bir saygıyla elemek hissini asla duymamıştı, duymayacaktı da. Bu da ona daha somaları, tek basma kaldığı zaman bile, bir büyük savaşta zaferle çıkmış üç büyük devlete birden kafa tatmak pervasızlığını salıyordu.

Hüseyin Rıza Paşa bu kitabın yazarına "Mustafa Kemal'in çalınan bir subay olduğunu biliyordum" diye anlatmıştı. "Fakat onun Fransız komutanlarca verilen problemleri çözümlendiği ve günlük savaş durumlarını nasıl değerlendirdiğini görünce, çok zeki bir kafayla da karşı karşıya olduğunu anladım".

Mustafa Kemal kendi ordusunun noksanlarını çok daha iyi anlamış durumda yurda döndü. Doğululara özgü, o kıpır kıpır hayalgücüne, onun matematik kesinliklerle düşünen kafasında yer yoktu. Türklerde genellikle hayallere ağırlık vermek, gönülden geçen istekleri gerçekmiş gibi ele

almak, her eyi oldukları gibi de il de, dü ünümü oldukları gibi görmek ve yanıldıklarım anladıkları zaman, bundan kolayca bir kendini be enmi lik haline geçmek e ilimi vardır. Halkmdaki bu karakter özelli i onda yoktu. Uyanık bakı ı arzu edilenle gerçekten eri ilen arasındaki derin yangı farketmeyi ba anyordu. Daha iyi bilgi elde etmek çabası içinde, bazan kantann topunu kaçırdı ı da oluyordu. Vardı- ı yargıdan geri dönmüyor, tatbikatlarda komutanlann düzenlemelerini olumsuz ekilde ele tiriyor, hatta kendisine saçma görünen emirlere Avrupalı kavramlara göre disiplin anlayı ıyla hiç de ba da tınlamayacak biçimde kar ı çıkıyordu. Bu kola asınm sözünü sakınmadan yaptı ı ele tiriler, sakalına kır dü mü bazı generalleri incitiyordu. Daha önce politikada oldu u gibi, imdi askerlik alanında da, u - rayaca ı zarara hiç aldın etmeyen bir "ba kaldıncı" olmu - ta. General kordonlan kar ısında en küçük bir çekingenlik duymadan, sürekli uyanlar yapan bu adam do rusu rahatsız edici bir duruma gelmi ti, hızını artık kesmek gerekiyordu. Böylece onu kurmay heyetindeki ayncalıklı yerinden uzakla tıp bir alaya komutan yaptılar.

Geîgelelim henüz çok genç olan subayın böyle bir görevde ba ansızlı a u rayaca ı yolunda beslenen gizli umut bo a çıktı. Teoride bilgili olan, uygulama hizmetinde de liyakatim gösterdi; yapılan denetlemelerde onun alayında kınanmayı gerektirebilecek hiçbir kusur bulunamadı.

Politikadan uzak kalmaya kararlı oldu u halde, olay

ların geli mesi onu kendili inden yine bu çevrenin içine itti. Devrimin asıl aktörleri askerler arasında, İstanbul'daki "sivillere" ve onların devrimi tümüyle açıkça zedelemesine karşı hoşnutsuzluk gün geçtikçe daha da artıyordu. Durum daha iyi olacağı yerde, daha kötü olmuştuk. Eskiden hiç de ilse görünür bir otorite vardı, şimdi ise bu da kalmamıştı. Üstelik ordunun içine parti çatı malarının mikrobu yeniden girmiş bulunuyordu. Kıtadarlarını sürekli tehdit altında gören ttihatçılar komitesi, orduda güvenilir desetekler aramış, yandaşlarını kayırmış, onları en önemli mevkilere getirmişti. Mahmut Evket Paşa kulüp adamlarının karşısında gevrek davranışıyla ordunun sempatisini gitgide yitirmekteydi. Havada yine komplo kokusu vardı.

1919-1911 kışında Selanik'teki genç subaylar, Mustafa Kemal'in çevresinde kümelenmeye başladılar. Kendisi alayının subaylarını her hafta taktik üzerinde görüşmeler yapmak üzere topluyordu; başka birlikten subaylar da onlara katılmaktaydı. Anlaşıldığına göre bu toplantılarda her zaman sadece askerli ile ilgili konular ele alınmıyordu. Komitenin işpiyonları bu kükülü eylemler konusunda İstanbul'a raporlar göndermekte gecikmediler. ttihatçılarının yediler kurulu hemen önlem alınmasını istedi. O sırada harbiye nazırı olan Mahmut Evket Paşa, bu isteğe uymak zorunda kaldı, belki de bunu pek istemeyerek yapmıştı. "Orduya hükümete karşı ba kaldırmaya kı kırtmak giri iminde bulundu u" gerekçesiyle Mustafa Kemal 1911

baharında alay komutanlığından alındı. Herhalde daha iyi gözetim altında bulundurulması amacıyla olacak, başkentte çağırılıp genelkurmayda bir göreve atandı. Ne var ki masabaşına sürgün edilmesi pek uzun sürmeyecekti.

1911 yılı kıtalararası büyük siyasal gerilimler dönemi idi. 1911 Temmuzunda Almanlar Agadir'e yaptıkları ünlü "panter sıçramasıyla" için için kaynayan dünya krizini yeni bir darbeyle en yüksek derecesine çıkarmışlardı. Fransa Fas'a tek başına sahip çıkmak istiyordu. Bu arada Mısır'dan başka Sudan'ı da garantilemi olan İngiltere onun yanında yer aldı. Bir yıl önce ölmüş bulunan Eduard VII'in yerinde şimdi Sir Edward Grey büyük oyunu sürdürmekteydi. Avam kamarasında doruktan savaş tehlikesinden söz etti. İngiliz donanması Kuzey Denizi'nde toplandı.

Bütün İslâm dünyası soluk kesen bir heyecanla büyük devletlerin Fas yüzünden çatışmalarını izliyordu. Bu açgözlü saldırıların sürüp gitmesi sonunda durdurulacak mıydı? Kayzer Wilhelm II, bir süre önce imparatorluk debdibesinin tüm görkemi içinde Kudüs'e girerken, bütün Müslümanlara göründüğü ki ila ile gerçekten İslâmiyet'in kudretli koruyucusu olarak ortaya çıkacak mıydı? İstanbul'da da iç kavganın silâhlan bir süre için susmuştu; görünümüne bakılırsa çoktandır özlenen dönüm noktasına gelindiği umudunda birleşmişti gibiydi.

Fakat bu görüntü bir anda gözlerden siliniverdi. Potsdam kentinde Petersburg'la birleşit uzlaşmaya vardı. İran

tümüyle Rusya'ya bırakıldı; genç ranlılar kovuldu, devrik ah Muhammet Ali, Rusya'nın yardımıyla mutlak hükümdar olarak tekrar tahta çıkarıldı. Bu birinci hayal kırıklığına, çok daha büyük bir ikincisi izledi. Almanya'nın umulan büyük jesti, Müslümanların güzel gözlerinin a kına göre cereyan etmedi. Berlin a ız de i tiriverdi ve Paris'le hiç de yararlı olmayan bir alı veri yaptı. Kongo'da birkaç bataklık bölgenin verilmesine karşılık, Fas'ı ve Batı Müslümanların Fransa'nın ellerine bıraktı. Politik fırtmanın dalgaları Avrupa'da dinmi , dünya barışı bir defa daha korunmu , ceremesini de Müslümanlık çekmişti.

Müslümanlık bu ceremeyi çekmek zorundaydı, hem de Türkiye'de en karamsar kimsenin bile önceden kestiremeyeceği biçimde, Fransa'nın gönlü daha yeni yapılmıştı ki, bu sefer ortaya talya çıktı. Kuzey Afrika'da, İngiliz ve Fransız sömürge imparatorluklarının arasında, sadece orta kesimdeki en kötü parça el sürülmeden kalmıştı: Bir zamanlar Roma imparatorluğu'nun bu day ambarı, eski Libya, Türkiye'nin Bingazi ve Trablus illeri, tam karışmada bulunan bu kıyı bölgesini, büyük slâm imparatorluğu'nun mirasından kendi payına dü en yer olarak görüyor, ekonomik yayılma ve sermaye yatırımı gibi barışı yollarla ele geçirmeye uzun zamandan beri hazırlanıyordu. İmdi Fas üzerinde Fransa'nın hakkı resmen tanınınca, Roma da Trablus'un kesin ekilde i gali konusunda daha fazla duraksamak gerektiği duraksamasına da gerek olmadığını kanı

sına vardı. Libya'da çıkarları vardı, daha do rusu bu çıkarları kendileri yaratmı tı, imdi bu çıkarların saldırı eklinde savunulması tezgâhlanacaktı, bu amaçla bir bahane de çok geçmeden bulundu. talyan ticaretinin Türk makamlarınca engellendi i gerekçesiyle Roma, Babıâli'ye verdi i bir ultiमतomla Trablus'un talya tarafından i gal edilmesinin onaylanmasını istedi. ultiमतomda belirtilen 24 saatlik süre tamamlanır tamamlanmaz da sava ilân etti.

talya'nın bu ekilde açıkça hakları çi nemesi, Avrupa kamuoyunda derhal bir öfke fırtınası kopardı. Ancak gözden kaçan ya da gözden kaçması istenen bir ey vardı. talya sadece biraz daha az becerikli ekilde davranmı tı, aslında bu hareketinin, ngiltere'nin Mısır'da, Fransa'nın kuzeybatı Afrika'da, Avusturya'nın Bosna Hersek'te, daha önce de Rusya'nın Kırım ve Besarabya'da yapmı oldukları pek bir farkı yoktu. Toprakların bu ekilde sahip de i tirmesi daha geni bir bakı açısıyla, yeryüzünün çehresini *sürekli de i tirmi , o büyük tarihsel evrimin yalnızca yeni bir merhalesi olarak görülebilir.* Daha önceki zamanlarda Araplar, arkasından onların Türk varisleri spanya'ya kadar tüm Akdeniz bölgesinde ve Viyana'ya kadar Avrupa kıtasında gerçekle tirdikleri fetihlerle ilerlemişlerdi. Aradan zaman geçmi , Avrupa ilkin yava , sonra 19. ve 20. yüzyıllarda büyük güç kazanarak daha hızlı biçimde kar ı saldırıya geçmi ti. Müslümanların parça parça zorla kazandıkları, imdi onlardan yine zorla geri almıyordu.

İtalya'nın bu zorba darbesini, Türkler arasında da tarafsızca değerlendirilenler olmuş; bunlardan biri de o günlerin Genelkurmay Başkanı Mareşal Ahmet Fethi Paşa'dır; Leipzig'de 1927'de yayınlanan hatıralarında şöyle yazıyor "Eğer insan hakları açısından, hatta devletler arası hukuk açısından bakarsak... o zaman Trablus'a hiç nedensiz yapılan bu saldırı elbette ki bir haksızlıktır. Fakat herhangi bir devletin topraklarının büyüklüğüne ve bu toprakların doğal kaynaklarının olanaklarına yaramayan bir iktidarsızlık göstermesi, dev bir ülkenin verimini ve zenginliğini bir mirasyedi gibi har vurup harman savurarak, kötü yönetimiyle direnme gücünü yok etmesi çok daha büyük bir haksızlıktır." Başka deyişle: Türkiye cezalandırılmayı hak etmiştiihmalıyla, ülkenin bu parçası üzerindeki mülkiyet hakkını zaten kaybetmişti.

Gerçekten de İtalya'nın niyeti, üpheye yer bırakmayacak şekilde çoktan beri bilindiği halde, bu illerin savunulması için en küçük bir hazırlık yapılmamıştı. Sadece Trablus'ta az sayıda birlikler vardı, bunlar da yeterli savunma araçlarından yoksundu, üstelik yüzlerce kilometrelik başka birliklerin, yalnız deniz yoluyla ulaşılabilen bu bölgeye getirilmesi için ise artık geç kalınmıştı. Küçük Türk filosu ise güçlü İtalyan donanması karşısında limanlardan dıran çıkamazdı.

Demek ki mantıksal açıdan bir savaşla kazanılmazdı. Türkiye ilkin Londra'ya da Paris'ten bir destek öne

risi gelir diye umutlandı. Oysa talya çok önceden rakiple-riyle anla mı bulunuyordu, nitekim hükümetler tarafsızlıklarını pek çabuk ilân ediverdiler. "Büyük devletler bizi yazgımızla ba ba a bıraktılar." Enver, gezi günlü üne la , konik ekilde bu notu dü üyordu.

Bosna Hersek'ten farklı olarak burada, halkı ba tan ba a Müslüman iller söz konusuydu. Buraları sava madan Hristiyanlara terk etmek, Türkiye'nin slâm dünyasındaki saygınlı ının son kalıntısını da götürür, belki halifeli e mal olurdu; kısacası, General von der Goltz'un bir sözünü kullanırsak, intihar demektir.

Bu durumda stanbul hükümetine akla, mantı a aykırı oldu u söylene de, direni e geçmekten ve kahramanca bir çabayla hiç de ilse kendini savunma iste ini ortaya koymaktan ba ka çare kalmıyordu. Tarih, böyle durumlarda umutsuzca cesaretin ço u zaman umulmadık de i imlere yol açtı ını gösterir örneklerle doluydu. nsanların hesabına göre ba arısı olanaksız bir yolda kim kendini fedaya hazırlanır, içinden yine de bir mucize olaca ı, Tanrı'nın böylesine fedakârlı ı göze alanların yardımına eninde sonunda ko aca ı umudunu besler. Herhalde o günlerde Enver bu inançtaydı.

Trablus sava ı alanına ula maya çalı an subaylar arasında Mustafa Kemal de vardı. Oraya gidebilmek için ister istemez Mısır'dan geçmek gerekiyordu. ngiliz koruma yönetimi, talya'nın hatırı için tarafsızlı ım sıkı ekilde yü

rütüyor, hiçbir Türk sava çısının ülkeden geçmemesine son derecede dikkat ediyordu. Mustafa Kemal, Tanin Gazetesi'nin muhabiri olarak, erif Bey adıyla skenderiye'ye geldi. Birlikte gelmi oldu u arkadaşlarından ikisi tutuklandı. Fakat resmi makamlar daha önce kendilerine bildirilmi , Mustafa Kemal adlı san saçlan ve mavi gözleriyle hemen fark edilebilecek üçüncü bir subayı anyorlardı. Bo yere aramalardan soma onun batı yönüne, Trablus sınırına kadar giden trene binip skenderiye'yi terk etti i anladı. Sanga'da Mısırlı bir subay trene geldi, yolcuları kontrol ediyordu, kolayca fark edildi inden Mustafa Kemal'i tanıması pek uzun sürmedi, tutuklanması için direktif almı tı. Fakat Mısırlı subayın kalbi, ngiliz patronlarının aksine elbette ki Türklerden yanaydı. Ancak ortada apaçık bir emir de vardı, buna uyulması gerekmekteydi; sonunda bir çözüm yolu bulundu; birlikte yola çıktıktan bir silâhçı ustası vardı, gerçi, sansın de ildi, ama yine de saç rengi açıktı; aranana kola ası Mustafa Kemal diye ngiliz makamlarına teslim edildi, soma da yurduna geri gönderildi; bu sırada ismin asd sahibi Trablus'a varmayı ba armı tı.

talyanlar kalkı tıktan seferin çarçabuk bir zaferle sonuçlanacağını ummu lardı, yanıldıklarını çok geçmeden anladılar. Trablus ve Bingazi'nin Arap oymakları, İstanbul'daki büyük hükümdar ve halifenin kendilerini yüzüstü bırakmadığını, hayır duasından ba ka en iyi subaylarından birço unu yardım için gönderdi ini görünce, istenilmeyen

saldırana karşı dövü mek üzere, iç bölgelerdeki vahalar-
dan ve otlaklardan ko up geldiler. Bir zamanlar erken Or
taça 'da oldu u gibi Peygamberin bayra ı, ı ildayan ye il
rengi altında bütün müminleri bir araya getirmi , tehdit al-
tındaki İslamiyet'in dayanı ma ruhu, dinda ların birbirle-
rine karşı bütün hınçlarını unutturmu tu. Hatta Arap yarı-
madasının güney ucundaki Yemende, bir Türk ordusu ayak-
lanmı oymaklarla zorlu bir sava a tutu mu ken, bir anda
dü manlık sona ermi ti. "El cihad sabil illâh! El cihad! Al-
lah a kına kutsal sava ! Kutsal sava !" diye ba rı an bede-
vi kitleleri Hristiyan siperlerine karşı saldırıya geçtiler.

talyanlar bütün önemli limanları i gal etmi , fakat da-
racık kıyı erisinde mihlanıp kalmı lardı. Donanma toplama
menzil alanının ötesine, çöle benzer iç kesimlere ayak
atmak giri imleri püskürtülmü , çok geçmeden de böyle gi-
ri imlerin bo una çaba oldu u kanısına vanlarak ilerlemek-
ten vazgeçilmi ti. Böylece ünlü siper sava ı gelip çattı: Bu-
rada bir çatı ma, orada bir çatı ma, arada da çe ni olsun di-
ye iddetli bir bo azla ma, toprakları savunanların zaman
zaman yaptıkları büyük kahramanlıklar... Bu çabalar gerçi
ho a gidiyor, sava ılıann cesaretini arttınyordu, fakat ta-
burları çok daha güçlü oldu u için, dünyanın efendilerin-
den biri olmaya kalkı mı dü manın dummunda bir de i-
klik sa layamıyordu.

Bu arada binba ılı a yükselme bulunan Mustafa Ke-
mal, kuzeydo u Bingazi'de bir liman olan Derne'nin kar

ısında mevzilenmi birliklere komuta ediyordu. Aynı Derne Ordugâhında, ondan bir ya küçük, fakat bütün cephenin komutanı olan Yarbey Enver Bey'in cadın da kuruluydu. O zamanlar orduda kendisine takılmı adıyla "Küçük Napolyon" kısa zamanda savunmanın merkezi ve ruhu oldu. Onun yönetiminde savaş aralıksız sürdürülüyor, giderek daha iddetli, daha etkili oluyordu. Direnişi durmadan tekrar alevlendirmek ve ona özellikle sıkı bir örgütlenmenin a ırlı nını kazandırmak için bir an böyle bo durmuyordu. Vah işi insan sürülerinden, oldukça disiplinli birlikler yaratmış, en zor gizli yollardan silâh ve cephanesalamıştı; yine de eksikliği duyulan bir şey olursa, bunları da kurdurdu ve derme çatma atölyelerde yaptırıyordu. Düşman onun ahsında en tehlikeli hasmını görmekteydi; bama çok yüksek bir paha biçilmişti; ikide bir de öldürülmü ilân ediyordu. Yardımcıların hiç de az olmayan hizmetlerini elbette küçümsememekle birlikte yine de Trablus, özellikle de Bingazi savunmasının, büyük canlılığı ve yılmayan direnmesiyle Enver'in eseri oldu ve söylenebilir.

Türkiye'nin bu genç Alkibiades'i (*) eski bir saray müteahhidinin o luydu, kısa bir süre önce de hanedandan bir prensesin kalbini fethetmişti. Naciye Sultan adlı bu prenses Abdülhamit'in bir o luydu sözlüydü; fakat hürriyet kahramanına gönlünü kaptırması ve sevimli görünümüyle padişahı

(*) M.Ö. 450-404 yıllarında yaşamış Atinalı ünlü general ve devlet adamı. Üstün zekâlıydı. Hayatını iktisadları üzerine kurmuştu. Bu yüzden bazen başarılar kazandı, bazen yenilgiye uğradı.

hı da etkiledi inden Enver Bey'le ni anlanmasına izin çıkmı tı. Böylece Enver Bey halifenin, dünyanın büyüklerinin bu en büyü ünün yakın bir gelecekteki damadı olmanın sa ladı ı bir saygınlık çemberinin içinde bulunuyordu. Arkasında muhafız birli i oldu u halde nerde görünse, bedeviler hemen kendisine alkı tutuyorlardı. O da bu büyük, ama hiç de tehlikesiz olmayan çocuklara nasıl davranılması gerekti ini çok iyi biliyor, onlara her sözünü dinletiyordu.

atafat olmadan Araba söz geçirilmedi inden içi pek görkemli dö enmi kocaman çadırında, oymak beylerini huzuruna kabul ediyor, Berassa, Tarhana, Cafara,

Übeyde, Fassani, Tuareg ve daha ba ka oymakların ileri gelenlerine elini öptürüyor, yorulmak bilmeyen bir sabırla binlerce ikâyeti ve iste i dinliyor, daha da önemlisi, hayli yüklüce arma anlar da ıtıyor, bir çöl kralı gibi hükümlerini yürütüyordu. Sava çı bir slâm tarikatı olan Senussi'lerin en büyük eyhi, Bingazi'nin asıl hükümdarı, ona yolladı ı dostluk mesajında kendisine öyle hitap ediyordu: "Yorulmak bilmez sava çı, cesurların en cesuru, büyük arslan, dostumuz, gözümüzün sürura, karde imiz, devletli Enver Pa a."

Talih ku u, fele in bu sevgili çocu unun ba ina, bugüne kadar arka arkaya konmu tu, daha da konaca a benziyordu. Kendisi de ataklı ıyla tek bir darbede kazanmak ya da kaybetmek üzere gelece ini ve canını ortaya koymakta asla duraksama göstermemi , her seferinde de kazanan

o olmu tu. Yıldızının parlaklı na inanmı ve Bonapart gibi talya seferinden soma ba nda zafer çelengiyle ba ken- te girmeyi umut etmi se, hiç de a mamalı buna.

Türklerin görü üne göre zafer ansı bulunmayan bu sa- va m, gereksiz yere uzatılnasınm ba ladı ı günkü durum- da hiçbir de i iklik olmadan bir yıldan fazla sürmü tü bü- tün vebali Enver'in omuzlarmdaydı. Fazla toz pembe gös- terdi i raporlarla stanbul hükümetini, er geç kesin bir dar- beyle, her eyi iyi bir duruma sokaca ma inandırmı olma- ldır. Uza ı gören kimseler ise, Türkiye'nin onurunu yete- rince korudu unu, sava alanından uygun ekilde çekilme- sini, bundan somaki direni i yerel güçlere bırakarak, tal- ya'yla olabildi ince kısa sürede barı antla ması yapması- nı istemekteydiler. Çünkü 1912 yılının ba larında, ku ku- ya yer bırakmayacak biçimde, çok daha büyük bir fırtına Balkanlar üzerinde kopmak üzereydi.

Hiç üphe yok ki Enver Derne'nin geri almabilece i olana ma inanmı tı. Derne karargâhından bir Türk suba- yının anlattı ı gibi (*) "Denilebilir ki Enver uzun aylar bo- yunca kendi gözlerini yine kendisi ba layarak, sadece bu budalaca ve hemen hemen çocukça rüya için ya adı. Bir ba- kıma çarpıcı görünen bu ek dü ünceye saplam hali, bu mo- nomani çok trajik sonuçlara yol açtı: Yı nla insan bu yüz- den can verdi; Derne vadisinin bo azları bu yüzden ceset- lerle, kanla doldu; ülke için yıkım olan böylesine nafile bir

(*) G. von Graevenitz, talya Türkiye Sava ı Tarihi, Berlin 1912.

sava ın sürdürülmesinde, parlak bir zafer kazanılaca ı güvencesiyle Türk hükümeti yine bu yüzden ısrar etti; böyle bir zaferin kazanılması Avrupa ülkelerinin müdahalesine olanak verecek, belki talya'da bile kamuoyunda de i iklikler yaratacak ve bu da Trablus'tan vazgeçmelerine neden olacaktı. Türk subaylarının hepsi elbette ki önderlerinin bu safdilce görüşüne katılmıyordu. Fakat bu konuda duyulan bir kuşuyu açığa vurmak kimin haddineydi?"

Gorriere della Sera gazetesinde yayımlanmış bu sözler satırları arasında göze çarpan kişisel garaz bir yana, Enver'in silah arkadaşlarından bazılarının görüşlerini gerçekten yansıtmaktadır. Mustafa Kemal hiç üşesiz "bir kuşuyu açığa vurmaktan" çekinmeyenlerdendi, hem de bunu yaradılışı gereği hiç de yumuşak tarzda yapmıyordu. Bin gazi'de bu iki adam arasında derin anlaşmazlıklar meydana geldiği, bir daha da asla barışmadıkları biliniyor. Anlaşmazlık tümüyle nesnel konularda farklı tutumlarından kaynaklanıyordu. Bu zıtlık sürüp gitmiş, zamanla daha da büyümüşse, bunun o günlerde Mustafa Kemal'in Enver'de büyük önder kişiliğini görmeyişinden, onu alelade biri saymasından çok daha derin nedeni olmalıdır. Mustafa Kemal de sonraları, en akıllı insanların bile delilik olarak gördüğü ve girişimine hiçbir basan karşılık tanımadığı duruma düşmüştür. Ancak o da, tıpkı Bingazi'de Enver gibi, karşı görüşler ve tavsiyelerle yolundan döndürülemezdir. İki kişi arasındaki fark, Mustafa Kemal'in kişiliği Enver'in yapmaktan pek hoşlan

dı ı ekilde ansa bırakmayı ı, aksine üstün bir satranç oyuncusu gibi her gerçek olana ı, nerdeyse matematiksel bir kesinlikle önceden kestirmesi ve hasmın her hamlesini inceden inceye hesaplamasıdır. Basanlar onun hesaplanm do - rulamı tır. ans ancak ondan soma buna eklenmi tir.

Yeni sava tehlikesinin yarattı ı baskılı havayla Babı-âli, talya'nın üç aydan beri önerip durdu u ko ullan, hiçbir kısıtlama yapmaksızın oldu u gibi kabul etmek zorunda kaldı. 18 Ekim 1912'de "Ouchy" ban antla ması yapıldı; burası daha sonra yeni Türkiye'nin do um yeri olacak olan "Lausanne"m bir banliyösüydü. Halkı tümüyle Müslüman bir bölgenin terk edilmesinden do acak kötü izlenimi hiç de ilse eklen önlemek için padi ah, Trabluslu ian devlete olan ba lanndan affedip, kendilerine tam bir ba - mısızlık verdi. Roma, yeni efendi, ele geçirdi i Libya'da nice yıllar boyu rahat yüzü görmeyecektir. Ban antla masından talya'nın i gal etmi oldu u, tıpkı ngiliz yönetimindeki Kıbnns gibi, bir çe it Türkiye'nin bö rüne yöneltilmi bir tabancaya benzeyen Rodos ile buna ba lı ve Kü çükasya'mn güneybatı kıyılanmn do rudan kar ısında bulunan on iki adayı bo altması öngörölmü tü. Ne var ki bu konuda verilmi olan söz tutulmadı. Adalar bugün hâlâ talya'ya aitti (*).

imdi ba layan dönem, daha soma kendisinin de yaz

(*) kinci Dünya Sava ı sonunda tarihsel ve hukuksal hiçbir hakkı bulunmayan Yunanistan tarafından ilhak edilmi tir.

dı ı gibi, Mustafa Kemal için hayatının en karanlık günleri olmu tur. Felaketin geldi ini görmü , yine de bir eyleri de i tirebilmeye gücü yetmemi tir. Bir zamanlar aynı siyasal inancı payla tı ı arkada larıyla çoktan bozu mu tu; yöne tici ahsiyetler ve çok adama çıkar sa layan çürümü eko nomik düzen hakkında, sözünü esirgemeyerek yaptı ı ele - tiriler yüzünden komitenin gözünde artık ku kulu biriydi. Ona güvenmiyorlar, ancak yine de hiçbir ey yapamıyorlar dı. Görü lerini böyle uluorta söylemesi, onu mevki ya da nü - fuz sahibi olmak için eyleme geçmekten alıkoyuyordu. Kay gılarında kendisini bile a ırtacak ölçüde haklı çıkmasından, herhalde üzüntülü bir memnuluk duymu olmalıdır.

Abdülhamit'in akıllıca sakınganlı ıyla hep erteleme - yi ba ardı ı eye, Jön Türk devlet adamları engel olamadı - lar. Tuna'nın güneyindeki Balkan devletleri ilk kez, aynı zamanda son kez birle mi ler ve Osmanlılı a kar ı sava - çı bir ittifak olu turmu lardı. ki yüzyıl önce Viyana önle - rinde ba lamı olan hareket artık sona erdirilmeli, Türkiye Avrupa topra ndan kesinlikle kovulmalıydı ve Asyalılardan kurtarılmı kıtanın simgesi olarak da Ayasofya'nın kubbesine, bir zamanlar hilale boyun e mek zorunda kal - mı sa'nın haçı yeniden takılmalıydı.

Ortakla a giri ilecek bu "haçlı seferi"nin hazırlıkları - nı, beylik barı mavalının arkasına saklamak külfetine bile katlanılmadı. Türkiye ise adeta gözü ba lanmı gibiydi. Ffris tiyanlı ın saldırısına kar ı hazırlıklı olmak için hiçbi r y ya

pılmadı. Her ho nutsuzluk hemen bir darbe havası olu turu-
yordu. Subaylar yine yurtsever bir birlikte toplanmı lardı,
kendilerine "Halaskâran vatanın kurtarıcıları" diyorlardı.
Bu sefer hareket, devrimin galiplerine kar ı, ttihat ve Terak-
ki komitesine ve özellikle de bu Jakobenler kulübünün faz-
la yumu ak ba lı harbiye nazın Mahmut evket Pa a'ya kar-
ıydı. Tıpkı 1908'de oldu u gibi, Makedonya'da subaylar
açıkça ayaklanırken, "halaskâran" da stanbul'da komitenin
iktidarını devirmeyi ba ardı; hükümet bertaraf edildi, Mah-
mut evket Pa a istifa etmek zorunda kaldı. Meclis feshedildi.
Bakanlann ço u Abdülhamit' in eski sadrazamlanndan
olan bir "ya lılar kabinesi" yönetimi üstlendi. Aralannda
enerjik ve yükselme hırsıyla dolu, daha genç biri de vardı:
Nazım Pa a. imdi harbiye nazın olmu ta, vatan kurtancı
lanm adamıydı. Rakibi Mahmut evket Pa a'mn devrilme-
sini uzun süre bekleme ti. Artık kendisi için, "ya lıların"
omuzlanna basarak doru a tırmanmak ve umutla beklendi-
i ekilde diktatör olmak için bütün yollar açılmı tı.

Balkan ittifakında Yunanlı Venizelos'un sürekli zorla-
masıyla, indirilecek büyük darbe için hazırlıklar tamamlan-
ınca, padi ah ve halifeye ilk olarak sava ilân eden, bebe-
ruhi Karada kralı oldu, onu Sırbistan, Bulgaristan ve Yu-
nanistan'ın üç kralı izledi. Büyük devletler olayların geli-
imini, bir gözleri sevinçli, bir gözleri ya lı halde seyrediyor,
bir yandan da tehdit edercesine kaldırdıkları parmak
lanıyla statükoda olabilecek bir de i ikli e izin vermeye-
ceklerini ima ediyorlardı.

Mustafa Kemal elden geldi ince hızla yurduna ulaşmak için her eyi göze almıştı. Fakat doğrudan gidebileceği yol kapanmış bulunuyordu. Zahmetli bir kara yolculuğundan sonra Mısır'a vardı, oradan İtalya'ya gitti, arkasından Avusturya, Macaristan ve Romanya üzerinde bitmek bilmeyen demiryolu yolculuklarına katlandı.

1912 Kasım'ını sonunda İstanbul'a vardı. İnanılmaz ülkesini, Prusya'nın 1806'da düşmüş olduğu duruma çok benzer bir halde buldu Kumanova, Kırkkilise (Kırklareli), Lüleburgaz, Türkiye için Jena ve Auerstedt olmuştu (*). Bütün dünyayı ve askerlik uzmanlarını hayrette bırakarak iki hafta içinde Osmanlı orduları tümüyle çökertilmişti. İktidarının doruk noktasında bulunan harbiye nazır ve başkomutan Nazım Paşa, genelkurmayın planlanmış aksine, şiddetli bir saldırıyla büyük bir zafer kazanarak vatan kurtancısı ününe kavunmuştu. Stratejisi paniği andırır bir çekilmeyle sonuçlandı. Düşman başkent kapıları önüne kadar gelip dayandı. Generalinden en alt kademedeki levazım görevlisine kadar, katlanılabilir ölçülerin çok altındaki bir yönetim ve organizasyon bozukluğu öylesine bir ortam yaratmıştı ki, diğer üstün meziyetlerinin yanı sıra azla yetinmesi ve sabretmesiyle tanınmış, cesur Türk askerleri bile buna dayanamamışlardı. Son anda geriye kaçanların durdurulması başlandı; doğal engelleri nedeniyle savunmaya elverişli bir yer

(* Prusya orduları Napolyon karşılarında buralarda ağır yenilgilere uğramışlardır.

olan, İstanbul'un hemen kuzeyindeki Çatalca tepelerinde son bir umutsuz direnişe geçildi. Bu tepelerden kuzeydoğu ufkuna bakılınca, uzaklarda bir yer bunca felâkete rağmen bir teselli vermekteydi; burası Edirne'ydi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci başkenti; dümanın saldırılarına yettiği İskender Paşa'nın komutasında direnmekteydi.

Geri dönenlerin gördükleri dehşet verici kınlık tablolarıydı. Her eylem donatılmış, zengin bir kentin birkaç kilometre ötesinde, düman kurbanlarından çok daha can almış açlık, mavi ölüm kolera da katılmış, kalabalık insan yığınlarını kasıp kavuruyordu. Yenilmiş orduların döktükleri kan arasında, Makedonya ve Trakya'dan kaçmış Müslüman halkın uzun kabileleri yol alıyordu. Bunların arasında Mustafa Kemal'in Selanik'ten gelen annesi ve kızkardeşi de vardı; onları bir hayli aradıktan sonra bir göçmen kampında buldu ve İstanbul'da bir eve yerleştirdi. Sonra da kendisini Gelibolu yarımadasında bir tümenin kurmay başkanına atadılar, bu tümen yarımada'nın en dar kesimini Boğaziçi önlerinde savunmakla görevlendirilmişti. Mustafa Kemal'in gelişiinden az sonra Bulgarlar, Çanakkale Boğaziçi'ne ve başkente giden yolu kapatan bu kilit noktaya saldırdılar; Türkler direndi.

Ayasofya'nın kubbesindeki hilâlin ansına, düman safında bir Napolyon yoktu, sadece birbirlerinden ikinin duran bir krallar koalisyonu vardı; her biri diğerlerinin başına kıskanç gözlerle bakmaktaydı. Sırplarla Yunan

lılar ganimetlerini güvence altına aldıktan sonra, Bulgarları Çatalca önlerinde kırılınsınlar diye kendi hallerine bırakıldılar. Hristiyanlık dünyası, bu krallardan herhangi birinin Altın Boynuz kıyısındaki büyük kente sahip olmasından yana de ildi. Büyük devletler, en önde de Rusya, birdenbire barı ı sa lamak gibi bir ahlaksal görevleri oldu unu hatırladılar. Hükümetler mütarekeye aracı oldular ve Londra'nın öncülü ünde görüşler yapmak üzere ye il örtülü masa ba ına oturuldu.

Daha ilk yenilgilerden sonra Kamil Pa a tekrar hükümetin ba ına geçmi , imdi doksan ya ma basmı oldu u halde, hiç de eksilmemi enerjisiyle eski dü manlarına, yukarda anlattı ımız üzere kendisini zorla sadrazamlıktan indirmi olan ttihatçılara ve onların komitesine kar ı cephe almı tı. Çok yakında bansın gelece ini umuyordu, o zaman Harbiye Nazın Nazım Pa a'nın da tam deste iyle, ttihatçılara adamakıllı tırpan atacak kadar iktidar koltu una sa lam ekilde oturaca mını dü ünüyordu. Bu sa e ilimli kabinenin geri plânında ilk kez Damat Ferit Pa a figürü görünür ki, daha sonralan Kemalistlerin hırçın hasımlarından biri olacaktır. Prenseslerden birinin kocası olarak hanedanla yakın ili kiler içindeydi ve güçlü bir monar i dü ünncesinin savunucusuydu. Oxford'da ö renim görmü tü, dı görünü üyle bir ngiliz centilmeninden farksızdı ve Kamil Pa a'yla birlikte kesin kes ngiltere'ye dayanan bir politikadan yanaydı.

Ne var ki İngiltere'nin dostları umutlarında hayal kırıklığına uğradılar. Londra'da kesinleşen barış, Türkiye'den başkent kuzeyindeki küçük bir arazi parçasının dışında, Çanakkale Boğazı'nın önünde bulunan adalara kadar bütünüyle Balkanlardan ve Trakya'dan çekilmesini istiyordu. Avrupa yakasında Türklere sadece İstanbul kenti ile Boğaz'ı çevreleyen topraklar bırakılıyordu.

Sorumluluktan sıyrılmak için parlamento feshedilmiş bulunuyordu Kamil Paşa, devlet adamlarından ve paşalardan oluşan bir meclisi, eski tarzda bir "divan"ı, barış koşulları üzerinde karara varmak üzere toplantıya çağırdı. Ancak bir sonuca ulaşılması hiç de kolay değildi ve görüşmeler uzayıp gidiyordu. Fakat ivedi davranılması da zorunlu görünmekteydi, çünkü muhathıplara karşı olanların korkulu rüyası Enver Bey, dönüşünde Mısır'da Hidiv tarafından izzet ve ikramla karşılandıktan sonra başkente çıkagelmeyi istiyordu. Söylendiğine göre Kamil Paşa, Balkanlar'da üstüste kazanılmış zafer haberleriyle onu Trablus'da tutmuştu. Enver, 18 Ocak 1913'de İstanbul'a geldi. Muhathıplar Komitesi derhal gizli toplantılar yaptı.

23 Ocak'ta "divan" başkan önerisinin kabulünde görüş birliği vardı. Bu başkanlıkta Osmanlılık nıhunu en çok inciten nokta, Edirne'den de çekilmenin kabul edilmiş olmasıydı. İmdi ise sadece Londra'ya gönderilecek cevabın kaleme alınmasına kalmıştı. Bu konuda görüşme yapılırken, dışarıda gürültüler ve giderek büyüyen patırtılar duyuldu.

Harbiye Nazım Nazım Pa a yerinden kalkıp, ne oldu unu görmek için dı arı çıktı. Kar ısında Enver'i buldu; kendisine sadık iki yüz ki iyle Babıâli'nin dı salonunu i gal etmi ti. Bu sırada sadrazamın yaverleri daha fazla ilerlemelerini önlemeye u ra ıyorlardı. Nazım Pa a, a zında sigarası, içeri girmek isteyenlerin önüne dikilerek, yan latife yollu "Bu amata da ne oluyor, çocuklar?" diye ba ırdı. "Toplantıyı rahatsız etti iniz farkında de il misiniz?"

Aynı anda birkaç el ate edildi ve Nazım Pa a elini gö süne bastırarak yere yuvarlandı. Son sözleri "Beni vurdunuz, köpekler!" oldu. Olayın gerçekten böyle ceryan edip etmedi i hiçbir zaman tam olarak anla ılmamı tır. Hükümet darbesine katılanlar, harbiye nazımının bir serseri kurunun kurbanı oldu unu söylemektedirler.

Bu genel heyecan ortasında Enver, iki elinde de birer tabanca oldu u halde, bir sandalyenin üstüne çıktı, silahına davranacak olanı vurmakla tehdit etti.

Enver'in 18 Brumaire'i böyle oldu (*). Tıpkı Napolyon gibi, o da Mısır'dan dönünce hükümeti da ıttı ve kendisini ülkenin tüm umutlanm üzerinde toplandı ı adam durumuna getirdi. Ancak Napolyon gibi birinci konsül olmak konusunda duraksadı ve kurnaz davranıp Mahmut evket Pa a'yı ön plana çıkardı. Fakat onun artık dillere destan olan ansı, çok geçmeden doru a giden yolu da kendisine açacaktı.

(*) Büyük Fransız devrimi kendine özgü bir takvim yapmı ve ay isimleri belirlemi tır. Bu takvimde 22 Ekim'den 21 Kasım'a kadar süren ikinci ayın adı Brumaire'dir.

Mahmut Evket Pa a sonunda devletin en yüksek yöneticisi olarak Babıâli'ye gelip makamına oturdu, oysa cesurca bir karar verebilmiş olsaydı aynı makama dört yıl önce de oturabilirdi. Onun atanması konusunda padişah özellikle ısrar etti: V Mehmet isteğinin kabul edilmesinde, ilk ve son defa, aklı ortaya koymayı denemiydi. Ne var ki Mahmut Evket Pa a'nın sadrazamlığıyla birlikte, ttihatçılar Komitesi, Enver'in başarısı sayesinde, yeniden ve eskisinden daha güçlü şekilde iktidara ulaşmış, kulislerin arkasındaki yerini tekrar almıştı. Kimlerden kurulu oldu unu kimsenin bilmediği bu gizli, korkunç konsorsiyum, eskiden olduğu gibi saklandığı yerden bütün ipleri oynatıyordu.

Bazı tarihçiler 23 Ocak darbesinin birkaç saat erken yapıldığını belirtirler. Komitenin sahneye koyduğu direktifine göre baskının, Londra'ya kesin cevabın verilmesinden ve böylece barışın eklenmesi yapılması olmasından sonra düzenlenmesi gerekiyordu. Bu şekilde böyle bir baskın bütün utanç ve ağır yenilginin suçunu siyasal hasımlarına yüklemeyi amaçlamışlardı. Ne olursa olsun, şimdi ttihatçılar, ülke çapında kendi saygınlıklarını korumak için, baskı görüşmelerini kesmeyi gerekli görüyorlardı; savaş devam etmeliydi.

6. ÜÇLER

ktidarın yeni sahipleri barı ı reddetmelerini silahlı kuvvetlerin bir ba arısıyla mazur göstermek zorundaydılar. Akla ilk gelen Bulgar ku atmasına hâlâ direnen Edirne kalesi oldu. Burayı kurtarmak amacıyla Marmara denizi kıyılarından kuzeybatı do rultusunda geli tirilecek büyük bir saldırı plânlandı. Bu saldırının ba arıya ulaşması durumunda bütün Çatalca hattı boyunca da harekete geçilecekti. Bütün umutların ba landı ı bu harekât, ismen ba komutan olmakla birlikte, Enver Beyin hayal gücünden kaynaklanıyordu. Gelibolu yarımadasında bir kolordu toplandı, Mustafa Kemal bu kolordunun kurmay başkanı oldu. Dü mana ilk darbeyi indirmek üzere kolordu ileri harekete geçti, fakat en kritik anda yalnız başına bırakıldı ı için a ır bir yenilgiye uğradı ve kendisini ancak çok hızlı bir çekilmeyi başarak kurtarabildi. Girişim tam bir başarısızlıkla sonuçlandı.

Üstelik, onuruyla da olsa, Edirne düşmüştü. Mahmut evket Paşa hükümeti, daha önce yüzkarası diye fırlatılıp atılan aynı barış antlaşmasını imzalamaktan kaçınarak yol görmüyordu.

ttihatçuların bu apaçık ba arısızlı ı üzerine hasımları tekrar cesaretlerini toplamı lardı. stanbul'da yeniden bir hükümet darbesi havası esmeye ba ladı. ktidara geçme konusunda oynanan bu tahtaravalli oyunu bir defa daha yine lece e benziyordu. Ne var ki komplo klikleri bir suikast yapmak budalalı nda bulunarak her eyi berbat ettiler.

Hükümet bir eylerin hazırlandı nı bilmekteydi, dolayısıyla da sıkıyönetim kısıtlamalarını iyice a ırla tırmı tı. 15 Haziran 1913 günü Mahmut evket Pa a'ya halkın kar ısına çıkarken çok dikkatli olması açıkça rica edildi. Pa a o gün her zamankinden daha ne eliydi ve "Ah, Allah ne yazdıysa o olur" diyerek arabasına bindi, harbiye nezaretinden Babıâli'ye gitmek üzere yola çıktı. Az soma be al silah sesi duyuldu. Beyazıt camiinin kö esinde, meydandan dar bir yola girilen yerde, sadrazam bir suikastın kurbanı olmu tu. Nazım Pa a'nın öcü almıyordu.

Bu çirkin cinayet eylemi komitenin çok i ine yaradı, artık muhalefete iyi bir tırpan atılabilecekti. Yasa dı ı bir düzene kayıldı. Daha önce söz konusu etti imiz Cemal Bey, siyasal bakımdan büyük nüfuz sa layan bir mevki olan stanbul askeri valili ine getirildi. Komitenin yürütme organı olarak bu yumu ak ba lı küçük adam ola anüstü derecede beceri gösterdi. ttihatçuların hasımları daha ne oldunu anlayamadan yakalandılar. Sadece Damat Ferit Pa a ile ansızlı ın pe ini bir türlü bırakmadı ı Prens Sabahattin'in ortadan kaybolmalarına, herhalde bile bile, göz yumuldu.

Daha az tehlikeli görülenler sürgüne gönderildi, fakat seçkin kişilerden on üçü ölüm cezasına çarptırıldı. Padişah bu cezaları onaylayacaktı. Öteki dünyaya evleri öngörülenlerin vizelerini imzalarken, on ikinci kişiye kadar hiçbir duraksama göstermedi. Fakat sıra on üçüncüye gelince kaleminden elinden düştü, söz konusu kimse kendi damadı Salih Pa'ya aydı. O zaman padişah ve peygamberin vekili, yurtta Talat Bey'in âdeta dizlerine kapanarak kızının kocası için af diledi. Komite bu adamın başını, kendi iktidânını kanıtlamak için özellikle istiyordu. Aslında zavallı Damat Salih Pa'ya İttihatçıların hasmı olarak göze batıcı şekilde ortaya çıkmıştı da değil. Fakat onun ahsını bahane ederek, hanedanın akrabası olmanın dahi kimseyi İttihatçıların öcünden kurtaramayacağı göstermek istiyorlardı. Talat Bey, Osmanlı soyunun son dan bir önceki hükümdan, V Mehmet'ten imzasını zorla aldı. Ertesi sabah majestelerinin damadı dara acında sallanırken, ülkede hükümdarın padişah değil, komite olduğunu da ilan ediyordu.

Bununla birlikte alman acımasız önlemler etkisini göstermişti: ç savaşı ve parti kavgaları o günden itibaren sona ermişti. Ülke sonunda huzura kavulmuştu; muhalefet artık ortaya çıkmayı göze alamaz olmuştu. Önderleri uzaklardaydı; kimi Paris'de, kimi Londra'da İttihatçıların diktatörlüğüne karşı, tıpkı bir zamanlar Abdülhamit zamanında olduğu gibi gizli komplolar hazırlamak uğraşında idi. Bütün yapabildikleri de bundan ibaretti.

Bu sırada ans bir kez daha komitenin yüzüne güldü, böylece kahramanca bir eylemi başarmak onurunu kazandılar, Lüleburgaz'da, Kırk Kilise'de kaybedilenleri geri aldılar. Balkan kralları girişimleri haçlı seferi sırasında tam bir uyum içindeydiler, fakat şimdi sıra ele geçirilen Makedonya ganimetinin bölüştürülmesine gelmişti. Hiçbiri paylarına dönele yetinmiyor ya da yetinmek istemiyordu. Sırbistan denize ulaşmak hayali peşindeydi, şimdi kendisini aldatılmı sayıyordu, çünkü büyük devletler Müslümanlar çoğunlukla bulunduğu Arnavutlunun başsız devlet olmasını istiyorlardı. Yunanistan, Rus ve Bulgar çarlarının yanı sıra kendisini Bizans'ın üçüncü mirasçısı sayıyordu, ayrıca ı fedakârlık yeterince karlı olmadığını görmemiş ve Bulgaristan'ın yararına kendisine haksızlık edildiğini kanısındaydı. Böylece 1913 Temmuzuna gelindi; Londra barış antlaşmasının imzalanmasından birkaç ay sonra, Birinci Dünya Savaşı'nın kanlı finali oynanmaya başlandı. Sırbistan ve Yunanistan güçbirliği yaparak Bulgaristan'a saldırdı; Romanya uzun zamandan beri gözü Tuna ile Karadeniz arasındaki Güney Dobruca'da olduğundan, ordularını Sofya'ya doğru harekete geçiriverdi. Kısa bir süre öncesine kadar, Doğu İmparatorluğu tacının kendisine göz kırptığını, Bulgar Kralı Ferdinand çok zor bir duruma düşmüştü.

Hristiyanların kendi aralarında savaşta tutumlarından Türkler yararlandılar, bundan dolayı da kimsenin onları kınamaya elbette hakkı olamazdı. Büyük devletlerin tehdit

kâr edayla kârlarım çatmalarına aldırılmeksizin ordularını kuzeye, Edirne'ye doğru yürüyüşe geçirdiler.

Daha önce birkaç kez olduğu gibi, bu sefer de Mustafa Kemal ile Enver, biri binbaşı, diğeri yarbay olarak, yine birlikte savaş alanındaydılar. Edirne'den ancak bir, iki günlük uzakta bir yere gelince, Enver başkomutanlıktan daha ilerde bulunan süvari tugayına katılmak için izin istedi. Tugay hızlı gidişle at sürmeye devam etti, hiç önemli olmayan Bulgar direnişini kolayca aştı; Jön Türk devriminin yıldönümü günü, 23 Temmuz 1913'de Enver, süvarilerin önünde, geri alınmış bulunan kente girdi ve böylece "Edirne Fatihisi" unvanını kazandı, bunu da telgrafla bütün dünyaya duyurdu.

Meriç ırmağı sınır olmak üzere, Edirne'yle birlikte bütün Trakya'yı Türklere bırakmak zorunluluğu doğdu, böylece Türkler Avrupa toprağında, hem de sağlam biçimde, yine kalmış oldular. Bükre barışının yeni sınır belirlemeleri de uzun ömürlü olmayacaktı. Daha önce Makedonya'nın büyük kesimi Bulgarlara bırakılmışken, şimdi onların yerini Yunanistan almıştı, böylece Selanik, Mustafa Kemal'in yurdu Yunanistan sınırları içinde kaldı. Sırbistan'ın denize açılmak umudu yine suya düşmüştü.

Bu sırada İstanbul'da birçok yıl için yerinde kalacak ve Avrupa tarihlerine de geçecek sağlam bir hükümet kurulmuştu. Mahmut Evket Paşa'nın ölümünden sonra ilkin

Ahmet Zvet Pa a, harbiye nazın oldu. Arnavut beyleri soyundan geliyordu, üstün yetenekli bir askerdi, fakat kendisini e ilimlerine aykın olarak politik rol oynamaya zorlanmı gibi görünüyordu Önce nazır olmayı reddetmi , somayine de kabul etmi ti, çünkü aksi halde bu görevi Enver alacaktı; bu da Zvet Pa a'mn görü üne göre "vatanın ciddi e-kilde tehlikeye sokulması" demektir. Sarsılmaz sakinli i, ölçülü davranı ı, asla gösteri e kaçmayan zekaca üstünlü ü, dü manlan tarafından bile kabul edilen dürüst karakteri onu herkesin güvendi i adam yapmı tı. Hiçbir partiye ba -lanmadan, orta bir yol izlemeyi denerdi. Fakat özellikle de bundan dolayı uzun süre tutunamadı, çok geçmeden de çekildi, böylece zor günlerde bir kö eye sinmi a ın uçlar tekrar ortaya çıktı. Arnavutlar büyük devletlerin bir arma anı olarak ba ımsızlıklarını kazanmı lardı, ülkenin krallık tacım Zvet Pa a'ya sundular. Fakat pa a bunu reddetti. Hatıralarında "çünkü böyle bir eye hiç hevesim yoktu ya da daha do rusu, Talat Pa a'mn dü ündü ü gibi, kendime güvenemiyordum" diye yazar. Pa anın kendisine göre nedenleri a ır basabilir; fakat Arnavutluk tacım gitmesi hiç ku -kusuz Türkiye'nin çıkarma olacaktı. Bundan sonra Arnavutluk bazı krallann kısa ve pek de parlak olmayan geçici temsililerine sahne oldu. Mare al Zvet ise yeni general Enver'e yer açmak zorunda kaldı, böylece Enver otuz iki ya -ında harbiye nazırı ve ola anüstü yetkilerle ordulann ba -komutan vekili oldu. (Orduların ba komutanı padi ah ka

bul edildi inden, fiilen ba komutan olan, bu ekilde bir vekil unvanı ta ıyordu).

Tıpkı Roma tarihinde oldu u gibi Osmanlı mparatorlu unda da imdi üç ki i, bir triumvira, kesin iktidarı eline almı bulunuyordu. Parlamentosu ve bir yı ın nazırıyla bir me rutiyet düzeni i ba ındaysa da, greçekte ülkeyi bundan böyle yönetecek olan ttihatçıların ünlü üç yıldızı, Enver Talat Cemal'di.

Bunlar içinde en çok öne fırlamı olan figür, Enver Pa a'ydı. çin için yıpranmı , umudunu neredeyse tümüyle yitirmiş bir ülkeye bu alımlı delikanlı, general üniforması içinde çoktandır özlenen kurtarıcı gibi göründü. Ordu kendisine tapıyordu. Gerçekten de onda alı ılmamı boyutlarda ki isel bir ataklık vardı. Gözü pekli i konusunda sayılabilecek pek çok örneklerden yalnızca biri olarak, Arnavutluk ayaklanmalarının birinde, kendi birlikleri subaylarına ba kaldırıncı, onun doldurulmuş bir topun kar ısına geçip isyancı topçu askerlerine ate leme ipini çekmelerini haykırmasını gösterebiliriz. Hiçbir eyden korkmayan bir askerd, pervasız bir devlet adamı oldu. Kar ıla ılan bir durumun ince hesaplarla ilerisini gerisini dü ünme ya da küçük olsun, büyük olsun sorumluluktan kaçınmak hayatı boyunca tanımadı ı eylerdi. Tehlikeleri hiçe saymasında, kararlarında bir gününün bir gününe uymamasında, hedefleri sık sık de i tirmesinde, kısaca bütün davranı larının temelinde tek bir dürtü yatmaktaydı: Osmanlı mparatorlu

u'nu bir zamanlardaki büyüklü ü ve görkemiyle yemden kurmak. Böylesi bir ülküyü gerçekle tirmevin yazgısı oldu unu hissediyordu; yine bu yazgı, o güne kadar kolayca basan üstüne basan kazanmasını sa layarak kendisini ı mank bir gözde gibi yükselere çıkanvermi ti. Bu dü ünce bir serap halinde gözünün önünden gitmiyordu; hayalini öylesine güçlü biçimde dolduruyordu ki, gerçekleri artık göremiyordu. Bu kuruntuya akıldan geçirilebilecek türlü tasanmlarla bir biçim verme yollanm aradı; slâm dünyasını birle tirme yolu kapalıysa, bütün Türkleri bir bayrak altmda toplayacak büyük bir imparatorluk kurmak denemeliydi. Bu hülya u runa ülkesini, büyük Avrupa devletlerinin hesapla ma kavgasına bula tırdı, çünkü daha ba ka birçoklanyla birlikte Osmanlılı ın dirilme saatinin geldi ine inanıyordu. Hep en yükselere do ru atıldı, bu yüzden de ayaklanm altındaki toprak kayıverdi. Ülkesini yepyeni parıltılar içinde yüceltmek istedi, mahvolmasına y ol açtı. Hep delikanlı olarak kaldı; hep atılgandı, hep gözü pekti; kendi gücünü büyüksedi; sırfiste i yerine gelsin diye, katı gerçekler kar ısında körmü gibi davrandı ve kısacık ömrünü, yine kendisine yara ır biçimde, bir hayaleti kovalayarak sona erdirdi. Ça da lan ona kahraman dediler, daha soma gelenler ise bir serüvenci.

ktidar orta ı Talat Pa a, o zamanki Türkiye'nin devlet adamı olarak en dikkate de er kafasına sahip simasıydı. Sa duyuluydu, amaçlara uygun dü ünürdü, gerçekçi bir

politikacıydı ve Enver'in co kulu atılımları sırasında tökezlememeyi ba armı tı. Birbirlerine tümüyle zıt göründükleri halde, bu iki adam arasında ciddi bir anlaşmazlık çıkmı tı da asla duyulmamı tır. Enver'de her ey zarif ve yumuaktı; ortaca boyda narin bir vücudu, kadmımsı ince elleri, göze çarpan hiçbir çizgisi, hiçbir belirtisi olmayan, düzgün, güzel bir yüzü vardı; bütün davranı larım sürekli hep aynı kalan bir nezaket örter, en iddetli heyecanlar anında bile sakin durumunu bozmaz ve içinden geçen dü ünceleri asla kar ısındakine belli etmezdi. Bir topluluk kar ısına çıkarken sıkılır, âdeta ürker, hemen yüzü kızarırdı; Do ulu bir nazırdan, eylemlerinde radikal bir önderden çok, Prusya muhafız alayından, kendi halinde bir te mene benzerdi.

Buna kar ılıklı Talat'da her ey iri, güçlü ve semizdi. Dev gövdesi, heybetli omuzlan, normalbir adam yumru unun iki katı büyüklü ünde elleri, dolgun boynunun üstüne oturmu koca kafasıyla iyi kalpli, tonton bir ayı izlenimi verirdi. Bu görünümüyle de kar ısındakine güven duygusu uyandırdı; her zaman takılmaktan pek ho landı ı açık kalpli, içtenlikli adam tavnıyla da bu güveni daha da güçlendirirdi. Böyle güleryüzlü, babayani adam maskesinin ardında hino lu hin bir zeka, so ukkanlı bir çıkarıcılık ve insanla nn içinden geçenleri anlamakta, kehanete yakın derecede bir yetenek saklanırdı.

Enver, Bo aziçi'nin en güzel yerinde,krallara yara ır biçimde dö enmi bir sarayda otururken, Talat kendi halinde

basit hayatı sever ve gösteri siz bir yan sokakta, küçük burjuva i i dö eli bir katta barrnırdı. Enver'in görkemli kabul salonunda, bir sayvanın altmda altm bir koltuk dururdu, Osmanlı prensesi e inin dü ün tahtıydı bu. Talat'm evinde, daracık koridorunda da bir telgraf aygıtı dururdu, bir zamanlar ekmek parasını bununla kazanmı tı, imdi ise bu aygıt onun örgütüyle gizlice haberle mesine hizmet ediyordu. Basit halkın içinden gelmi olmaktan övünç duyardı; sürekli çalı ması ve gösterdi i sebatla, sıçramalar olmaksızın, posta memurlu undan Osmanlı mparatorlu u'nun sadrazamlı na yükselmi ti. Do ulu halklarda çok görüldü ü üzere, genel e itimindeki ve okul ö renimindeki eksikleri onda fark edilmezdi. Daha önce çatal bıçak kullanmasını hiç bilmedi i halde bunlar o zamanlar ancak yüksek tabakaca kullanılıyordu nazn sıfatıyla yabancı diplomatlara verdi i yemekleri, centilmence bir zerafetle yönetmesini ve ülkesini en kibar biçimde temsil etmesini bilmi tir.

Ü çüncü adam Cemal Pa a, kısa boylu, tıknazdı; siyah çember sakalının çevreledi i soluk sarı yüzü, Asyalılara özgü sabırlı sakinli i yansıtır, ancak pek ender görülen öfkelenme anlarında, yaradılı ındaki dizginleyemedi i ate li co kunlu u, ortaya çıkardı. Genellikle yumu ak ba lıydı; görgülü ve güleryüzlüydü; hatır sayardı; geni görü lüydü; kadmlara ve oyun kâ ıtlarına dü kündü; çevresinin ho una gitmeye u ra ır ve bunu da ba anrdı. Yüksek zihinsel yetiler ve çelik sertli inde bir irade onda da vardı, ama öte

ki iki yolda ıyla asla boy ölçü meye kalkı ımadı. Politika-
da daha çok oportünistti, günün adamıydı; Fransa'ya sem-
pati duyardı, nitekim 1914 Temmuzunda Türkiye' nin bir it-
tifak önerisiyle Paris'e gitmi , fakat nazikçe red cevabıyla
kar ılanmı tı. Bunun üzerine o da Almanya'ya yöneldi.
Günü gününe uymayan hırsı, stanbul'da çevresini tedirgin
ediyordu. Bu yüzden pek anlı anlı biçimde Suriye'ye gön-
derildi, orada padi ahın vekili olarak, imparatorluk otorite-
tesini temsil edecekti.

İlk zamanlar sadrazamlık Mısırlı Prens Sait Halim Pa
a'ya verilmi ti; bu zat Hidiv'in kuzeni ve bu ülkede genel
valili i kendi ailesine özgü bir ayrıcalık durumuna getirerek,
Mısır Krall ımı kurmu olan ünlü Mehmet Ali Pa a'nın to-
runuydu. Sait Halim çok bakımlı ve çok zengin, kibar bir be-
yefendi idi; ola anüstü derecede temsil yetene i vardı ve
yalnızca göstermelik olarak hükümetin ba ındaydı. Bu ma-
kamda kalması, ttifak devletlerinin beklenen zaferinden son-
ra Mısır tacını giymek hayalinden ileri geliyordu; ne var ki
öteki üçler gibi o da bir suikast sonucu öldürüldü.

Üçlerin iktidarı her ne kadar felâketli bir biçimde so-
na erdiyse de, i ba ına geçtikleri zaman, dünya sava ma ka-
rılı malarından önceki dönemde, ülkeye çok yararlı olduk-
ları da inkâr edilemezdi. Parti kavgaları sona ermi , be yıl-
dan beri devleti sarsan iç çeki meler bir darbede kesilmi -
ti. Enver ile Talat'ın durumu öylesine güçlüydü ki, Me ru-
tiyetin saray klikleri de o zamana kadar son söz kendisin

de olan ttihatçılarının gizli komitesi de arka plâna itilmi ti. Komite gerçi varlı ım hâlâ devam ettiriyor, hatta bir ölçüde etkili de oluyordu, ama bu etki artık eski derecede deildi. Talat merkez komitesine saygı gösteriyor, i ine geldi i zaman arada sırada onları kendisine siper ediyor, ama yine de sözünü geçiriyordu. Parti geri plânda kalmı tı, parti önderleri hükümrândılar; muhalefet susmu tu bakanlar kurulu ve parlamento ço u kez hiçbir itiraz öne sürmeden kararları onaylıyor, padi ah da imzalıyordu.

Artık iktidar için kavga yüzünden kösteklenmeksizin, bütün güçler ülkenin bir an bile geciktirilmemesi gereken kalkınma hamlesine yöneltilebilirdi. Bir yandan slâmi yaşam biçimleri korunurken, bir yandan da Batı'nın ilerlemesinden yararlanmak yolları aranmı tı. Fakat bazılarından sıyrılmamayan din yüzünden köklü reformların yapılması, yabancılara verilm i imtiyazlar ile büyük devletlerin sürekli tehditkâr istekleri yüzünden devletin gerçek anlamda geli tirilmesi engelleniyordu. Nitekim kapitülasyonların kaldırılması iste i Türkiye'nin savaşta girmesinde belirleyici etkenlerden biri olmu tur. Bununla birlikte yine de türlü güçlüklerin arasında elden geldi ince ileri gidilmeye çabalanıyordu. Avrupalı uzmanlara bel ba lanmı tı; bu konuda herhangi bir tercih izlenimi uyandırmı y gücenikli e yol açmamak için de büyük devletlerin hepsiyle i birli ine gidilmi ti. Donanmanın yeniden kurulması ngiltere'ye havale edilmi ti. Türkiye'de Avrupa'dakinden çok daha önem

li rolü olan jandarma örgütünün geli tirilmesi i i Fransa'ya verilmi ti; ayrıca maliyede yapılacak reform da bu ülkeye bırakılmı tı. Kazanç getiren bir dizi ayrıcalık ba ka türlü ekonomik verimlilik sa lanamadı ndan, çe itli milletlerden isteklilere da ılımı bulunuyordu. Ordunun yeniden örgütlenmesi Alman modeline göre sürdürülüyordu, bu amaçla askeri bir heyet getirtilmi ti. Çarlık Rusyası, ngiltere ve Fransa'yla birlikte Almanya'nın böyle bir i i üstlenmesinden dolayı öfkelenmi ler ve kıyameti koparmı larsa da Enver'i kararından döndürememi lerdı.

Harbiye nazırlı ına gelir gelmez, bu genç general subaylar arasında büyük çapta de i ikliklere giri ti. Ya lı ya da ehliyetsiz elemanlara yol verildi, yerlerine gençler getirildi. Bu vesileyle orduyu siyasal hasımlarından da arındırmı oldu. Hatta ükrü Pa a, Edirne'nin bu anlı savunucusu bile sürgüne gönderildi. Enver bu eyleminde sadece kişisel amaçlar gütmü olmakla kınanmı tır. ktidarına sa lam dayanaklar yaratmak iste ine ku ku yok, ama aynı zamanda da ordudaki siyasal parçalanmalara bir son vermek istemi ti. Kendisi hükümet darbesiyle doru a tırmandı ı için, bir avuç kararlı adamın en güzel devrimleri yapılabilece ini çok iyi biliyordu. Ama ülke artık böylesi hareketlerden gına getirmi ti.

1806 Prusyasıma benzer biçimde apaçık askeri iflasından sonra Türkiye'de iyice silâhlanmı kom uları kar ısında, her eyden önce ordusunu yeniden diriltmek zorunday

dı. Bu i in çok kısa zamanda bir dereceye kadar ba arılması, Enver ile Alman askeri heyetinin çabaları sayesinde. 1914'te Taksim alanında yapılan büyük geçit töreninde, Alman olmayan uzmanların suratlarını ek iterek kabul etmek zorunda kaldıkları gerçek, Osmanlı ordusunun yeniden çok yüksek bir düzeye çıkmı bulunmasıydı.

Mustafa Kemal Edirne'nin geri alınmasından sonra yarbaylı a yükseldi. İkinci Balkan Sava rının 1913 a us-tosunda sona ermesinden beri annesi ve kız karde iyle birlikte İstanbul'da otarmaktaydı. Gelgelelim İstanbul kentte ona göre uygun bir görev yoktu. Devrimci dostları ve Sela-nik'ten eski arkadaşları devletin İstanbul'a geçtikleri halde, kendisi tanınmayan bir kurmay subaydan başka bir şey de-ildi. Hattın, geçimli olmayan mizacıyla kendisini sevdirmeyi pek bilememi , üstelik ele tirici sözleriyle kular da uyandırmı tı. Nitekim eski arkadaşlarının büyük ço un-lu u, çoktandır artık onun dostları de ildiler. Enver'in politikasına açıkça cephe almı tı ve Türkiye'nin Almanya'yla çok yakın bağ lar kurmasını kesinlikle istemiyordu. Bu noktada Cemal Pa ayla birle iyordu, iktidar sahipleri arasında arada bir kendisine el uzatan tek insan da oydu. General Liman von Sanders İstanbul'da Alman askeri heyetinin davet edilmesini en sert ekilde kınamaktaydı. Bunun Türk milletine bir hakaret oldu unu belirtmeliydi. Bu olayı böyle yorumluyorsa, bir İngiliz heyetinin Türk donanmasını ye-

niden örgütlemek üzere görevlendirilmesinin, kendisinde benzeri bir houtsuzluk uyandırmamasını açıklamak çok güçtür. Belki de tilaf devletlerinin, Almanya'ya Türk bölgesini nüfuzu altına almak ya da düpedüz ele geçirmek gibi saçma plânlar yükleyen ve ünlü "do uya açılma" sloganı ile zihinleri karı tıran propagandasının etkisinde kalmı tı. Oysa Almanya'nın o günlerdeki çok belirgin çıkarı, Osmanlı devletinin varlı nı sürdürmesinde ve elverdi nce de güçlenmesinin sa lanmasmdaydı.

Mustafa Kemal'in hükümetçe izlenen politikaya açıkça kar ı çıkması ve görü lerini kesin biçimde dile getirmekten çekinmemesi üçleri rahatsız ediyordu. Kendisini erefli bir ekilde ba kentte uzakla tırıp, askeri ata e olarak Sofya'ya yolladılar; sayılan pek azalmı dostlarından biri. Fethi Bey orda elçi bulunuyordu.

Sofya'da geçirdi i bu zaman, onun yabancı ülkede uzun süreli ilk ve son kez kalı ı, resmi bir görevle Türkiye'nin dı ndaki dünyayı tanıyı ı oldu. Yapılacak pek az i i oldu undan, vaktinin ço unu Bulgar ba kentinin kibar salonlarında geçirme olana ı buldu. O günlerini bilen görgü tanıklan, Mustafa Kemal'in içine kapanık ve ciddi bir izlenim uyandırdı nı anlatmaktadırlar; sallapatıydı, havadan sudan konu masını beceremiyordu; bütün çabalasında kendini bildi i, bir alanda hissetmeyi inden ileri gelen bit tedirginlik göze çarpıyordu. Buna kar ılık arkada ı, elçi Fethi Bey, çok konu kandı; topluluk adamı bir beyefendiy

di; çok zekiydi; iyi aile e itimi görmü bütün Türkler gibi davranı larında, bir kendinden emin olu durumu bir rahatlık vardı. Aslında meslekten yeti me subaydı, Paris'te diplomatik hizmetleri olmu , daha soma da yeni Türkiye'nin en önemli makamlarına yükselmiş , böylece de zaman zaman Mustafa Kemal'e ters dü mü tür.

Birinci Dünya Sava ı ba ladı ı sırada Mustafa Kemal Sofya'daydı.

Yangın Avrupa'ya yayılınken, Çanakkale Bo azı gibi kilit noktasını elinde tutan Türkiye'nin ne yapaca ı sorunu giderek önem kazanıyordu. Tarafsız mı kalacak, yoksa sava a mı katılacaktı? Katılırsa, hangi taraftan olacaktı?

Alman askeri heyetindeki subaylardan biri olan Hans Kannengiesser, Türkiye için son derecede a n sonuçlar doğuracak bir karan Enver'in bir çırpıda verdi i, tarihsel sahneyi öyle anlaür (*):

"10 A ustos 1914 günü, Harbiye Nazm Enver Pa a'nın yanında mutat fortrakta bulunuyordum. Görü me nin orta yerinde, görene e aykın olarak hademe içeri girdi ve (daha soma Süvey Kanalı seferini yönetecek olan) Yarbay Kress'in görü mek istedi ini haber verdi. Herhalde çok ivedi bir durum söz konusuydu.

Kress: "Çanakkale müstahkem mevki, Alman sava gemileri Goben ve Breslau'nun Bo az giri inde bulundu

(* Hans Kannengiesser Pa a, Gallipoli (Gelibolu), Berlin, 1927.

unu ve serbest giri izni istedi ini bildiriyor. Bo az komutanlı ı, Kumkale ve Seddülbahr tabyalarına derhal bildirilmek üzere verilecek direktifi rica ediyor."

Enver: "Buna imdi karar veremem. Önce sadrazamla görüşmeliyim."

Kress: "Fakat hemen telgraf çekmek zorundayız."

Her zaman, çok çabuk karar verme gücünü göstermi bulunan Enver için gerçekten zor bir karar anıydı. Dı tan pek belli etmemekle birlikte, içinden zorlu bir sava veriyordu. Sonunda kısaca:

" çeri bıraksınlar" dedi.

Biz iki Alman ferahlamı tık. Fakat Kress hâlâ memnun de ildi.

"E er Almanları ngiliz gemileri takip eder, bunlar da aynı ekilde içeri girmek isterlerse, üzerlerine ate açılın mı?"

Enver'i yeniden bir dü üncedir aldı. Durumun nazırlar kurulunda karara ba lanması gerekirdi. Bu soruyu imdilik cevapsız bırakabilirdi.

Kress: "Ekselans, böyle bir durumda astlarımızı derhal verilmesi gereken kesin emirlerden yoksun bırakmamalıyız. Ate açılın mı, açılmasın mı?"

Enver, yeniden dü ündükten sonra, "Evet" dedi.

Hiçbirimiz istifimizi bozmamı tık. Kress çekilip gitti. Sanki hiçbir ey olmamı gibi fortrakıma devam ettim."

Bu adımı atmakla Türkiye öylesine ileri gitmi ti ki, artık geri dönemezdi. Zaten fırtına kopmazdan önce Alman

ya'yla gizli bir antlaşma da imzalamı bulunuyordu. Fakat ülkede bir savaş serüvenine atılmak do rultusunda pek az e ilim vardı. Nazırlar kurulunda tarafsız kalıp savaş m geli imini kollamak görü ü a ır basmaktaydı. Acaba Türkiye için bu çatı madan sürekli uzak kalmak olana ı var mıydı? Bo azlardan serbest geçi le, do udaki savaş orta ıyla do rudan ba lantı kurmak, tilaf devletleri açısından hayati önemdeydi; bu olgu kar ısında böyle bir soruya hemen cevap vermek zordur. Öte yandan Rusya, Osmanlı mparatorlu u için adeta geleneksel can dü manıydı. Enver ile Talat, bazı duraksamalarla olsa bile yine de onların yanında yer alan Cemal, bu rizikoyu göze almak ve tüm sorumlulu u yüklenmek konusunda kararlıydı; ttifak devletlerinin zaferinden de emindiler. Kabinedeki arkadaş larım az çok bir oldu bitti kar ısında bıraktılar. Nazırlardan üçü istifa etti, bunların arasında bir zamanlar komite ba kanlı ı yapmı çok önemli bir ki i, maliye nazırı, dönme Cavit Bey de vardı. Sadrazam Sait Halim Pa a da görevini bırakmak istedi, fakat kalmaya razı edildi. Di erleri duruma boyun e erek bu oltu bittiyi kabul ettiler. Verdikleri bu kararda vicdanlarını rahatlatan bir nokta, tilaf devletlerinin Türkiye'nin toprak bütünlü ünü garanti etmekle birlikte, tarafsız kalmanın ödülü olarak kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmeye asla yana mamalarıydı.

Karadeniz'de Rusya'yla çatı maya geçilmesi üzerine tilaf devletleri 1914 Kasımının ba larında Türkiye'ye sa

va ilân ettiler. Eylül 1914'te ise sultanın fermanıyla bütün kapitülasyonlar tek yanlı olarak kaldırıldı, bu karar bütün ülkede sevinçle karşılandı. Bu kapitülasyonlar Türk halkının küçük düşürülmesi olarak görülmekteydi.

Ne var ki sevinç uyandıran tek olay da bundan ibaret kaldı. Halk, savaşı benimsememişti. Savaşa katılmanın daha çok zorunluluk karşısında, ister istemez girişi ilmi bir kumar oyunu olduğu hissedilmekteydi. Halk bu kuman onaylamamıştı, sessizce kabullendi, fakat coşkudan eser yoktu. Aydın zümrede ise sadece yanmazla bir onaylama vardı, susmayı yeğliyorlar ve 'daha da kötüsü, meydana gelen koşullardan kendi çıkarlarına yararlanmak yollarını arıyorlardı.

Mustafa Kemal, Türkiye'nin ittifak devletleri safında savaşa girmesine karşı çıkan, sayılan hiç de az olmayan zümredendi. Fakat bu konuda eldeki belgelerden kesinlikle anlaşıldığına göre yurttanlanndan hiçbiri gelecekteki felaketi onun gibi tam bir netlikte önceden görebilmedi.

Sofya'dan hükümete yazı üstüne yazı göndermiş, hazırlıksız olan ve daha önceki savaşlardan dolayı güçsüz olduğu bulunan ülkesinin savaşa katılmaması yolunda ısrarla uyanlarda bulunmuş ve ittifak devletleri için hiçbir zaferansı bulunmadığını da belirtmiştir. Oysa o sırada Alman ordularını durdurulamayacak sanılan bir sel gibi Paris'e doğru ilerlemekteydi. Savaşın böylesine umut verici biçimde geliştirdiği sırada, onun tahminleri saçma ve uyarıları da küskün birinin karamsarlığı olarak nitelendirildi. Sonu

cu önceden kestiren bu yargılan, dünyanın içinde bulundu-
u durumu, enine boyuna hesaplama dayanan bir akıl yürütmeden kaynaklanıyordu; böyle düşünene de yalnız kendisi de ildi. şviçreli Hermann Stegaman gibi uza ı gören bir gözlemci de, o günlerde Almanya'nın politik açıdan sava ı kaybetti ini, bundan dolayı da askeri açıdan artık kazanamayacağını belirtmişti.

Ancak madem ki karar bir kere verilmişti, asker olarak Mustafa Kemal de ülkesinin savaşta etkin olarak hizmet etmek istiyordu. Geriye çağrılıp cephede görevlendirilmesini istedi. Enver Paşa, Sofyadaki görevinin u uada daha önemli olduğunu ve orada kalması gerektiğini bildirdi. Kuşkusuz pek de buna de ildi bu söz. Çünkü o günlerde Bulgaristan'ı ittifak devletleri safına çekmek için Sofya'da her çareye başvurulması gerekmekteydi. Mustafa Kemal cevap olarak telgrafla, tehlike anlarında savaşmaktan daha önemli bir görev olamayacağını bildirdi. Ancak bu telgrafa cevap gelmedi. Haftalar geçiyordu. Pek çok kimse gibi Mustafa Kemal de savaşın bir iki ayda biteceğini sanmaktaydı. Sabırsızlıktan kendini yiyordu. 1915 yılının başlarında daha fazla dayanamayıp izinsiz olarak yola çıkmaya karar verdi. Bavulunu hazırlamıştı ki, geriye çağrıldı in ve Liman von Sanders'in bölge komutanı bulundu u Gelibolu'da 19. Tümen komutanlığına atandığını bildiren emri aldı.

Çanakkale Bozazı'nın uzun, dar, yanmada yakası olan Gelibolu bu sırada savaş olaylarının odak noktası oldu bu

lunuyordu. Müttefikler sava gemileriyle Bo azı geçmeyi denemi ler, a ır kayıplar vererek ba arısızlı a u ramı lar- dı. İmdi ise çok daha geni kapsamlı bir hazırlı a giri - mi lerdi, deniz yolunu karadan açıp Türkiye'nin ba kentine ula mayı amaçlıyorlardı.

İstanbul'un alınması ba arılırsa, bir ta la üç ku vurul- mu olacaktı: Türkiye barı yapmaya zorlanacaktı; ikinci- si müttefikler Rusya'yla do rudan ve güvenli ba lantı ku- racaklardı; üçüncüsü de Orta Avrupa kalesi çevresindeki halka güneydo udan da kapatılmı olacaktı.

Sava m büyük umutlar ba lanmı , Gelibolu adı veri- len bu ara oyunu, klâsik çatılı bir dram gibi, gittikçe büyü- yen gerilim e risi, aksiyonu yava laticı duraklamaları, dü- ümü ve peripesileriyle temsil edildi. Aynı zamanda a ır- tıcı talih dönmeleri, akıl almaz rastlantılar, yanılmalar ve bir- denbire göz önündekini görmeyi lerle de doluydu; sanki Troya sava nda oldu u gibi, eski Grek tanrıları da bu kav- gaya katılmı gibiydi. Sahne de zaten tarihsel bir haleyle ku- alıdır. Bu deniz geçidi, Eskiça daki adıyla Hellespont, öte- den beri hep saldırılara u ramı , co rafi zorunluluklarla halkların birbiriyle çatı malarında hep ön plânda yer almı - tır, İnan hükümdarı Serhas, Grekler üstüne buradan geçerek yürümü , Büyük skender ve Friedrich Barbarossa Güney Anadolu'ya burdan ilerlemi ve Türkler, Küçükasya'dan ge- lerek Avrupa topra ına ilk kez burada, Geliboluda ayak bas- mı lardır. İmdi yine bir ordu daha yakla ıyordu; bu ordu

ufku kaplayan bir gemiler kalabalığının içine gizlenmiş, o günlerde insan aklının savaş aracı olarak ortaya koyabildiği ne varsa, hepsiyle donatılmıştı. Başrol İngiltere'deydi, dünya imparatorluğunun dört bir yanından topladığı en iyi adamlarını, İskoçyalıları, Avustralyalıları, Yeni Zelandalıları savaşa sürüyordu; Fransa yardımcı roldeydi.

Türk ise kulağı kırıltı pusuya yatmıştı. Kıyı boyunca hafif bir savunma eridi olurdu, bunların ardında büyük yığınlar halinde yumruk olmuştuk bekliyorduk. Yarımada'nın eni dar, boyu uzundur; hepsi de bozuk birkaç yolu vardır; arazi derin yarlarla engebelidir, sarp yamaçları bodur fundalıklarla kaplıdır. Düman nereden saldırır, kimse kestiremez bunu. Günlerden beri bekleniyor bekleniyordu. Derken bir nisan gecesi, hiç umulmadık bir zamanda, düman aymında üç yere birden karaya sıçradı. Boğazın Asya yakasında ve Gelibolu yarımadasının güney ucunda hemen direnme duvarları olurdu turulup karaya çıkanlar durduruldu. Fakat üçüncü çıkarma yerinde, yarımada'nın iyice daraldığı Anburnu denilen kesiminde durum kaygı vericiydi. Gerçi orda bir Türk alayı vardı, ama gemilerden dalga dalga sürekli destek alan saldırmak karısında, adım adım geri çekilmek zorunda kalmıştı. Hafak sökerken sakhranlar kıyıda yükselen tepelerin üstüne çıkmış bulunuyordu, burda bütün yarımada denetlenebilirdi.

Aym sabah Mustafa Kemal bir rastlantı mı, bir sezgi mi bilinmez tümenini bu Anburnu doğusunda askeri

bir tatbikata çıkarmı tı. Alaylar tam birbirlerinden ayrılıp yayılmı tı ki, silâhsız, ba lan açıkjandarmalar, heyecanla ellerini kollarını sallayarak ko a ko a geldiler. "Ne oluyor?" diye sordu tümen komutanı. "Geliyorlar, geliyorlar!" "Kim geliyor?" " ngiliz! ngiliz!" Mustafa Kemal, kurmay ba kanına "Sava cephanesi var mı?" diye sordu. "Var." "Haydi, öyleyse!" (*) ngilizler az önce çıkmı oldukları doruklardan a a ı püskürtüldüler ve ancak Arıbur nu'nun kıyı kayalıklarında ütunabildiler. Kanlı çarpı malara! geçti i doruklardan birine, sonucu belirleyen bu zaferin sonsuz anıtı olarak Kemal'in adı verildi.

istanbul'da ise bunlann duyulması hiç de ho a gitme mi ti. Çünkü ba komutan vekili Enver Pa a, böyle bir zafer çelengi takabilmek için harekete geçmi , fakat ba an sızlı a u ramı bulunuyordu. Sava ın ilk kı ında Ruslar, Kafkasya'dan Türkiye'nin içlerine girince, Enver Pa a do u cephesine gidip komutayı bizzat üstlenmi ti. Ruslara saldırarak, zaferi kazandıktan soma da Afganistan üzerinden Hindistan'a yürüyecekti.

Büyük ordu komutanlanm örnek alarak, geni bir çevirme hareketi plânlandı, böylece dü manı aynı anda hem önden hem arkadan iki ate arasında bırakacaktı. Gelgele ñim dü manı yanlardan ku atmaya kalkan birlikler, yol vermeyen, karla kaplı da larda tıkanıp kaldılar, Enver'in Rus seferi tıpkı Napolyon'un 1812 seferi gibi tam bir felaketle

(*) Hans Kannengesser, Gallipoli, Berlin, 1927.

sonuçlandı. 90 bin ki ilik ordusundan ancak 12 bin ki i geri dönebildi; di erleri ya öldüler, ya tutsak dü tüler ya da açlıktan veya so uktan donarak can verdiler. Elde kalan 12 bin ki i de tifüsten kırıldı, bunların da büyük kısmı yitip gitti.

Bu felaketi elden geldi ince kimseye duyurmamak yollarını aradılar, fakat kötü haber tez yayılır. Bir süre Enver ortalıkta görünmedi. Bir hayır kurumunun müsameresinde, ister istemez görünmek zorunda kalınca, locasında geride oturdu. Fakat ne gariptir ki, halk onun orda olduğunu fark edince, kendisini co kunca alkıladı.

İngiliz Fransız çıkarması daracık iki kıyı erisinde mihlanıp kalmaktan öteye gidemeyince, Türk ordularının başkomutan vekili Enver, Gelibolu'nun cesur birliklerini kutlamak üzere bir gezi düzenledi. Böyle bir erefi özellikle Mustafa Kemal'in tümeni haketti oldu u halde, bu tümen görmezlikten gelindi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, ordu komutanman görevinden istifa etmeyi zorunlu gördüğünü bildirdi. Alman generali kendisini komutanlıkta kalmaya razı etmeyi başardı; general bu inatçı ve dedi im dedi subayıyla bir hayli çeki mi oldu u halde, böylesine yetenekli tümen komutanını da kaybetmek istememi ti. Daha sonraları Mustafa Kemal, "Liman von Sanders olması gerekti i gibi bir komutandı" diye anlatır, "sık sık görüş ayrılıklarımız oluyor ve birbirimizle sert biçimde tartışıyor-duk, fakat bana her zaman do ru bildi im ekinde hareket etmek serbestli ini sağladı".

Aynı yılın a ustosunda ngilizler, her zamanki inatçı lıklanıyla Gelibolu'yu fethetmek ve stanbul yolunu açmak üzere yemden büyük bir giri imde bulundular. Bu sefer çok daha fazla asker hazırlamı lar, çok daha geni çapta hazırlık yapmı lar, çok daha kocaman bir sava makinesini harekete geçirmi lerdı. Her ey inceden inceye hesaplanmı tı; öyle ki insan aklının hesaplarına göre giri imin ba arı kazanmaması olanaksız görülüyordu. Böylece o dramatik an gelip çattı; ngiliz ba komutanı bu anı raporunda u ba lıkla belirtmekteydi: "Zafere iki dakika kala".

Dü man birlikleri karaya çıkmayı ba ardı. Yine An burnu bölgesi kritik nokta oldu, Türklerin önsaftaki birlikleri yine çekilmek zorunda kaldı. imdi saldıranlar için, An burnu'ndan kuzeyde Büyük ve Küçük Anafarta köyleri bölgesine kadar uzanan, ele geçirilmesi istenilen sırtların yolu açılmı tı. Bu sırtlan ele geçiren, Gelibolu yanmada sma sahip olurdu. Her iki yandan bu tepelere do ru bir koudur ba ladı. Ancak buralan hâlâ ngiliz sava gemilerinin a ır topçu ate i altındaydı. Zayıf Türk savunması darmada ın edilmı ti. Birden top ate i kesildi. ngilizler, yirmi be tabur birden, ileri fırladılar. Güney kesiminden South Lancashire avcı birlikleri ile Gürkalar tepeleri ele geçirmeyi ba ardılar. Yanmadanm kilit noktası ellerindeydi artık. Altlannda ovalar uzanıyordu; ilk defadır ki gözlerinin önünde özledikleri hedef, Bo azın mavi koylan durmaktaydı; ellerini uzatırlarsa tutacakmı çasma yakmlann

daydı, gemilerdeki adamlar tanınacak gibiydiler. İmdi yapacakları sadece hızla ileri atılmak ve öte taraftaki kıyıya kadar ko maktı. Fakat o da ne? Akıl ermez bir yanlı lık, İngiliz gemilerinden bir yaylım ate açılıverdi, güller kendi saflarına dü tü. Birço u yere yıkıldı, kalanlar a ırdı, geri çekildi. Bu birkaç dakika, ko arak yakla an Türklerin sırtlan tırmanmasına yetti: kendi taraflarından tepelerin doruk lanında mevzi aldılar.

Daha kuzeyde Kemal'in tümeni güç durumdaydı. Destek kuvvetleri gelmek bilmiyordu, tepeleri artık tutamaz duruma dü mü lerdı. Cephe komutanlı ı bir kolorduyu yardıma ko ması için daha gecedan görevlendirmi ti. Fakat gelen giden yoktu; kolorduya komuta eden general gitmemek için türlü bahaneler icat etmi ti. Liman von Sanders onu derhal görevden alıp yerine sava an bütün birliklerin komutanı olarak Mustafa Kemal'i atadı.

Böylece genç albay daha yeni ba lamı bulunan Anafarta Sava nının asıl yöneticisi oldu; Çanakkale Sava lan nın en kanlısı Anafarta'da yapıldı. Tepelerin doruklarını ele geçirme bo azla ması günlerce sürdü. Kar ılıklı siperler kazdılar, yeniden hücum ettiler, böylece sava terazisi bir o yana, bir bu yana e ilip durdu. Sonunda İngilizler daha fazla saldırıya geçmekten vazgeçmek zorunda kaldılar. Bunca kurban bo una verilmi ti. Yalnızca çevreye egemen bir tepayı ellerinde tatmaktaydılar. Burasının Türkler tarafından geri alınması gerekiyordu. Mustafa Kemal hücumu

geçilmesi emrini verdi. Fakat dü man ate i az önce zaptet- tikleri mevzileri öylesine dövüyordu ki, günlerdir sava - maktan yorgun dü mü askerler, kendilerini güvenlikte his- settikleri siperleri terketmek istemediler. Komutana her yandan birliklerin siperlerden çıkmayı göze alamadıkları haberleri geliyordu. Mustafa Kemal askerlerini nasıl hare- kete geçirece ini çok iyi biliyordu. Siperleri dolaarak as- kerlere "Çocuklar" dedi, "hiç acele etmeyin. Tela a gerek yok. En uygun anı bekleyin. Ben önden gidece im. Elimi yukarı kaldırırsam, vakit gelmi demektir" Dedi i gibi de yaptı, bir süre soma kolunu havaya kaldırdı. Onun bu i a- retini üzerine birlikler gerçekten ileri fırladılar ve tehlike ya- ratan tepeyi aldılar.

Sava sona erdikten soma Anafartalar komutanı, cep- he komutanına raporunu verirken, parçalanmı cep saatini de uzattı; öldürücü olabilecek bir kur unu bu saat önlemi - ti. Liman von Sanders buna kar ılık kendi saatini çıkarıp Mustafa Kemal'e verdi.

Haftalar boyunca a ır ate altında, ço u kez tek ba ı- na en ön saflarda, alaylarının hücumlarını yönetti i halde, a ılacak ekilde hiçbir yara bere almamı tı. Bir ikinci vak- ti siperin ön kenarında otarmaktaydı. İngilizler saat be- çaylarını bitirmi lerdiler, her zaman yaptıkları gibi ak am ik- ramlarına ba ladılar. Sahra bataryalarından biri, belli ki iyi hesapladı ı ate ini onun bulundu u sipere açtı. Birinci mer- mi siperin ilerisine dü tü, ikincisi Mustafa Kemal'in yirmi

metre daha yakınma; arkasından üçüncü mermi yirmi metre daha yakınla tı. Bir subay siperin kapalı kesimine geçmesini rica etti. Fakat o "Artık çok geç, askerlerime kötü örnek olamam" diyerek reddetti ve bir sigara yaktı; ancak yüzü birazcık daha solgunla mı tır. Matematik kesinlikle dördüncü merminin tam onun oturdu u yere dümesi gerekmektedir. Siperlerde herkes dikkat kesilmi , felce u ramı gibi kendisine bakmaktadır. Fakat rastlantıya bakın ki, bu ngiliz bataryasının normal sayısının aksine, yalnızca üç topu vardır, ate tekrar birinci toptan ba lar.

Her askerde yazgıcı bir taraf bulundu u bilinir. Fakat Arıburnu ve Anafarta'da geçen bu kanlı haftalardan sonra, ona garip bir güven duygusu gelmi ti; gelece e umutla bakıyor, henüz hiçbir neden yoksa da, içinden gelen bir kesinlikle, yazgının kendisine önemli bir görev hazırladı ına inanıyordu. Ne gariptir ki, aynı günlerde Enver'in öhreti solukla maya ba lamı tı, Mustafa Kemal'in yıldızı ise parlamaktaydı. Yalnız bu yıldızın yörüngesi, Enver'inki gibi ı ıklar saçan bir kuyruklu yıldızın yörüngesine benzemiyordu. Ona hiçbir ey vermemi ti, hiçbir ey sunmamı tı, hiçbir ey kuca ına kendili inden dü memi ti. Durumu yıllar önce sezgi dolu sözlerle Cemal'e tasvir etmi olduklarına benziyordu: Herkes ona kar ıydı, onunla alay ediyor, bir çılgın yerine koyuyor, yolundan caydırmaya çalı ıyordu; bir direni a ılınca, önüne daha zorlu yeni engeller dikiliyordu. Tepkiler görüyordu, en umutlu oldu u yerlerde umut

suzlu a sürükleyen durumlar olu uyordu. Bret dolu eski masallardaki gibi yoluna binbir güçlkle devam etmek zorunda kalmı tı.

O günlerde bir an, tek sıçrayı ta yüksek yerlere geçebilecek gibi oldu. Mare al Liman von Sanders, sık sık görüldü ü üzere, Enver Pa ayla yine anla mazlı a dü mü tü. Aralarındaki çatı ma bu sefer o kadar büyüktü ki. Alman generali komutanlı ı bırakmaya karar verdi. Anlatıldı ına göre de, Çanakkale cephe komutanlı ı için, yerine Mustafa Kemal'in getirilmesini bildirdi; onun görü üne göre bu subay gerçi çok yetenekli bir komutandı, ama daha yüksek düzeyde bir önderde bulunması kesin zorunlu bir eye, ansa da *sahipti. Böylesine* bir öneri Türk general karargâhında pek ho kar ılanmadı; Enver hemen kollan sıvayıp anla mazlı ı ortadan kaldırmaya u ra tı.

Mustafa Kemal daha sonralan ba ka nedenlerle de olsa kendi felâketlerine ortak etmekten koruduklan için ha sımlanna te ekkür edecektir.

Yıllar sonra, her ey sona erip "üçler" ülkeden kaçınca, Mare al Liman von Sanders'ten cephe komutanlı ını yine o devralacaktır.

7. B R GEZ VE TAHTTA B R DE KL K

Karanlık bir aralık gecesinde, ngilizler büyük bir gizlilik içinde Gelibolu yarımadası kıyılarındaki yerlerini boşalttılar. Alelacele yüklenen gemiler çekilip gittiler. Artık hiçbir umut görülmedi inden giri imden vazgeçilmi ti. Geride, sava alanlarında on binlerce ölü bnakmı lardı.

Mustafa Kemal stanbul'a döndü. Orduda imdi adından söz ediliyordu, halk da "Anburnu ve Anafarta zaferlerini kazanan" kahramanı tammaktaydı artık. Kolayca anlaşılabilir bir e ilimle, kendine güven duygusunu güçlendirmek ve yabancı yardımları unutturmak için, onun hizmetleri de büyütüldü ba kentin kurtarıcısı olarak adlandırıldı. Ancak onun ahsmda daha ba ka bir "kurtarıcı" gören çevreler de vardı.

Mustafa Kemal'in Çanakkale'den döndükten sonra ba kentte gördü ü ve duydu u eyler, onda ülkenin yanlış yolda oldu u kanısını daha da güçlendirmi ti. Bu kanısıyla bir kö ede duracak adam de ildi, hemen yetkili makamlara kendi görüşlerini kabul ettirmek çabalarına giri ti; fa

kat so ukça reddedili lerle kar ıla tı. Askeri hizmetleri takdir edilmekle birlikte, bu albayın politikaya karı ması istenmiyor ve buna izin de verilmiyordu. Hatta onu biraz isteklice dinlemeye kalkı ılması, yönetici makamların indinde ku kular uyandırmak tehlikesini doyruruyordu.

Bu konuda Hariciye Nazırın Ahmet Nesimi Bey'le aralarında cereyan eden, kısmen gülünç kısmen ciddi küçük bir olay anlatılır. Bu nazır kabine toplantısında sava a karı çıkanlardandı, dolayısıyla kendinden Mustafa Kemal'in kaygılarım anlayı la kar ılaması umut edilebilirdi. Mustafa Kemal ziyaretine geldi inde, beklemesi söylendi. Ba ka ziyaretçiler bu arada geliyor, nazırın yanma giriyor ve gidiyorlardı. Bu durum bir hayli zamana devam etti. Belki nazar albayın bekledi ini unutmu tu, sekreter gidip tekrar haber verdi. Gelen cevap yine "Beklesin" oldu. Sonunda hademe göründü: "Lütfen buyrun". "Nasıl?" "Nazır hazretleri sizi kabul buyuracaklar" "Beklesin!" Mustafa Kemal böyle dedi ve sonra da hiç acele etmeden sekreterle ba latmı oldu u konu mayı bitirdi.

Nazır ülkenin durumu hakkında çok iyimser ekilde konu tu. Mustafa Kemal kaygılanm dile getirdi. Sonunda da "Beyefendi" dedi. "Nazır olarak siz de sorumlulu un bir kısmını ta ıyorsunuz. Belirli çevrelerin verdi i garantilere güvenmeye devam ederseniz, imdiki tehlike pek yakında sanıldı ndan çok daha tehdit edici ölçüde kötü bir durum alacaktır".

Nazır pek belirgin bir so uk tavır takınarak "Beyefendi" diye cevap verdi. "Sözü nereye getirmek istedi inizi pek anlayamadım".

"Devlet mahvolmak yoluna girmi bulunuyor. Sizse böyle bir eyi farkelmedi inizi söylüyorsunuz. Oysa nazır sıfatıyla bunu anlamı olmanız gerekir. Fakat içinizden büsbütün ba ka dü ünüyorsunuz. Gerçe i pekâlâ bilmektesiniz. Ayrıca siz kötülü ün kökünün nerde oldu unu da bilmektesiniz".

Nazır imdi her eyi anlamı tı. Do rudan do ruya askeri önderlere kar ı çıkmak amaçlanıyordu. "Sayın albay" dedi, "E er buraya ku kulannızı gidermek için geldiyse niz, bence yanlı adrese ba vurdunuz. Ben, di er nazır arkadaş larım gibi, ordunun yüksek komutanına tam bir güven duymaktayım. Size bu görü lerinizle bizzat ba komutanlı a ba vurmanızı tavsiye ederim".

Ertesi gün hariciye nazın, Ba komutan Enver Pa aya dinlemi oldu u eyleri ilette ve albayın cezalandınması nı istedi. Ancak hiçbir ey yapılmadı. Ama yine de siyasal açıdan tehlikeli bu askerin, ba kentten uzak tutulması uygun görüldü. Kendisini uzaklardaki Kafkas cephesinde bir komutanlı a atadılar. Orada kendisini gösterebilmek için hiçbir olanak bulamadan bir yıldan fazla kaldı.

Mustafa Kemal açıkça mücadeleden asla çekinmemi ve yönetici makamlara kar ı muhalefetini kendi zararına da olsa (farkında olmaksızın yarannaydı) *gizlememi tir. Fakat ne ekilde olursa olsun el altından ili kilere asla giri*

memi tir. Oysa o yıllarda bu do rultuda ola anüstü derecede zorlamalar hiç de eksik de ildi.

Ordunun bazı çevrelerinde, ilk günden beri, genç harbiye nazırına karşı gizli bir dü manlık vardı. Umut verici Çanakkale Sava m'dan ve ngilizlere karşı Irak'ta Kut ül Amara'da kazanılan zaferden soma, bütün cephelerde ba arısızlıklar birbirini izleyince ho nutsuzluk daha da büyümü tü. Bütün bunlardan ba komutan sorumlu tutuluyordu. Son derece duyarlı olan Türk özsaygısı ve kendine güven duygusu Enver'i zaten kendini büsbütün Almanların eline teslim etti i, çevresinde yalnızca Alman subayları bulundurdu u ve onların vasilik etmesine boyun e di i (gerçekte bu etki pek sınırlıydı) için kınamaktaydı.

Sava ortaklarının yardımı, hayalgücü biraz fazla i letilerek tasarlanmı oldu u ölçüde, gerçeikle memi ti; imdi ise tümüyle kesilmi e benziyordu; cepheledeki gerilemenin suçu Almanlara yüklenmekteydi. Hatta stanbul'daki bütün Alman subayları, bir gecede zor kullanarak bertarafetmek için plânlar bile yapılmı tı. Enver'in kendisi de sürekli korku içindeydi, bunda da haksız de ildi, çünkü kendisine de öncülü Mahmut evket Pa a'nımkı gibi bir son hazırlanabilirdi. Bütün kentin tanıdı ı kırmızı otomobili caddelerden son hızla geçer, hemen ardından içinde hepsi bedence güçlü, hepsi keskin ni ancı seçme subaylardan olan, tepeden tırna a silahlı yaverlerin bulundu u ikinci bir araba gelirdi. Hazırlanan çe itli komplolar arasında,

özellikle Yakup Cemil Bey'inki kayda de er niteliktedir, çünkü daha Çanakkale Sava ları bitti i sırada umutların Mustafa Kemal'e yönelmi oldu unu göstermektedir. Binba ı Yakup Cemil aynı görü ü payla tı ı bir grup arkadaıyla, hükümeti zorla devirmek üzere anla mı tı.

"Büyük sandı ımız adamlar gerçekte küçükmü " diyor. "Ülkenin kurtulu u için bunları ortadan kaldırmalı".

"Ortadan kaldırması kolay" diye cevap veriyorlar. "Fakat o zaman düzeni kim sa layacak?"

"Mustafa Kemal".

Hepsi de bu ismi benimsemi tir. Hazırlıklar en küçük ayrıntıya kadar tamamlandı ı sırada, arkada larından biri korkuya kapılıp suikast plânını ihbar ediyor. Yakup Cemil ile arkadaş lan ölüm cezasına çarptırıldı. O günlerde Kafkas cephesinde bulunan Mustafa Kemal, durumdan ancak komploya katılanlardan biri, Dr. Hilmi Bey stanbul 'dan kaçıp kendisine sı ındı ı zaman, onun anlatması üzerine haberdar oldu. Hükümet doktorun totuklanıp gönderilmesini istedi. Mustafa Kemal telgrafla cevap vererek, Dr. Hilmi'nin bundan böyle kendi himayesi altında bulundu unu bildirdi. Bunun üzerine gönderilmesi için bir daha ısrar eden olmadı.

Mustafa Kemal tümen komutanlarından birine, bu komployu anlattıktan sonra unları söylemi tir: "Suikastin ba arıya ula tı ını ve darbe sonucu bana da Enver'in yerine ordunun ba komutanlı ı ile harbiye nazırlı ının önerildi ini varsayalım. Böylesine ko ullarda bu görevleri kabul

etmek tenezzülünde bulunacağını müdünebilir misin? Evet, kabul ederdim. Ama ilk kez olarak da, İstanbul'a varır varmaz, o Yakup Cemil'i astımdım".

Doğudaki en önemli kale Erzurum'un Ruslara bırakılmasının acısı daha yeni geçmi ve lafi edilmez oldu ki, halifelerin eski kutsal kenti Bağdat'ın Mart 1917'de düşmesi, alarm topu gibi yankılandı. Bütün büyük umutların yıkılıp gittiği görülüyordu; hükümet tarafından bile bile aldatılmı olmak duygusu yaygınlaştı, onu içine daldırıyımser kendine güvenden silkeleyip uyandırmak gerekiyordu. Hatta o günlerde Talât tarafından yönetilen komitede, Enver'i kamuoyunun öfkesine kurban etmek emilimi bile görüldü. Ancak yerini alacak kimse bulamıyorlardı. Cemal askeri açıdan bir beceriksizdi ve tam yetkiyle egemen bulunduğusu Suriye'de siyasal balomdan da hiçbir basan gösterememişti. Mareşal Zet en iyi askerlerden biriydi, fakat devlet adamı olarak pek kararsızdı. O zaman ilk kez, bir ölçüde de resmen, Mustafa Kemal'in adından söz edildi. Gelelim gençlik bakımından Enver'den farksız olduğusu ve hakkında da pek az şey bilindiğisu ileri sürülerek itiraz edildi. Aslında onun, komitenin muhalifi olarak, ordunun basma geçmesi durumunda hükümette ve politikada kökten değişiklikler yapacağından kimsenin kuşusu yoktu. Bu bakımdan Enver'in istifaya davet edilmesinden vazgeçildi, buna karşılık Bağdat'ın tezelden geri alınması öngörüldü.

Enver Pa a yardım istemek üzere derhal Alman genel karargâhına gitti, çünkü Türkiye böylesi bir girişime tek başına kalkılabilecek güçte değildi. Alman ordusunun üst kademeleri müttefiklerini kollamak ve Enver'in yerini korumasını sağlamak zorundaydı. Bundan dolayı emrine General von Falkenhayn ile hatırı sayılır sayıda Alman asker verildi.

Kendisinden çok şeyler umulduğu için "Yıldırım" adı verilen yeni ordular grubu, iki ordudan oluşuyordu; bunlardan biri Halep dolaylarında toplandı, komutanlığı da bu arada generalliğe yükseltildi olan Mustafa Kemal Pa'ya önerildi. O da bu görevi üstlendi.

Çok geçmeden de grup komutanıyla arasında görüş ayrılıkları belirdi. Böyle bir seferin yönetiminin bir Alman generaline, üstelik Türkiye'nin koşullarını da bilmeyen birine verilmesi, aslında bu savaş ortaklığından da yana olmayan Mustafa Kemal'in Türk olarak da daha birçoklarıyla birlikte gücüne gitmişti. Bundan başka Alman silâhlı kuvvetlerinin prestiji de, o günlerde göze çarpıcı derecede sarımsı bulunuyordu. Ayrıca General von Falkenhayn, Türk ruhunu pek az tanıyor, üstelik yetenekli olduğu besbelli, fakat dikbaşı ve sürekli karşı gelen bu ordu komutanını, Mareşal Liman'ın çok iyi başardığı gibi, doğrudan erlendiremiyordu. Bu yüzden sürtümeler, tartışmalar, düpedüz kavgalar oldu.

Geçimsizliğin daha derindeki nedeni, Mustafa Kemal'in Bağdat'a karşı düzenlenecek bir seferi ve kentin ge-

ri alınmasını, gerçekte tirilmesi olanaksız bir girişim saymasından kaynaklanıyordu. Ona göre böyle bir şey kalkmak, Türk silahlı kuvvetlerini kesinlikle yeniden ve belki de çok feci bir yenilgiye sürükleyecekti. Umutsuz gördüğü bir şey için adını ve ününü tehlikeye atmak istemiyordu.

Uygun gördüğü bir bahaneyi kullanarak, gösterili bir jestle, seferin saçmalığını, özellikle de Enver'in politikası ile genellikle Alman etkisinin ne kadar zararlı olduğunu göstermek istedi. Kendi kendine ordu komutanlığından ayrılarak yerine geçecek komutanı, Ali Fuat Paşa'yı da yine kendisi atadı. Bu harekette biraz açıkça bırakılmak çenisi vardı; bırakılan devletlerde böyle bir şey olsa, bunu yapan general derhal savaş divanı önüne çıkarılırdı. Türk genel kargâhı ise, kararından döndürmek yolunda yapılan bütün girişimler sonuç vermeyince, ona Kafkas cephesindeki eski görevi önerdi. Bu görevi de reddedince, sağlıklı nedenlerle kendisini birkaç ay izinli saydı.

Ne var ki Halep'ten yola çıkması, böyle bir yolculuk için yeterli parası olmadığından uzayıp duruyordu. Atlarını satmaktan başka çare bulamadı, safkan on hayvanı vardı. Fakat subaylarda atların değerini karılaacak kadar para yoktu; sivil bir kişi bunları almaya kalksa, çok geçmeden ordu tarafından zoraltım yapılırdı. Sonunda Cemal Paşa imdadına yetişti; komitenin kodamanları içinde Mustafa Kemal'le dostça ilişkileri sürdüren tek kimseydi. Ona 2000 altın lira verdi; sonra da arkasından İstanbul'a, atları 5000 liraya sat

tı nı bildirerek 3000 lira daha gönderdi. Yaklaşık 10.000 Mark tutan bu servet, daha sonraları Mustafa Kemal ayaklanmayı bastığı zaman çok işine yaradı.

İstanbul'da annesinin yanında oturmuyordu, otelde bir odasına oturmuştu. Hatıralarında "Daha çocukluğumdan beri" diye anlatır, "Annemle, akrabalarım veya dostlarımla birlikte otarmaktan hep kaçınırdım. Her zaman kendi kendimle yalnız kalmayı tercih ettim ve bu alışkanlığı ömrüm boyunca sürdürdüm. Ayrıca dünya görüşü açısından da çok benimsediğim annemden ayırıyordu; birlikte otarmamanın kaçınılmaz sonucu olarak yakınlarımla ya da akrabalarımın bana öğütler vermesine, kendi düşünceleri ve duygu tarzlarına göre, beni etkilemeye kalkışmalarına asla katlanamıyordum. Öte yandan annemi, kendisinin doğrudan bildiğinden farklı düşündüğüm, farklı davrandığından dolayı incitmek istemiyordum".

Bu ara dönemde durumdan hoşnut olmayan kişi sayılan her başarısızlık haberiyle biraz daha artıyordu hükümetin zorla devrilmesi konusunda çeşitli önerilerle kendisine başvurulduğunu anlıyordu. Fakat o böyle önerileri hep kesinlikle reddetti. Onda büyük adamların zamanını beklemesini bilen sabırlıydı.

10ubat 1918de eski padişah Abdülhamit, Boğaz kıyısındaki inziva sarayında öldü ve büyük törenle, kendisi için hazırlanmış türbeye gömüldü.

Kısa bir süre sonra da Enver'in bir temsilcisi Mustafa Kemal'e gelerek, vekaleten Almanya genel karargâhına ya

paca ı geziye katılmaya hazır olup olmadı ım anlamak için nabız yoklaması yaptı. Mustafa Kemal hazırды ve daha sonra ayrıntılar bizzat Enver Pa a'yla kararla tırıldı. Mustafa Kemal'den ba ka, harp akademisinde kendisine ö retmenlik yapmı olan ya lı general Naci Pa a da geziye katılacaktı. Yola çıkılmazdan önce iki asker refakatçi, veliahtla tanı mak üzere saraya gittiler.

Bu ziyareti Mustafa Kemal öyle anlatıyor: "Bizi Arap hasarıyla süslü, e ya olarak sadece bir kanepe ve iki koltuk bulunan, geni bir salona aldüar. çerde bir yı ın redingotlu adam vardı. Oldu umuz yerde durmu beklerken, yine redingotlu bir adam daha ortaya çıktı; ne kim oldu unu, ne de burada ne aradı ım biliyorduk. Ancak öteki redingotluların takındıkları tavırdan, onun veliaht Va hidettin oldu unu anladık.

Kanepenin bir kö esine oturdu; biz de kar ısındaki iki koltu a geçtik. Altes önce gözlerini kapatıp, görünü e göre derin dü üncelere daldı. Neden soma gözlerini açtı ve konu mak lütfunda bulundu:

"Sizinle tanı mak erefine ermekten memnunum".

Tekrar gözlerini yumdu. Bense bu iltifat dolu söze nasıl kar ılıklı verece imi dü ünüyordum. Cevap vermeli miydi, vermemeli miydi? Naci Pa aya baktım, o da kendi dünyasına dalıp gitmi ti. Bu durumda ben de susup ehzade hazretleri yemden bir söz söylemek gücünü gösterecek mi göstermeyecek mi diye beklemeye koyuldum. Gerçekten de

bir süre sonra tekrar gözlerini açarak "Birlikte yolculuk yapacağımız, değil mi?" dedi.

Ben biraz afallamı halde cevap verdim.

"Evet, birlikte yolculuk yapacağız".

Görümüne sona ermişti. Aya kalkıp vedalaştık.

Arabayla dönerken Naci Pa'ya geleceğimizi ilkin kaygılarını dile getirip "Bu adama ancak açınabilir" dedi. "Yarın belki de padişah olacaktır. Böyle bir insandan ne beklenebilir?"

"Hiç." dedim.

Ne var ki Mustafa Kemal bu yargısında aldanacaktır.

Abdülhamit'in ve tahtta bulunan padişahın en büyük kardeşi olan şehzade Vahidettin, o günlerde elli yaşını geçmişti; ince, uzun boyluydu; öne eğik düğüm omuzları, uzun, kemikli yüzü ve göze çarpacak derecede iri bir burnu vardı. Tümünüyle doğu saray ediminin geleneği içinde yetimiydi; başkent çevresinden ancak bir kez, o da bir yıl önce, Viyana'ya kısa bir gezi için çıkmıştı. Uygur gezet halleri, beceriksiz davranışları, kendini hep gölgede tutma uyla gerçekten hiçbir önemi olmayan bir adamdı; zaten pek az olan zihinsel yetileri, zengin bir haremın zevkleriyle büsbütün uçup gitmişti.

Abdülhamit, babası öldükten sonra doğmuş olan bu küçük kardeşi aynı sevgi beslerdi. Doğduktan kısa bir süre sonra annesi de öldüğünden, bu öksüz çocuğu yanına almıştı, ona kendisinin gerçekten çok usta olduğunu tabanca atmayı, ata binmeyi, kılıç kullanmayı öğretmişti, daha sonra da

onun için gösterili bir saray yaptırmı ve genç adamın çok yanlı bir dizi gönül macerası yüzünden sürekli çekti i para sıkıntılarını en cömert biçimde gidermi tir. Daha sonra V Muhammet adıyla tahta çıkan, veliaht karde ine, sıkı gözetim altında kapalı bir hayat yaşatır ve gözünün önünden asla ayırmazken, sevgili VaMdettin'ine devlet i lerinde görevler vermi , kendi hükümdarlık sanatının dolambaçlı partikalarına sokmu , herkese son derece kendi halinde görünen ehzadeyi casus ve muhbir olarak kullanmı , bunalmı lı anlarda bu genç karde inin görüşlerine kulak vermi th.

Böylece ileride Osmanlı hanedanının son padi ahı olacak olan ehzade Vahidettin, politikanın iyi bir okulunda eğitim görmü ve bütün hayatı boyunca görüldü ü gibi a abeyinin dü üncelerine göre yeti mi ti. O da Abdülhamit gibi, Osmanlı mparatorlu unun ayakta durabilmesinin ancak tümüyle İslamiyete dayanan, güçlü bir padi ahlık otoritesi sayesinde sağlanabilece ine inanıyordu. Eğitimi sırasında kendisine yabancı kalmı olması gereken Batılı dü üncelerin, ülkede yayılmasını zararlı buluyordu; üstelik bu hareketin durdurulması konusunda, a abeyinden çok daha iddetli, çok daha katı direni gösterilmesinden yanaydı. Hükümdarların ço u gibi, taht ile ülkeyi özde le tirip bir tutuyor, padi ahlık haklarının azaltılmasını devletin tehlikeye dü mesi olarak görüyordu; öyle ki sonunda gerçeklere ters dü tü ve tahtın korunması ona, ülkesinin bütünlü ünü korumasından çok daha önemliymi gibi geldi.

Dostları ve yanda ları hep tutucu dindar çevrelerdendi. Özellikle daha önce söz konusu etti imiz Damat Ferit Pa a, yolundan dönmez bir ba naz, bir tutucu olarak kendisiyle pek sıkı fıkydı ve üzerinde büyük etkisi vardı. Nitekim Vahidettin ko ullar elverdikçe onu hep sadrazam yapmı tır. Komitenin iktidarını bertaraf etmek için yapılan çe itli giri imlerde, bütün Jön Türklerin dü manı olan bu ehzadenin uzaktan hep parma ı bulundu u anla ılıyor. Herhalde ba arıya ula acak bir darbe ve dostlarının yardımıyla tahta giden yolun kendisine açılaca ını umut ediyordu.

Ba langıçta padi ahlık makamına normal yollarla ula ması ansı yok gibiydi. Tahtın adayı olan ehzade, kendisinden ancak bir ya büyüktü. Aynı ekilde Batı yanlılarının hiç de dostu olmayan Veliht Yusuf zzettin'in ansızın ve esrarlı biçimde ölmesiyledir ki, Vahidettin kendisini tahtın e i inde görebilmi tir. Padi ahın hastalı ı da böylesine bir de i iklik ansını artırmaktaydı.

Komite ve onun bayraktarları yeni veliahtın, kendisini her türlü politikadan uzak tutuyormu gibi gösteriyor ve hakkında kasten sadece a k maceralarıyla ilgili laflar ettiriyorsa da, dü ünçe bakımından gerçekte kimin çocu u oldu unu elbette ki biliyordu. O sırada ülkenin dümenini ellerinde tutanlar tahta çıkma sırasında, yasal olsun ya da olmasın bir de i iklik yapmayı istemekteydiler. Sırada Yusuf zzettin gibi Abdülaziz'in o lu olan Abdülmecit vardı ve bu ehzade onlar için çok daha uygundu. Abdülmecit

dünyayı gezmi dola mı biriydi, ille de padi ah olmaya pek meraklı de ildi, hatta sarayın tüm geleneklerine kar ı çıkarak o ullarına Viyana'da ö retim yaptırmı tı. Ne var ki ülkenin bu sıkıntılı durumunda, tahta geçme uasında bir düzeltme yapmaya kalkı mak için, komite adamları kendilerine artık pek o kadar güvenemiyorlardı. Ancak böyle bir giri im yine de olanaksız de ildi. Dolayısıyla da Vahidettin ne ekilde olursa olsun ortalı ı bulandırmaktan kaçınmak zorundaydı. Onun, aralarında koımtenin dolgun aylıklı gözetleyicilerinin bulundu u yakın çevresinde, hep uyukulu bir çekingenlik göstermesi de bundandı.

Yolculuk olaysız ba layıp ba kentın etkileme alam dına çıkılınca, redingotlu sıska adamın birdenbire dili açı lıvermi ti. Mustafa Kemal'le çok yerinde seçilmi sözlerle konu tu; refakatçisi olan otuz yedi ya ındaki generalin aslında kim oldu unu yola çıkılmazdan az önce ö renmi gibi davrandı ve onun Çanakkale sava larındaki ba arıları hakkında, kusursuz bir dille, çok övücü eyler söyledi. Bu sefer gözünü alabildi ine açık tutuyor ve kar ısındakini merakla inceleyen bakı larla süzüyordu.

Bu yolculuk günlerinde yaptıkları uzun görü meler sırasında birbirlerine yakınla mak çabası gösteriyorlardı. Vahidettin hiç ku kusuz, generalin üçler ve onların yanda ları kar ısında yer almı bulundu unu biliyordu; ayrıca Enver'den ve onun alabildi ine Almanya'ya ba lanmasından ho lanmayan subay kitlesinin giderek ço aldı ının, bunla

rm umutlarım Anafartalar kahramanına ba ladıklanmn farkındaydı; kendisi de gelecekteki hükümet için ve komiteyle yapılması olası mücadeleyi kazanmak için güvenilir destek olarak yine onu dü ünüyordu. Mustafa Kemal, kendi görüşü üne göre ülkenin içinde bulundu u felaketli durum hakkında veliahtı aydınlatmak, onu politikada yapmayı dü ündü ü radikal yön de i tirme için kendi safına çekmek ve yakın bir gelece in hükümdarım kendi istedi i do rultuda yönlendirmek yollarını aradı. Daha sonraları birbirlerinin amansız dü manı olacak bu iki insanın, birbirlerini ilk kez yakından tanıdıkları sırada iyi anlaşmaları aranıyor. Nitekim Mustafa Kemal o günlerde sıkı fıkı oldu u Naci Paşaya unları söylüyor: "Bu adamla, kendisinin gözünü açmak, sürekli yakınında bulunup sadakada desteklemek kolaylıkla yapılabilir".

Alman genel karargâhını ziyaretleri, büyük bahar taarruzuna hazırlık yapıldı ı zamana rastladı. Türkiye veliahtına, Almanya için olsun, müttefikleri için olsun, her şeyin yolunda gitti ine ve pek yakında başarıyla sonuçlanacak şekilde kesin sonuca ulaşılabileceğine ilişkin güvence verildi. Mustafa Kemal bu genel, fakat belirsiz Alman kanısına uygun açıklamaları yeterli bulmadı. Peşin inançlarla hareket etmeyen bir insan oldu undan, plânlanmış taarruzla bundan beklenen sonuç konusunda tam bir bilgi elde etmek istiyordu.

Türklere batı cephesindeki durumu anlatılırken, fırsattan yararlanarak doğrudan doğruya General Luden

dorff 'a bir soru yöneltti: "En elverişli durumda, tasarlanan taarruzun hangi hatta ulaşılabileceği düşünüyor?"

Sorumlu komutan elbette ki plânlanmış askeri harekâtın haritalarını açıklayamazdı, açıklamaya da yetkili değildi. Böyle şeyleri bilmesi gereken Türk generaline hayretle baktı ve kısa bir süre düşünürken "Biz" dedi, "Kendimize göre kesinlikle belirlediğimiz noktaya karşı bir taarruz yapıyoruz. Bundan sonrasını olayların gelişmesi gösterecektir".

Kuşkusuz kaçamak bir cevaptı bu, fakat gerçek bir özünde içermekteydi. Görgülü bir subay olarak Türk generalinin bir taarruzda "belirli bir hatta" erişiminin de il, aksine düşmanı kesin sonuç alınacak yerde yenilgiye uğratmanın amaçlandığını bilmesi gerekirdi. Bu başarılsa, o zaman daha sonraki harekât, ortaya çıkan yeni duruma göre düzenlenir. Fakat Mustafa Kemal önyargılarının etkisinde kalarak, bu cevabı tümüyle yanlış ve acemice söylenmiş bir söz gibi yorumlamıştır, bunu kendi yazdıklarından çıkarıyoruz: "General Ludendorff'un silâhlı kuvvetlerin yazgısını Tanrısal takdire bırakıyor görünmesi, bende, Enver'in yaptığıımız fedakârlıkların Almanya'nın yardımını sonunda parlak bir başarıyla taçlanacağı yolundaki düşüncesinin, çılgınca bir kuruntu olduğuna ilişkin kanıtı daha da güçlendirmiştir".

İn aslını araştıran çabası bizzat bu komutanın nezdinde de bir sonuç vermedi. Akşam yemeğinden sonra uzun bir sohbet sırasında, benzeri bir soruyu General von Hindenburg'a yöneltti: "Sayın Mareşal, büyük bir taarruza geçi-

ri meyi tasarlıyorsunuz, ancak bana öyle geliyor ki, buna pek fazla bel ba lamı da de ilsiniz. Bana, yalnızca bana, unu söylemek lütfunda bulunur musunuz: Bu taarruzda biraz iyimser bir tahminle hangi hedefe, hangi stratejik noktaya varmayı umuyorsunuz?"

"Bu büyük askerin bana ayrıntılı bilgi vermesini bekleyemezdim" diye anlatmasını sürdürüyor Mustafa Kemal. "Herhalde benim sorum karamsar bir ruh halinin ürünüydü, belki de imparatorluk sofrasında içti imiz nefis ampnyalar bana böyle bir ey sormak cüretini vermişti."

Mare al Hindenburg söylediklerimi dikkatle dinler gibi göründü. Cevabı çok apaçık oldu u kadar, çok da nazik çeydi. Yamba mda duran sigara sehpasına yönelerek "Ekselans" dedi, "Birpuromuahrsmız, yoksa bir sigaramı?" Soma da kendi eliyle bana bir sigara uzattı. Böylece her e-yi söylemi oluyordu.

Kendisi daha ileri gidemedi i için, devreye veliahtı soktu. O da imparatorun belirli konularda güvenceler istedi ve Türkiye'de Almanya'yla ittifakhakkmda resmi çevrelerden çok farklı eyler dü ünüldü ünü ima etti.

mparatorun genel karargâhta Türk konuklara yaptığı bir ziyaret iadesinde, veliahd yine kendisine telkin edildi i ekilde kaygılarını dile getirdi; dilmaçlı ım Naci Pa a 'nın yaptığı ı konu masını öyle bitirdi: "Ülkem giderek artan ölçüde a n darbelere u ramaktadır; imdiye kadar da bunları durdurmak olana ı bulunamamı tır. Böyle giderse

Türkiye çökmek zorunda kalacaktır. Majestelerinin açıklamalarından bizim için öldürücü olan bu darbelerin önleneceği konusunda kesin bir güvence çıkaramadım. Acaba majesteleri bu bakımdan kaygılarımı giderecek güvenceler vermek lütfünde bulunabilir mi?"

"Bunun üzerine burda yine Mustafa Kemal'in anlattıklarına dönüyoruz. Kayzer ayağa kalktı ve şöyle konuştu:

"Anlıyorum ki, Altes, sizin çevrenizde içinize küçük tohumlan eken ve sizde güvensizlik duygulan uyandıran kimseler vardır. Mutlu bir sona ulaşmamıza inancımızın tam olduğu una dair size güvence verebilirim. Bu sözüm sizi tatmin edecektir sanırım".

Veliahd tatmin olduğu unu belirtir bir işareti yaptı, ama yine de kaygılarının giderilmesi olmadığını ima etti.

Kayzer ziyaretini bitirip kapıya yürüdü. Vahidettin ile Naci Paşa'nın ardı sıra yürüdüler. Çıkışı yerinde kayzerin sola dönmesi gerekiyordu. Onun hoşuna gitmediğini hissettim için, kapının biraz ötesinde sağ tarafa durdum. Kayzer Veliaht ve Naci Paşa'nın ellerini sıktı. Biraz uzakta duran bana bir an baktıktan sonra yürümeye başladı.

Bana elini uzatmamı istedi, bunda da haklıydı. Sadece veliahtın maiyetinden olan bir generalle vedalaşmak için, onun ayağına gitmesi elbette düşünülemezdi. Daha çok generalin Kayzer tarafından selâmlanmak şerefine ermek için biraz çaba harcaması gerekirdi. Görgü kurallarına aykırı davranış bu kusurumu itiraf ederim. Fakat neden böyle yaptı?"

mı bilmiyorum; kendimi dermansız, hareket yetene ini yitirmiş ve dalgın hissediyordum.

Kayzer iki, üç adım atmıştı ki, döndü, bana doğru geldi: "Afedersiniz" dedi, "Sizinelinizi sıkmamı tım".

Elimi sıktı, bu çok ince ve çok lütufkâr hareketle kendimi pek yüceltilmiş hissettim".

Alımlı oldu u üzere eref konu u cepheye de bir ziyarette bulundu. Bir ordu komutanlığı nda bir plân ve ön hatların gözden geçirilmesi amacıyla bir program hazırlanmıştı. Veliâht öngörülen programa uyarken, Mustafa Kemal Pa a ya ma bakarak onun ancak bir alay komutam olabilece ini sanıyorlardı bir Alman subayının refakatında yalnız başına yola koyuldu; haritaya bakarak seçti i yerlere gitti; piyade siperlerini dola ttı; toplu bir görüş edinmek için, üzerine bir gözetleme yeri kurulmuş olan bir acın tepesine çıktı. Gezdi i cephe kesiminde kazandı ı izlenime göre durum, ona hiç de genel karargâhta anlatıldı ı gibi toz pembe görünmemişti.

Bu gezi Enver Pa a'nın, en zorlu muhaliflerinden birine, veliahta refakat etmesini önerdi inde umdu u eylemin büsbütün tersi bir sonuç vermeye benziyordu. Mustafa Kemal Almanya'ya inananlar safına geçmi de ildi. Savaş orta ı devlet ve onun askeri gücü hakkında 1918 yılında edindi i izlenim, Türkiye'nin ttifak devletlerinin yanında yer almakla, yanlı ata oynadı ı yolundaki kanısını sadece biraz daha güçlendirmişti. Bu geziden sonra, belki de mut

lu bir sona ulaşmaz diye içinde zaman zaman duydu u se se ra men, bütün umudunu yitirmişti. Velihta da aym görü ü a ılamı tı. Bu da hiç zor olmamı tı. Çünkü zaten eni - tesi Damat Ferit Pa a'mn etkisi altında bulunan Vahidettin, öteden beri bir İngiliz hayramydı; İngiltere'nin tükenmez kudreti ve tartışılmaz büyüklü ü onun için bir aksiyom, bir belirti olmu tu.

Dönüşürasında Naci Pa a yol arkadaşına, veliahtın kendisini yaveri yapmak istedi ini söyledi, fakat sarayda hizmet hollanacağı bir i de üdi. Mustafa Kemal tahtta olacak de i iklikle, politikada da yeni bir yönelni umut ediyordu, bunun için kendi görüşündeki adamların hükümdarın çevresinde bulunması yararlı olurdu. Bu balamdan Naci Pa a'yı çıkarları açısından uygun olacağı gerekçesiyle sarayda görev almaya razı etti.

Dostlu unu tam olarak kazandı nı sandı ı veliahtı ise döndükten hemen sonra bir ordu komutanlı ı istemeye, bu yolla da orduda sempati ve nüfuz kazanmak üzere harekete geçirmeye çalıştı. Fakat Vahidettin'in pısrıklı ı yüzünden bir sonuç alamadı. Vahidettin kendisinden zaten kullanan komite adamlarını kızdırmaktan korkmu , padi ah olma ansını son dakikada tehlikeye atmak istememi ti.

İstanbul'a vardıklarından kısa bir süre sonra Mustafa Kemal böbreklerinden hastalandı; Viyana'ya, ordaki doktorlara başvurmak üzere gitti ve uzunca bir tedaviden sonra da kür yapmak için Karlsbad kaplıcalarına gönderildi. Sultan V

Muhammet'in 3 Haziran 1918'de öldü ünü ve Vahidettin'in VI. Muhammet adıyla tahta çıktığını orada öğrendi.

Kendisine gelen diğer haberler, olayların istediği doğrultuda gelişimini göstermekteydi: ttihatçıların dostu olmayan Mare al zzet Pa a hünkâr ba yaverli ine atanmıştı. O güne kadar ba komutan vekili olarak sınırsız yetkilere sahip bulunan Enver Pa a, bundan böyle sadece genelkurmay başkanı unvanını kullanacaktı. Bunlar güzel belirtilirdi. Çok geçmeden yakınlarından biri, kendisinin İstanbul'da bulunmasının mutlaka istendiğini telgrafla bildirdi. Büyük umutlarla yola çıktı; fakat Viyana'da gribe yakalanarak tekrar duraklamak zorunda kaldı, sonunda başkente vardı.

Kendisine dönüşünün Mare al zzet Pa a tarafından istenmediğini söyledi. Bunu sorduğunda zzet Pa a, hiç de belirgin olmayan bir cevap verdi. Gerçi böyle bir dilekte bulunmuştu, fakat bunu sadece Mustafa Kemal'in veliyetle olan iyiliğini bildirdi ve aynı ilkinin şimdi padişahla sürdürülmesinin yararlı olacağını düündüü için istemi.

zzet Pa a'nın da onayını alarak padişahla özel bir görüşme istedi; isteği kabul edildi. Birkaç aylık bir ayrılıktan sonra Vahidettin'i tekrar görecekti. Huzura girerken içinde gizli bir üpheyle kendi kendine "Daha önce gezi sırasında davranışları gibi mi davranacak?" diye sormaktaydı. Padişah onu pek iltifatkâr ekilde karşıladı, kutlamasına teşekkür etti, ona sigara tatta. Mustafa Kemal eskiden oldu

u gibi dü üncelerini açıkça söylemesine izin verip veremeyeceğini sordu.

"Hay hay, pa a, buyrun!"

General görüşlerini açıkladı: Ülkenin daha fazla felakete uğramasını önlemek, ancak politikada temelden değişiklik yapılmasıyla olanaklıdır. Soma da asıl amacım ortaya koydu: "Her şeyden önce orduya sahip ve egemen olmak zorunludur. Bizzat ordunun başına geçiniz ve beni de genelkurmay başkanı getiriniz".

Bu öneri karışısında Vahidettin, ilk karışılma malarında yaptığı gibi gözlerini yumdu. Soma da:

"Orduda sizin gibi dü ünün başkanı generaller de var mı?" diye sordu.

"Elbette".

"Bu konuyu dü ünece iz".

Görüşme sona ermişti.

Kısa bir süre sonra ikinci bir görüşme için zzzet Pa a ile birlikte saraya çağırıldı. Bir karara varılması olmalıydı herhalde. Fakat Vahidettin yine salangan durumunu sürdürmekteydi. Konu malar genel konulardan dı arıya çıkmadı ve hiçbir sonuç vermedi.

Yeni padişahın kararsızlıklar içinde yalpaladığı hissediliyordu. Mustafa Kemal'e görev verilmesi, üçlerin aynı zamanda hiç kuşkusuz tilaf devletleriyle barış görüşmelerinin derhal başlatılması sonucunu da verecekti. Fakat komite, yandağı pek az olan bu genç generalden çok daha

güçlü de il miydi? Böylesine tehlikeli bir girişim, daha yeni kazanılmış tahtın elden gitmesine mal olabilirdi. Nitekim Sultan Murat da, Abdülhamit'ten önce, hükümdar olabilmenin safasını ancak üç ay sürebilirdi. En güvendiği adam, eniyesi Damat Ferit Paşa'nın da tavsiyesi aynı doğrultuda oldu. O da sadrazamlıca geçmek için uygun zamanı kolluyordu ve bu ansı tehlikeye atmaya hiç de niyeti yoktu. Vahidettin ayrı barın yapılmasından yanaydı; ancak Avusturya imparatoru Kari'm, o sırada Paris ve Londra'da el altında yaptırdığı temasların sonuç vermediği de öğrenilirdi. Özellikle bu konuda komite adamları ayrılıklarını ortaya koyarak, hükümdarı caydırmayı başardılar. İttifaktan ayrılma zaten mazur gösterilmesi çok güç bir hareket olurdu, ülkeye de hiçbir yarar sağlamazdı. Üstelik böyle bir girişim için artık çok geç kalınmıştı.

Mustafa Kemal böyle bekliyordu. Ne olacağını kestiremediği nice günlerden sonra, bir defa daha görüşme isteğinde bulundu, fakat başbaşa bir görüşme olacaktı bu; huzura kabul olundu. Mustafa Kemal sözü dolaştırmadan hemen konuya girdi; o anda gerekli gördüğü şeyleri anlattı; bu sefer heyecanlıydı, acele ediyordu, isteklerinde diretiyordu ve reddedilmenin soğukluğunu hissediyordu. General giderek daha çok üsteleince, padişah sözünü kesti. Aynı anda ikisi birden konuşuyordu. Mustafa Kemal hâlâ her şeyin boşa olduğunu bir türlü inanmak istemiyordu. Derken padişahın kelimelerin üstüne basa basa sözünü söylediğini itti:

"Gereken eyleri ben, Talât ve Enver Pa alarla görü tüm!"

General her eyi anlamı tı, aya a kalkıp vedala tı. Dı arı çıkarken padi ah yaveri Naci Pa ayla sessizce bakı tılar, bu bakı ma her eyi anlatmaya yetmi ti.

Ba a geçmek amacıyla yapılan ilk deneme, ba langıçta o kadar umut verici oldu u halde, kendini buna ehliyetli gören için ba arısızlıkla sona ermi ti. Vahidettin'in ayaım böyle fazlasıyla sa lam basmak isteyi i ise ilerde tahına mal olacaktı. O andan itibaren Mustafa Kemal'de, bu padi ahtan hiçbir ey beklenmeyece i kanısı kesinlik kazanmı tı. Onunla olunmuyorsa, ona kar ı olunurdu. Nasıl ve ne ekilde, imdi dü ünülecek olan buydu.

Dı arıya hiçbir ey sezdirmeden, kesin eyleme geçilecek zamanın erginle mesi sessizce beklenilmeliydi. Ne yapılabilirdi, henüz belli de ildi, ama günün birinde elveri li bir ortamın meydana gelece ine, o zaman da gerekli olanın aç ı a vurulaca ına güveni tamdı.

Böylece protokol gere i, cuma namaz ı selâmlık törenlerine katılmakla yetindi. ki hafta somaydı ki, yine bu vesileyle sarayın ön salonunda zzet, Enver ve di er pa alarla beklerken, padi ah tarafından ça rıldı. Padi ah üstün yetenekli generaline Suriye'de komutanlı ı üstlenmesini önerdi. Cephe komutanlı ı mı? Hayır, sadece bir ordu komutanlı ı, hem de bir yıl önce meydan okurcasına ba ından ayrıldı ı ordunun komutanlı ı. Bu görev önerisi imdi pek pohpohlayıcı bir kılıkta yapılıyordu, ancak do rudan do

rüya padi ahın emri ekindeydi; reddetmek çok güçtü, üstelik imdi sırası da de ildi. Bu atanı ı te ekkür ederek kabul etmek zorunda kaldı.

Ön salona dönünce Enver'e rastladı, yüzündeki sevinç ifadesini saklıyamıyordu. Mustafa Kemal yanma giderek "Bravo, azizim, iyi i ba ardınız!" dedi. "Beni adı var, kendi yok bir ordunun ba ına göndertmek emrini verdiniz; böylece herhalde an ve eref kazanılmayacak bir yere yol lamı oldunuz. Çok güzel öğ aldınız, kutlarım sizi!"

ki hasmın son kar ıla maları oldu bu; birbirlerini bir daha hiç görmeyeceklerdir.

Suriye'deki durum gerçekten pek az umut vericiydi. Ba dat'ın geri alınmasından vazgeçilmi ve ortaya yeni çıkan bir tehlikeye kar ı koymak zorunda kalınmı tı. ngilizler güçlü bir orduyla, Mısır'dan Kutsal Topraklara do ru ilerlemekteydi. Kudüs ve Güney Filistin kaybedilmi ti. General von Falkenhayn görevden alınmı , yerine Liman von Sanders gelmi , ngilizlerin daha fazla ilerlemesini durdurmayı ve Filistin'in kuzeyindeki yerleri, zar zor da olsa, elde tatmayı ba armı tı. Fakat uzun süren direni aylarında birlikleri elinin altında erimi , alaylar ufalmı , ordular ordu denecek durumdan çıkmı tı. Çok acele gönderilmesi gereken takiye kuvvetleri gelmiyordu. Çünkü Enver Pa a, ülke dört bir yandan alev alev yanarken, en iyi kolordulardan birkaçını yeni fetihler yapmaya göndermi ti. Bütün Türkleri bir bayrak altında toplamayı amaçlayan Turan ülküsünün pe in

de ko arak, kapanmı bahtını yeniden açmak isteyen biri gibi gözleri hiçbir ey görmüyor, imdi iç çalkantılarla felce u ramı bulunan Ruslardan Kafkas illerini geri almak istiyordu, bunu ba arırsa o zaman Asyadaki Türk halklarına el uzatacaktı. Asıl bulunmaları gereken yerde bulunmayan bu birlikler bir maceraya atılmı lardı. Oysa bu arada ngilizler tam bir rahatlık içinde, bütün güçlerini yava yava toplayıp kesin zafere hazırlanmaktaydılar.

A ustos 1918 ortalarına do ru Mustafa Kemal, Kuzey Filistin deki cepheye geldi. Emrine verilmi olan orduyu gözden geçirdi; ordunun durumu kaygılarının çok üstünde bir peri anlıktaydı. Bir felâketin e i inde bulunuldu unu anlamak hiç de zor de ildi. Üstelik bu felâketi önlemek için de yapılabilecek bir ey yoktu. çine dü ülmü olan duruma öfkelenmesi ve bir eyleri düzeltmek için kendini fazla zorlaması, sa lı na tam anlamıyla henüz kavu mamı komutanı yeniden hasta yata na dü ürdü. Uzunca bir süre ordusunu yataktan yönetmek zorunda kaldı. 18 Eylülde tekrar aya a kalkabilecek duruma gelmi ti. Aynı gün ngilizlerin çoktandır beklenen saldırısı, Türklerden on kat üstün kuvvetlerle ba ladı. Türk savunma noktalan kartondan evler gibi çöktü, bütün cephe boyunca geri çekilme ba ladı; bu çekilme az soma kaçmaya dönü tü. Bir yandan ngiliz süvari birlikleri, öte yandan Arap bedevîlerce kovalanan Türk ordulan büsbütün çözüldü.

Ancak 400 kilometre kuzeyde, Halep dolayında Li

man von Sanders geri akan seli durdurabildi. Türk ordusundan arta kalan ve artık birbirine karı mı tümenler, bir zamanların 7. Ordu Komutam General Mustafa Kemal'in emrine verildi, kendisi ayrıca Halep'in ve Kuzey Suriye'nin savunmasıyla da görevlendirildi.

Yakla an İngilizlere ba langıçta Halep'in güneyindeki tepelerde kar ı durmayı ba ardı. Fakat bu sırada ayaklanmı bedeviler kente girdiler. Geceleyin yapılan ve Mustafa Kemal'in de bizzat katılmak zorunda kaldı ı sokak savaşlarından soma bedeviler kentten dı arı atıldılar. Fakat her an için arkadan tekrar gelebilecek bu tehlike kar ısında Halep'i elde tutmanın artık bir anlamı yokta. Sayılan çok azalmı savunucular biraz daha geri çekilmek zorunda kaldılar. Küçükasya'nın sınır da larının hemen güneyinde Mustafa Kemal Pa a bir hat çizdi ve birliklerine u emri verdi: "Dü man bu hattı geçmeyecektir!"

Ve dü man gerçekten de bu hattı asla geçemedi. İngilizlerin üstüste yineledi i saldırılar, kalkı tı ı bütün hücumlar püskürtüldü. Türkler için bu savaş , büyük Dünya Sava ı'nın son perdesiydi.

Mustafa Kemal'in her ne pahasına olursa olsun asla terkedilmeyece i emretti i hat, bugünkü Türkiye'nin sınırları olmu tur.

101

Mustafa Kemal, 1906'da Beyrut'ta arkadaşlarıyla birlikte.

Mustafa Kemal, 1911'de Derne'de.